

КАЛЕНДАР

ЗНАМЕННИХ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ СУМЩИНИ

2024

СУМСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

СУМСЬКА ОБЛАСНА РАДА

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
«СУМСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА»

Календар знаменних і пам'ятних дат Сумщини на 2024 рік

Суми 2023

Зміст

Передмова	3
Перелік знаменних і пам'ятних дат Сумщини на 2024 рік	5
60 років від дня народження В'ячеслава Олексійовича Артюха.	22
<i>Слово про ювіляра</i>	23
85 років від дня народження Анатолія Івановича Стріляного.	
<i>М. С. Гриценко. Вкорінений у життя</i>	32
220 років від дня народження Миколи Андрійовича Маркевича.	
<i>С. В. П'ятченко. Бандуристе, орле сизий...</i>	38
70 років від дня народження Віктора Андрійовича Ющенка.	
<i>В. Г. Ющенко. Український Президент родом з Хоружівки</i>	52
150 років від дня народження Івана Спиридоновича Абрамова.	
<i>С. В. П'ятченко. Іван Абрамов: краєзнавець, етнограф і педагог</i>	59
260 років від дня народження Максима Федоровича Берлинського.	
<i>О. А. Чурочкін. Максим Федорович Берлинський</i>	73
100 років від дня народження Костянтина Матвійовича Ломикіна.	
<i>Г. Дужа. Закоханий у життя, природу й сонце (Републікація)</i>	87
75 років від дня народження Ореста Романовича Коваля.	
<i>А. О. Федорина. Мелодія Сум від Ореста Коваля</i>	91
75 років від дня народження Миколи Михайловича Бондаренка.	
<i>С. І. Побожій. Відданість техніці лінориту</i>	96
140 років від дня народження Павла Олександровича Гнідича.	
<i>С. В. П'ятченко. Павло Гнідич – фольклорист, педагог і просвітянин</i>	103
100 років від дня народження Лукерії Андріївни Кошелєвої.	
<i>О. В. Вертіль. Співачка Лукерія Кошелєва: «Горюни співали скрізь і завжди. Я також співатиму, доки будуть сили і голос» (Републікація)</i>	117
120 років від дня народження Омеляна Лукича Сокола.	
100 років від дня народження Григорія Омеляновича Сокола.	121
<i>І. К. Абаровський. Безстрашні Соколи</i>	122

Передмова

«Календар знаменних і пам'ятних дат Сумщини на ... рік» є традиційним виданням бібліотеки, початок якому покладено у 60-х роках ХХ століття.

«Календар ... на 2024 рік» буде корисним працівникам бібліотек, клубів, музеїв, засобів масової інформації, екскурсводам, викладачам, громадським діячам, краєзнавцям області у плануванні краєзнавчої роботи на наступний рік і відзначенні ювілейних дат нашого краю.

Видання містить хронологічний перелік основних знаменних і пам'ятних дат області на 2024 рік.

До окремих дат, позначених зірочками, подаються авторські статті, написані для цього випуску спеціалістами: письменником, журналістом, заслуженим діячем мистецтв України Миколою Семеновичем Гриценком; директором Хоружівської ЗОШ Валентиною Григорівною Ющенко; кандидатом філологічних наук, доцентом Сергієм Васильовичем П'ятаченком; кандидатом богослов'я Олександром Анатолійовичем Чурочкіним; доценткою, заслуженою журналісткою України Аллою Олексіївною Федориною; кандидатом мистецтвознавства, заслуженим діячем мистецтв України Сергієм Івановичем Побожієм; директором Недригайлівського краєзнавчого музею Іваном Кириловичем Абаровським.

Вміщено також републікації.

Бібліографію, яка додається до ювілейних статей, слід доповнювати новою поточною інформацією. Також стануть у нагоді: «Календар знаменних і пам'ятних дат Сумщини на 2019 рік», «Календар знаменних і пам'ятних дат Сумщини на 2014 рік».

Відбір літератури закінчено в червні 2023 року.

Свої доповнення і зауваження просимо надсилати на електронну пошту відділу краєзнавчої літератури і бібліографії Сумської ОУНБ (e-mail: mega.kraeved@ukr.net)

Умовні скорочення

АН – Академія наук

НАН України – Національна академія наук України

НАПН – Національна академія педагогічних наук

НВАТ ВНДІ – науково-виробниче акціонерне товариство

Всеукраїнський науково-дослідний інститут

НДІ – науково-дослідний інститут

НСЖУ – Національна спілка журналістів України (з 1999 р.)

НСКУ – Національна спілка краєзнавців України (з 2008 р.)

НСПУ – Національна спілка письменників України (з 1997 р.)

НСХУ – Національна спілка художників України (з 1998 р.)

ОУН – Організація українських націоналістів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична

Республіка

СДПІ – Сумський державний педагогічний інститут

СДПУ – Сумський державний педагогічний університет

СП – Спілка письменників

СПУ – Спілка письменників України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СумДУ – Сумський державний університет

СХУ – Спілка художників України

УНР – Українська народна республіка

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

Січень

- 1 **75** років від дня народження **Віктора Петровича Андрущенка** (1949), доктора філософських наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України, члена-кореспондента НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі освіти, Державної премії з науки і техніки, премії НАН України імені Д. І. Чижевського, премії імені Дмитра Яворницького НСКУ, почесного громадянина міста Лубни, уродженця с. Совинка Конотопського району.
- 1 **120** років від дня народження **Євгена Олександровича Адамцевича** (1904–1972), кобзаря, автора «Запорозького маршу», уродженця с. Солониця Лубенського району Полтавської області. Жив у м. Ромни.
- 2 **75** років від дня народження **Миколи Петровича Базиля** (1949), живописця, члена НСХУ, учасника республіканських і всеукраїнських виставок, уродженця с. Сліпород Глухівського, нині Шосткинського району.
- 3 **70** років від дня народження **Віталія Андрійовича Шума** (1954), майстра з різьблення по дереву, члена Національної спілки майстрів України, заслуженого майстра народної творчості України, уродженця с. Некрасове Глухівського, нині Шосткинського району.
- 5 **80** років від дня народження **Анатолія Васильовича Кірноза** (1944–2018), диригента вищої категорії Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна, заслуженого працівника культури України, уродженця м. Білопілля Сумського району.
- 10 **85** років утворення **Сумської області** (1939).
- 10 **95** років від дня народження **Івана Семеновича Сміяна** (1929), українського вченого у галузі медицини, педіатра, доктора медичних наук, професора, академіка АН вищої школи України, відмінника охорони здоров'я, заслуженого працівника вищої школи УРСР, члена-кореспондента Національної академії медичних наук України, лауреата міжнародної літературно-мистецької премії ім. Г. С. Сковороди, уродженця с. Білка Тростянецького, нині Охтирського району.
- 11 **120** років від дня народження **Олександра Яковича Усикова** (1904–1995), радіофізика, доктора технічних наук, академіка АН УРСР, дійсного члена АН України, лауреата Ленінської премії та Державної премії УРСР, засновника і першого директора Інституту радіофізики та електроніки АН УРСР у Харкові, уродженця с. Янківка Великописарівського, тепер Іванівка Охтирського району.
- 13 **70** років від дня народження **Ольги Степанівни Гураль** (1954), викладачки Сумського вищого училища мистецтв і культури ім. Д. С. Бортнянського, відмінниці народної освіти, уродженки с. Жари Путивльського, нині Конотопського району.

- 13 **130** років від дня народження **Євгена Доментійовича Онацького** (1894–1979), енциклопедиста, історика, журналіста, професора, громадського діяча, члена Центральної Ради, члена ОУН, уродженця м. Глухів Шосткинського району.
- 15 **130** років від дня народження **Василя Захаровича Филоновича** (1894–1987), військового і громадсько-політичного діяча, генерал-хорунжого, військового міністра УНР в екзилі (еміграції), коменданта м. Суми і Сумського повіту 1918 р., уродженця с. Рогізне Сумського району.
- 18 **85** років від дня народження **Володимира Семеновича Стельмаха** (1939), українського банкіра, вченого, заслуженого економіста України, державного діяча, Героя України, лауреата Державної премії України в галузі архітектури, почесного громадянина м. Суми і смт Велика Писарівка, уродженця с. Олександрівка Великописарівського, нині Охтирського району.
- 18 **100** років від дня народження **Юрія Георгійовича Сиротенка** (1924–2010), визнаного майстра станкового та монументального живопису, графіка, члена НСХУ, уродженця м. Суми.
- 20 **65** років від дня народження **Ольги Василівни Богомолової** (1959), артистки-вокалістки, провідної майстрині сцени Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна, заслуженої артистки України, уродженки м. Суми.
- 21 **110** років від дня народження **Аркадія Федоровича Трощановського** (1914–1986), актора і режисера, народного артиста України, уродженця с. Сім'янівка Конотопського району.
- 24 **130** років від дня народження **Івана Никифоровича Стешенка** (1894–1937), всесвітньо відомого оперного співака, уродженця м. Лебедин Сумського району.
- 28 **65** років від дня народження **Людмили Валентинівни Ромен** (Шевченко) (1959), поетеси, члена НСПУ, композиторки, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, лауреатки Всеукраїнської літературної премії ім. О. Олеся, премії літературного конкурсу Світової Федерації Українських Жіночих організацій ім. Марусі Бек, Всеукраїнської премії ім. А. Погрібного, Сумської обласної літературно-мистецько-краєзнавчої премії, уродженки м. Ромни.
- 31 **80** років від дня народження **Олександри Михайлівни Сокол** (1944), актриси, народної артистки України, артистки Сумського обласного академічного театру для дітей та юнацтва, уродженки с. Мелешківка Недригайлівського, нині Роменського району.

Лютий

- 1* **60** років від дня народження **В'ячеслава Олексійовича Артюха** (1964), історика, філософа, краєзнавця, кандидата філософських наук, доцента СумДУ (2004–2020), доцента кафедри історії, правознавства та методів навчання Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, члена НСКУ, члена редакційної колегії Сумського

- історичного порталу, уродженця с. Саї Липоводолинського, нині Роменського району.
- 2 **65** років від дня народження **Ганни Василівни Макаренко** (1959), завідувачки відділу мистецтв Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки, лауреатки Сумської обласної літературно-краєзнавчо-мистецької премії у номінації «Культура і народна творчість» за популяризацію краєзнавчо-мистецьких надбань регіону, уродженки м. Суми.
- 2 **120** років від дня народження **Валентини Костянтинівни Стешенко-Куфтіної** (1904–1953), видатної піаністки, педагогині, фольклористки, музичної діячки, уродженки м. Лебедин Сумського району.
- 5* **85** років від дня народження **Анатолія Івановича Стріляного** (1939), письменника, журналіста, сценариста, члена СП СРСР, лауреата Державної премії СРСР, уродженця м. Харків. Дитячі роки пройшли в с. Стара Рябина Великописарівського, нині с. Рябина Охтирського району.
- 7* **220** років від дня народження **Миколи Андрійовича Маркевича** (1804–1860), історика, етнографа, поета, музикознавця, уродженця с. Дунаєць Глухівського повіту Чернігівської губернії, нині Шосткинського району.
- 8 **30** років від дня створення Національного заповідника «Глухів» (1994).
- 8 **85** років від дня народження **Раїси Самсонівни Колесник** (1939), оперної і камерної співачки, народної артистки України, уродженки м. Буринь Конотопського району.
- 10 **75** років від дня народження **Валентина Михайловича Малиновського** (1949), настроювача піаніно та роялів Сумського вищого училища мистецтв і культури ім. Д. С. Бортнянського, заслуженого працівника культури України, уродженця с. Чемерівці Чемеровецького району Хмельницької області.
- 15 **85** років від дня створення **Сумського обласного науково-методичного центру культури і мистецтв** (1939).
- 23* **70** років від дня народження **Віктора Андрійовича Ющенка** (1954), українського громадського, політичного і державного діяча, прем'єр-міністра України (1999–2001), Президента України (2005–2010), кандидата економічних наук, академіка Академії економічних наук, академіка Академії кібернетики, заслуженого економіста України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, Почесного доктора Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Острозької академії, Почесного доктора Корейського університету, Почесного жителя Великописарівського району, уродженця с. Хоружівка Недригайлівського, нині Роменського району.
- 27 **120** років від дня народження **Леоніда Івановича Смілянського** (1904–1966), письменника, літературного критика, драматурга, кіносценариста, члена літературної групи «Гарт», ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників) і «Молодняк», уродженця м. Конотоп.

- 27 **125** років від дня народження **Семена Васильовича Руднева** (1899–1943), активного діяча радянського партизанського руху, комісара партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака, генерал-майора, Героя Радянського Союзу, уродженця с. Рудневе Путивльського, нині Конотопського району.

Березень

- 385** років заснування смт **Недригайлів** Роменського району (1639).
- 1 **80** років від дня народження **Володимира Івановича Затуливітра** (1944–2003), поета, перекладача, журналіста, члена НСПУ, лауреата літературних премій ім. П. Усенка та ім. П. Тичини «Чуття єдиної родини», уродженця с. Веселе Великописарівського, нині Охтирського району.
- 1 **85** років утворення **Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки** на базі Сумської міської бібліотеки для дорослих (згідно з наказом Народного комісаріату освіти УРСР від 20 лютого 1939 року).
- 3 **75** років від дня народження **Костянтина Тимофійовича Орлова** (1949), художника-модерніста, автора мозаїчних образів святого князя Володимира, княгині Ольги та ангелів на Спасо-Преображенському соборі м. Суми, уродженця м. Есентуки Ставропольського краю (Росія). Виховувався в Лебединському дитячому будинку № 1, з 1954 р. мешкає в м. Суми.
- 5 **100** років від дня народження **Івана Івановича Дорошенка** (1924–1985), літературознавця, критика, письменника, перекладача, доктора філологічних наук, професора, члена НСПУ, уродженця с. Собичеве Шосткинського району.
- 9 **50** років від дня народження **Юрія Григоровича Білонога** (1974), спортсмена-легкоатлета (штовхання ядра та метання диска), тренера, майстра спорту міжнародного класу, заслуженого майстра спорту України, золотого призера Олімпіади в Афінах, уродженця м. Білопілья Сумського району.
- 17 **75** років від дня народження **Людмили Костянтинівни Федевич** (1949–2022), музейної працівниці, мистецтвознавиці, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, завідувачки відділу декоративного мистецтва Сумського обласного художнього музею ім. Н. Х. Онацького (1993–2019), заслуженої працівниці культури України, уродженки с. Красносілка Бершадського району Вінницької області.
- 23 **100** років від дня народження **Олексія Овсійовича Палажченка** (1924–1979), поета, письменника, редактора Ямпільської районної газети «Шлях комунізму», лауреата обласної комсомольської премії ім. П. Рудя, нині літературно-краєзнавчо-мистецької, уродженця с. Вікторове Глухівського, нині Шосткинського району.

- 24* **100** років від дня народження **Григорія Омеляновича Сокола** (1924–1999), учасника німецько-радянської війни, Героя Радянського Союзу, уродженця хут. Соколів Помірянської сільради Штепівського (Лебединського), нині Сумського району. За наклепом у 1948 р. позбавлений заслуженого звання і досі не реабілітований.
- 24 Присвоєння м. Охтирка почесної відзнаки «Місто-герой України» (2022).
- 26 **75** років від дня народження **Тетяни Григорівни Литвяк** (1949), кореспондентки радіо Сумської обласної державної телерадіокомпанії (ОДТРК), публіцистки, уродженки м. Ромни.
- 27 **150** років від дня народження **Олексія Григоровича Дояренка** (1874–1958), вченого-агрохіміка, ґрунтознавця, композитора, професора, засновника школи агрофізики, уродженця с. Терешківка Сумського повіту Харківської губернії, нині Сумського району.
- 27 **65** років від дня народження **Олександра Дмитровича Сорокалєта** (1959), спортсмена-волейболіста, срібного призера Олімпійських ігор (1988), чемпіона світу, триразового чемпіона Європи, чотириразового чемпіона СРСР, заслуженого майстра спорту СРСР, уродженця м. Шостка.
- 31 **110** років від дня народження **Леоніда Миколайовича Новиченка** (1914–1996), літературного критика, літературознавця, доктора філологічних наук, професора, дійсного члена АН України, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка, уродженця с. Русанівка Липоводолинського, нині Роменського району.

Квітень

- 3 **70** років від дня народження **Володимира Васильовича Майбороди** (1954), викладача Сумського вищого училища мистецтв і культури ім. Д. С. Бортнянського, заслуженого працівника культури України, уродженця м. Зугрес Харцизького району Донецької області.
- 4 **85** років від дня народження **Ніни Василівни Михайлової** (1939–2021), артистки Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна (1958–1993), заслуженої артистки України, уродженки м. Санкт-Петербург (Росія).
- 6 **80** років від дня народження **Олега Григоровича Прокопчука** (1944), скульптора, художника, заслуженого художника України, члена НСХУ, уродженця с. Басчі Панфіловського району Талди-Курганської області (Казахстан). Живе в м. Суми.
- 8 **80** років від дня народження **Бориса Олексійовича Кірбаби** (1944), старшого наукового співробітника Музею зброї та військової техніки у Спадщанському лісі – відділу Державного історико-культурного заповідника у м. Путивль, заслуженого працівника культури України, уродженця смт Стара Михайлівка Мар'їнського району Донецької області.

- 11 **70** років від дня народження **Сергія Володимировича Корінного** (1954), артиста Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна, заслуженого артиста України, уродженця м. Кобеляки Полтавської області.
- 14 **50** років від дня народження **Марії Олексіївни Грищенко** (1974), артистки-вокалістки Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна, заслуженої артистки України, уродженки м. Путивль Конотопського району.
- 16 **75** років від дня народження **Валерія Івановича Бєлашова** (1949–2022), педагога, доцента Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка (1979–2015, 2018–2022), краєзнавця, наукового співробітника Національного заповідника «Глухів» (з 1994), відмінника освіти України, уродженця м. Глухів Шосткинського району.
- 18 **170** років від дня народження **Миколи Федоровича Сумцова** (1854–1922), фольклориста, етнографа, літературознавця, члена-кореспондента Петербурзької АН, академіка АН України, уродженця м. Санкт-Петербург. Об'єктом його досліджень була нинішня Сумщина – Лебединський, Охтирський, Роменський, Глухівський райони. В с. Боромля Тростянецького, нині Охтирського району знаходився його родинний маєток.
- 20 **130** років від дня народження **Георгія Пилиповича Самброса** (1894–1975), активного діяча народної освіти на Сумщині, кандидата педагогічних наук, заслуженого вчителя України, уродженця м. Тростянець Охтирського району.
- 21 **60** років від дня народження **Геннадія Миколайовича Іванущенко** (1964), історика, архівіста, краєзнавця, публіциста, співзасновника і члена вченої ради Центру досліджень визвольного руху, голови обласного осередку історичного клубу «Холодний Яр», члена проводу СУМ «Сумщина», головного редактора інтернет-проєкту «Сумський історичний портал», почесного краєзнавця України, уродженця с. Улянівка Білопільського, нині Сумського району.
- 22 **190** років від дня народження **Івана Матвійовича Рябініна** (1834–1912), краєзнавця, першого історика м. Путивль. Похований у м. Путивль Конотопського району.
- 23–24 **65** років створення **Сумської обласної організації Національної спілки журналістів України** (1959).
- 24 **70** років від дня народження **Миколи Михайловича Юдіна** (1954), заслуженого діяча мистецтв України, директора Сумського обласного академічного театру для дітей та юнацтва, члена НСЖУ, Національної музичної спілки України, Національної спілки театральних діячів України, Міжнародного союзу діячів естрадного мистецтва, лауреата всеукраїнських та міжнародних мистецьких конкурсів і фестивалів, уродженця м. Путивль Конотопського району.

- 25 **80** років від дня народження **Миколи Васильовича Сіробаби** (1944), живописця, графіка, члена НСХУ, народного художника України, уродженця с. Межиріч Лебединського, нині Сумського району.

Травень

- 4 **40** років створення **Сумської обласної організації Національної спілки художників України** (1984).
- 4 **100** років від дня народження **Олександри Петрівни Жили** (1924–1978), оперної співачки, заслуженої артистки УРСР, уродженки с. Сміле Роменського району.
- 15 **110** років від дня народження **Неоніли Георгіївни Домбровської** (1914–1996), актриси Сумського театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна (нині Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна) (1933–1996), уродженки м. Єкатеринодар, нині Краснодар (Росія).
- 20 **180** років від дня народження **Миколи Івановича Мурашка** (1844–1909), живописця, педагога, громадського діяча, засновника приватної художньої школи (Київська рисувальна школа М. Мурашка), уродженця м. Глухів Шосткинського району.
- 24 **75** років від дня народження **Надії Миколаївни Дяковської** (1949), заслуженої працівниці культури України, директорки Сумської обласної філармонії (1984–2017), уродженки м. Сніжне Донецької області.
- 25 **120** років від дня народження **Юрія (Георгія) Івановича Назаренка** (1904–1991), літературознавця, перекладача, члена СП СРСР, уродженця м. Конотоп.

Червень

- 3 **25** років створення **Сумського земляцтва** у м. Київ (1999).
- 5 **85** років від дня народження **Іраїди Костянтинівни Досаєвої** (1939–2023), співачки, солістки Сумського театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна (нині Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна) (1981–1986), доцентки СДПІ ім. А. С. Макаренка (нині СДПУ ім. А. С. Макаренка) (1986–1997), заслуженої артистки РРФСР, уродженки м. Магнітогорськ Челябінської області (Росія).
- 11 **125** років від дня народження **Феодосії Андріївни Барвінської** (1899–1966), актриси, народної артистки УРСР, уродженки м. Суми.
- 12 **75** років від дня народження **Івана Петровича Заболотного** (1949), хорового диригента, педагога, професора, заслуженого діяча мистецтв України, відмінника освіти України, лауреата низки всеукраїнських і міжнародних конкурсів та фестивалів, уродженця с. Чернацьке Середино-Будського, нині Шосткинського району.

- 20 **190** років від дня народження **Олександра Матвійовича Лазаревського** (1834–1902), історика, археографа, краєзнавця, шевченкознавця, уродженця с. Гирівка, тепер с. Шевченкове Конотопського району.

Липень

- 2 **85** років створення **Сумської обласної філармонії** (1939).
- 2* **150** років від дня народження **Івана Спиридоновича Абрамова** (1874–1960), вченого-літературознавця, фольклориста, етнографа, краєзнавця, уродженця смт Вороніж Шосткинського району.
- 3 **120** років від дня народження **Арона Михайловича Утевського** (1904–1988), біохіміка, доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР, лауреата премії НАН України ім. О. В. Палладіна, уродженця м. Конотоп.
- 6 **100** років від дня народження **Олени Михайлівни Фалько (Гавриленко)** (1924–2011), журналістки, поетеси, члена НСЖУ, літературно-мистецького об'єднання при редакції міськрайгазети «Життя Лебединщини», уродженки с. Хотінь Сумського району.
- 7 **85** років від дня народження **Марка Абрамовича Берфмана** (1939–2019), політика, економіста, інженера-будівельника, державного діяча, першого заступника голови Сумської облдержадміністрації (1995–1998), голови Сумської обласної держадміністрації (1998–1999), голови Сумської обласної ради (1999–2006), заслуженого економіста України (2004), уродженця м. Суми.
- 7–9 **365** років **Конотопської (Соснівської) битви** козаків гетьмана І. Виговського проти московського війська (Козацьке свято на Конотопщині) (1659).
- 12 **90** років від дня народження **Олександра Миколайовича Маландія** (1934–2012), поета, члена НСПУ та НСЖУ, публіциста, прозаїка, есеїста, заслуженого діяча мистецтв України, лауреата міжнародної премії ім. В. Винниченка та літературної премії ім. П. Рудя (нині – Сумська обласна літературно-краєзнавчо-мистецька премія), уродженця с. Барвінкове Сумського району.
- 15 **285** років з часу явлення **Охтирської чудодійної ікони Божої Матері** (1739).
- 15 **210** років від дня народження **Павла Парфенійовича Заблоцького-Десятовського** (1814–1882), медика, доктора медицини, професора, академіка Петербурзької академії наук, уродженця с. Мефодівка Середино-Будського, нині с. Мефедівка Шосткинського району.
- 19 **85** років від дня народження **Валерія Пантелеймоновича Гузика** (1939–2015), кінорежисера-документаліста, члена Національної спілки кінематографістів України, уродженця м. Суми.

- 24 **85** років від дня народження **Віталія Федоровича Шевченка** (1939), художника декоративно-прикладного мистецтва (фарфор), члена НСХУ, заслуженого художника України, уродженця м. Пирятин Полтавської області. Живе і працює у м. Суми.
- 27 **110** років від дня народження **Леоніда Микитовича Протопопова** (1914–1984), підполковника, заступника командира 1140-го стрілецького полку 340-ї стрілецької дивізії, почесного громадянина м. Суми, уродженця с. Ісправна Красноярського краю (РФ). 2 вересня 1943 р. встановив прапор над визволеним містом Суми.
- 28 **60** років від дня народження **Якова Петровича Косенка** (1964), поета, лауреата літературної премії ім. В. Симоненка, уродженця с. Немудруї Недригайлівського, нині Роменського району.
- 30* **120** років від дня народження **Омеляна Лукича Сокола** (1904–1983), учасника німецько-радянської війни, Героя Радянського Союзу, уродженця хут. Соколів Помірянської сільради Штепівського (Лебединського), нині Сумського району. За наклепом односельця в 1948 р. його позбавлено заслуженого звання Героя й досі не реабілітовано.

Серпень

- 85** років тому засноване **Сумське обласне радіо** (1939).
- 1 **70** років від дня відкриття **Сумської міської лікарні № 5** (1954).
- 5 **125** років від дня народження **Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича** (1899–1984), письменника, перекладача, публіциста, члена СПУ, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка, уродженця м. Ромни.
- 8 **75** років від дня народження **Василя Васильовича Чубура** (1949–2022), поета, перекладача, літературного критика, журналіста, члена НСПУ, старшого викладача кафедри журналістики та філології СумДУ (з 2004 р.), головного редактора університетської газети «Резонанс», уродженця м. Суми.
- 8 **110** років від дня народження **Семена Мойсейовича Блайваса** (1914–1990), сценографа, живописця, графіка, художника Сумського театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна (нині Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна) (40–80-ті рр. ХХ ст.), члена Спілки художників УРСР, уродженця м. Балта Подільського району Одеської області.
- 9 **75** років від дня народження **Ігоря Юрійовича Ройченка** (1949) – фотографа, члена Міжнародної федерації фотомистецтва, Національної спілки фотохудожників України, секретаря Сумської обласної організації Національної спілки фотохудожників України, уродженця м. Суми.

- 11 **75** років від дня народження **Віктора Івановича Положія** (1949–2004), письменника, критика, члена НСПУ, лауреата премій ім. М. Горького та ім. П. Усенка, уродженця с. Старозінів Білопільського, нині Сумського району.
- 11 **130** років від дня народження **Віри Юхимівни Білецької** (1894–1933), дослідниці фольклору та етнографії, мистецтвознавиці, уродженки м. Охтирка.
- 12 **65** років від дня народження **Тетяни Станіславівни Лісненко** (1959), поетеси, прозаїкині, педагогині, громадської діячки, члена НСЖУ, Міжрегіональної спілки письменників України, члена Конгресу літераторів України, лауреатки Всеукраїнської літературної премії ім. О. Олеся, уродженки с. Лучка Липоводолинського, нині Роменського району.
- 14 **85** років від дня народження **Івана Федоровича Маліча** (1939–2014), художника, педагога, літератора, уродженця х. Гончари (розташований між селами Бишкінь та Куданівка) Лебединського, нині Сумського району.
- 17* **260** років від дня народження **Максима Федоровича Берлинського** (1764–1848), педагога, історика, першого київського археолога, архівіста, релігійного діяча, уродженця с. Нова Слобода Путивльського, нині Конотопського району.
- 19* **100** років від дня народження **Костянтина Матвійовича Ломикіна** (1924–1993), живописця, графіка, народного художника УРСР, члена СХУ (1953), уродженця м. Глухів, нині Шосткинського району.
- 19 **120** років від дня народження **Олександра Максимовича Льдова-Настенка** (1904–1979), режисера, заслуженого артиста УРСР, першого директора Сумського театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна (нині Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна), уродженця м. Суми.
- 22 **70** років від дня народження **Віктора Михайловича Бойка** (1954–2021), заслуженого журналіста України, головного редактора газети «Сумщина» (1991–2006), голови Сумської обласної організації НСЖУ (2006–2021), уродженця с. Зеленківка Недригайлівського, нині Роменського району.
- 22 **85** років від дня народження **Валентина Павловича Куца** (1939), живописця, графіка, майстра художнього текстилю, члена НСХУ, заслуженого художника України, голови Сумської обласної організації НСХУ (1988–1992), уродженця м. Суми.
- 25 **160** років від дня народження **Володимира Андрійовича Косинського** (1864–1938), економіста, професора, академіка УАН (нині НАН України), громадсько-політичного діяча, міністра праці Української Держави (листопад-грудень 1918), уродженця с. Дорошівка Глухівського повіту Чернігівської губернії, нині Шосткинського району.

- 30 **55** років від дня народження **Сергія Миколайовича Півторака** (1969), художника-живописця, скульптора, члена НСХУ, учасника Всеукраїнських та міжнародних виставок, уродженця с. Воцилиха Роменського району.
- 30 **75** років від дня народження **Надії Олексіївни Ткаченко** (1949), поетеси, прозаїкині, педагогині, відмінниці народної освіти, краєзнавиці, уродженки с. Токарі Сумського району.
- 30 **60** років створення **Сумського акціонерного товариства «НВАТ ВНДКомпресормаш»** – спеціалізованого підприємства з виробництва компресорного устаткування, яке входить до складу концерну «Укрросметал» (1960).

Вересень

- 130** років заснування сумського комунального підприємства «**Міськводоканал**» (1894).
- 1 **130** років від дня народження **Марка Григоровича Вайнштейна** (1894–1952), живописця, графіка, критика, педагога, музейного працівника, діяча в галузі охорони пам'ятників культури, уродженця м. Конотоп.
- 1 **375** років з часу заснування с. **Сміле** Роменського району (1649).
- 3 **10** років від дня загибелі **воїнів 9-ї батареї 27-го Сумського реактивного артилерійського полку** поблизу с. **Победа** Новоайдарського району Луганської області під час російсько-української війни (2014). Загинули сумчани: Руслан Андра, Ігор Завальний, Віталій Бей, Володимир Переяслов, Сергій Куценко, Микола Осіпов, Олександр Буйвало.
- 8 **85** років від дня народження **Владислава Федоровича Бойка** (псевдонім Василь Шукайло) (1939–2015), поета-сатирика, драматурга, члена НСПУ, заслуженого журналіста України, лауреата літературних премій ім. Л. Глібова та С. Олійника, уродженця с. Михайлівка Лебединського, нині Сумського району.
- 8 **110** років від дня народження **Павла Ключини** (справжні ім'я і прізвище Ключник Павло Юхимович) (1914–1972), поета-сатирика, журналіста, педагога, відмінника народної освіти, члена СПУ, уродженця с. Великий Самбір Конотопського району.
- 10 **85** років від дня народження **Івана Леонтійовича Шаповала** (1939), живописця, члена НСХУ, лауреата премії ім. Миколи Макаренка, уродженця м. Кам'янське Дніпропетровської області. Живе і працює в м. Суми.
- 10 **130** років від дня народження **Олександра Петровича Довженка** (1894–1956), письменника, кінорежисера, кінодраматурга, художника, актора, класика світового кінематографу, заслуженого діяча мистецтв УРСР, народного артиста РРФСР, лауреата Ленінської і двох Сталінських премій, уродженця с. Сосниця Чернігівської області. Навчався у Глухівському педінституті (1911–1914) (нині Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка).

- 11 **75** років від дня народження **Павлини Михайлівни Шаповаленко** (1949–2020), майстрині машинного доїння агрофірми «Перше травня» Сумського району, уродженки с. Вонігово Тячевського району Закарпатської області. Першою в незалежній Україні удостоєна найвищої державної відзнаки – звання Героя України (2001).
- 11 **160** років від дня народження **Павла Арсеновича Грабовського** (1864–1902), поета, публіциста, перекладача, літературного критика, громадсько-політичного діяча, уродженця с. Пушкарне Краснопільського, нині с. Грабовське Сумського району.
- 12 **80** років від дня народження **Георгія Олександровича Сергєєва** (1944), художника, графіка, живописця, лауреата міжнародного конкурсу екслібрису художнього товариства Святого Луки у Барселоні (перша премія та іменна медаль за кращий книжковий знак), члена НСЖУ, уродженця с. Шевченкове Глухівського, нині Шосткинського району.
- 15 **220** років від дня народження **Михайла Олександровича Максимовича** (1804–1873), вченого-природознавця, філолога, історика, письменника, фольклориста, професора, уродженця х. Тимківщина (Згарь), нині с. Богуславець Золотоніського району Черкаської області. Життям і творчістю пов'язаний з Сумщиною.
- 19 **70** років від дня народження **Сергія Івановича Побожія** (1954), мистецтвознавця, художника, педагога, члена НСХУ, кандидата мистецтвознавства, заслуженого діяча мистецтв України, уродженця м. Вольськ Саратовської області (Росія). З 1984 р. живе і працює в м. Суми.
- 22 **Собор Глинських святих.**
- 30 **125** років від дня народження **Андрія Степановича Паніва** (1899–1937), поета, прозаїка, журналіста, перекладача, одного з лідерів літературного об'єднання «Плуг», уродженця с. Проруб, тепер у складі м. Білопілья Сумського району.

Жовтень

- 3 **125** років від дня народження **Костя Олексійовича Гордієнка** (1899–1993), письменника, журналіста, члена СПУ, лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1973), уродженця с. Микитинці, нині Ярмолинецького району Хмельницької області. Жив у м. Лебедин протягом 1929–1975 років.
- 15 **65** років від дня народження **Валерія Миколайовича Власенка** (1959), викладача, історика, краєзнавця, кандидата історичних наук, доцента, головного редактора «Сумського історико-архівного журналу» (2005–2012), лауреата премії Фонду Воляників-Швабінських при Фондації Українського вільного університету в Нью-Йорку (2006), переможця всеукраїнських конкурсів науково-пошукових робіт (2007, 2008), члена НСКУ та Наукового товариства історії дипломатії і міжнародних відносин, лауреата Сумської обласної літературно-краєзнавчо-мистецької премії, відмінника освіти, уродженця м. Суми.

- 15 **90** років від дня народження **Олександра Васильовича Климова** (1934), публіциста, поета, художника, члена НСЖУ, почесного громадянина смт Липова Долина і с. Підставки Липоводолинського району, уродженця с. Надросівка Володарського району Київської області.
- 17 **125** років від дня народження **Анастасії Михайлівни Гудимович** (1899–1922), підпільниці, зв'язкової штабу Армії Української Народної Республіки, розвідниці, уродженки смт Вороніж Шосткинського району.
- 22 **Корсунської ікони Божої Матері**. Шанованого чудотворного списку Корсунської ікони Божої Матері, іменованої «**Шпилівська Прозренна**», головної святині Спасо-Преображенського собору в м. Суми.
- 25 **150** років від дня заснування **Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка** (1874).
- 29* **75** років від дня народження **Ореста Романовича Коваля** (1949), музиканта, піаніста, органіста, педагога, продюсера, музично-громадського діяча, організатора та учасника міжнародних фестивалів органної, камерної та джазової музики «Organum», «Bach-fest» та ін., члена президії Асоціації органістів та органних майстрів Національної всеукраїнської музичної спілки, заслуженого працівника культури України, уродженця м. Львів.
- 29 **65** років від дня народження **Валерія Миколайовича Микитенка** (1959–2022), актора, режисера, заслуженого артиста України, лауреата Сумської обласної літературно-краєзнавчо-мистецької премії, уродженця м. Рубцовськ Алтайського краю (РФ). У 1980–1993 та 1998–2013 рр. працював у Сумському театрі для дітей та юнацтва (нині Сумський обласний академічний театр для дітей та юнацтва); 1993–1998 рр. – режисер телебачення Сумської телерадіокомпанії.

Листопад

- 1 **75** років від дня народження **Олексія Дмитровича Кузьменка** (1949–2023), художника, майстра екслібриса, заслуженого працівника культури України, педагога, члена НСЖУ, директора Сумської дитячої художньої школи ім. М. Г. Лисенка (2004–2023), уродженця с. Олексіївка Сумського району.
- 4 **130** років від дня народження **Павла Семеновича Рибалка** (1894–1948), воєначальника, маршала бронетанкових військ, двічі Героя Радянського Союзу, уродженця с. Малий Вистороп Лебединського, нині Сумського району.
- 5 **100** років від дня народження **Ігоря Олександровича Шведова** (1924–2001), письменника, журналіста, драматурга, заслуженого діяча мистецтв УРСР, народного артиста УРСР, засновника і художнього керівника Київського театру історичного портрету, уродженця м. Климів Брянської області (Росія). Ріс і виховувався у м. Ромни, навчався в Путивльському педучилищі.

- 8 **70** років від дня народження **Наталії Геннадіївни Білоцерківець** (1954), поетеси, перекладачки, літературної критикині, члена НСПУ, лауреатки премії Грузії ім. В. Маяковського, уродженки с. Куянівка Білопільського, нині Сумського району.
- 10 **65** років від дня народження **Михайла Павловича Стрельченка** (1959), артиста Сумського обласного академічного театру для дітей та юнацтва, заслуженого артиста України, уродженця м. Кадіївка Луганської області.
- 15* **75** років від дня народження **Миколи Михайловича Бондаренка** (1949–2023), художника, майстра екслібрису та книжкової графіки, живописця, члена НСХУ, заслуженого діяча мистецтв України, лауреата Міжнародного конкурсу екслібрису, кавалера ордена «За заслуги» III ступеня, уродженця с. Дмитрівка Буринського, нині Конотопського району.
- 19 **100** років від дня народження **Михайла Пилиповича Теслі** (1924–2014), педагога, відмінника народної освіти, громадського діяча, пропагандиста духовної спадщини «Попівської академії», засновника краєзнавчого музею в с. Залізник Сумського району, уродженця х. Стрільки Краснопільського, нині Сумського району.
- 22 **100** років від дня народження **Івана Григоровича Шаповалова** (1924–2021), художника, вчителя, заслуженого художника України, відмінника народної освіти, почесного громадянина м. Охтирка, уродженця слободи Олександрівка, нині с. Лісне Сумського району.
- 22 **85** років від дня народження **Григорія Павловича Білоуса** (1939–2011), письменника, літературознавця, перекладача, члена НСПУ, лауреата Міжнародної літературної премії ім. Г. С. Сковороди, літературно-мистецької премії ім. М. Старицького, літературної премії ім. В. Симоненка, уродженця с. Курмани Недригайлівського, нині Роменського району.
- 25 **90** років від дня народження **Івана Микитовича Власенка** (1934–2018), письменника, журналіста, члена НСПУ, лауреата літературної премії ім. А. Головка, уродженця смт Недригайлів Роменського району.
- 26 **110** років від дня народження **Миколи Дмитровича Дятленка** (1914–1996), історика, перекладача, кандидата історичних наук, члена СПУ, уродженця с. Куличка Лебединського району.
- 30 **65** років від дня народження **Валерія Юрійовича Панасюка** (1959), доктора мистецтвознавства, доцента, професора СДПУ ім. А. С. Макаренка, відмінника освіти України, члена Національної спілки театральних діячів України, уродженця с. Розвадів Миколаївського району Львівської області.
- 30 **90** років від дня народження **Миколи Миколайовича Нечвоглода** (1934–2020), художника, графіка, члена НСХУ, заслуженого художника України, лауреата премії ім. О. Данченка, уродженця смт Велика Писарівка Охтирського району.

Грудень

- 5 **75** років від дня народження **Валентина Дмитровича Бурого** (1949–2015), актора, режисера, артиста Сумського театру драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна (нині Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна) (1989–2001), Сумського обласного театру для дітей та юнацтва (нині Сумський обласний академічний театр для дітей та юнацтва) (з 2001), народного артиста України, уродженця с. Студинка Новгород-Сіверського району Чернігівської області.
- 5 **185** років від дня народження **Петра Івановича Ліницького** (1839–1906), філософа, богослова, історика, професора, уродженця м. Лебедин Сумського району.
- 6 **85** років від дня народження **Валерія Андрійовича Зеленського** (1939), економіста, кандидата економічних наук, мецената, засновника літературно-мистецького конкурсу талановитої молоді «Юні таланти Роменщини» (1998–2008), уродженця м. Ромни.
- 7 **65** років від дня народження **Ірини Миколаївни Проценко** (1959), художниці, члена НСХУ, активного учасника республіканських, регіональних і міжнародних виставок, уродженки смт Пограничне Приморського краю (Росія). З 1980-х років живе і працює в м. Суми.
- 8 **110** років від дня народження **Миколи Пилиповича Мінакова** (1914–2007), літературознавця, філолога, журналіста, педагога, викладача зарубіжної літератури СДП ім. А. С. Макаренка (нині СДПУ ім. А. С. Макаренка), засновника літературної студії «Орфей», уродженця м. Суми.
- 8* **140** років від дня народження **Павла Олександровича Гнідича** (1884–1919), фольклориста, етнографа, педагога, уродженця м. Полтава. Займався збиранням народних пісень і етнографічного матеріалу в межах Роменського повіту.
- 9 **65** років від дня народження **Ганни Володимирівни Гідори** (1959), художниці, майстрині ленд-арту, педагогині, організаторки міжнародних пленерів, члена НСХУ, уродженки с. Студенок, нині у межах с. Миропілля Сумського району.
- 13 **110** років від дня народження **Андрія Олексійовича В'юника** (1914–2003), мистецтвознавця, художника, колекціонера, члена НСХУ, уродженця с. Білка Тростянецького, нині Охтирського району.
- 13 **110** років від дня народження **Йосипа Хомича Мухопода** (1914–2008), учителя біології Шкуратівської школи, засновника дендрологічного парку місцевого значення «Шкуратівський» (нині «Дендропарк ім. І. Х. Мухопода»), уродженця с. Шкуратівка Білопільського, нині Сумського району.
- 14 **90** років від дня народження **Віктора Івановича Гагіна** (1934–2016), педагога, краєзнавця, публіциста, члена НСЖУ та НСКУ, уродженця м. Часів Яр Донецької області, мешканця м. Буринь Конотопського району.

- 21 **90** років від дня народження **Маргарити Вікторівни Сергієнко** (1934–2023), краєзнавиці, педагогині, перекладачки, уродженки м. Суми.
- 23 **80** років від дня народження **Миколи Леонтійовича Нікітенка** (1944–1999), художника-графіка, члена СХУ, уродженця с. Токарі Сумського району.
- 24 **90** років від дня відкриття **Палацу дітей та юнацтва** в м. Суми (1934).
- 24 **140** років від дня народження **Миколи Гнатовича Світальського** (1884–1937), геолога, дійсного члена АН УРСР, професора, уродженця с. Рогізне Білопільського, нині Сумського району.
- 25 **75** років тому розпочався **рух трамваїв** у м. Конотоп (1949).
- 26* **100** років від дня народження **Лукерії Андріївни Кошелевої** (1924), фольклорної співачки, хранительки старовинних пісень субетноса «горюни», уродженки с. Линове Путивльського, нині Конотопського району.
- 28 **100** років з часу заснування **СДПУ ім. А. С. Макаренка** (1924).

25 років створення **народного музею народних ремесел та побуту Слобожанщини** (с. Косівщина Сумського району) (1999).

40 років з часу відкриття **Сумського центрального ринку** (1984).

50 років з часу запровадження фестивалю сатири і гумору «**Вишневі усмішки**» в с. Грунь Охтирського району (1974).

65 років від дня створення **народного музею с. Уланове Глухівського, нині Шосткинського району** (1959).

75 років з часу заснування заводу «**Насосенергомаш**» (нині АТ «Сумський завод «Насосенергомаш») (1949).

85 років з часу створення **Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти** (1939).

110 років тому побудований **Троїцький собор** в м. Суми (1901–1914).

120 років тому закладений **Веретенівський парк** при Сумській сільськогосподарській школі – пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення (1904).

275 років тому побудований **Круглий двір** (м. Тростянець) – оригінальна пам'ятка поміщицької садиби, яка не має в Україні аналогів серед будівель середини XVIII ст. (1749).

285 років з часу заснування **м. Шостка** (1739).

325 років з часу заснування **с. Яблучне** Великописарівського, нині Охтирського району (1699).

365 років з часу утворення **Сумського слобідського козацького полку** (1659).

365 років з часу заснування **с. Боромля** Тростянецького, нині Охтирського району (1659).

365 років з часу заснування **с. Нижня Сироватка** Сумського району (1659).

365 років від часу заснування **с. Стецьківка** Сумського району (1659).

370 років від часу заснування **сmt Ямпіль** Шосткинського району (1654).

370 років від часу заснування **с. Стрільники** Путивльського, нині Конотопського району (1654).

370 років від часу заснування **с. Осоївка** Краснопільського, нині Сумського району (1654).

875 років з часу заснування **с. Глинськ** Роменського району (1149).

1 лютого
60 років від дня народження
В'ячеслава Олексійовича Артюха
(1964)

В'ячеслав Олексійович Артюх народився у сім'ї службовця в с. Саї Липоводолинського р-ну Сумської області. Після закінчення Капустинської середньої школи у 1982 році вступив на історичний факультет Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка, який закінчив у 1987 році за фахом «історія та суспільствознавство». Працював у школі та сільськогосподарському технікумі. З 1992 р. – асистент, старший викладач кафедри етики, естетики та релігієзнавства СДПУ ім. А. С. Макаренка. Протягом 1997–2000 років – аспірант філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. У 2001 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Природа національного міфу: історико-філософський контекст». З 2004 року – доцент кафедри філософії. Навчався в докторантурі на філософському факультеті Київського національного університету (2005–2008). Протягом 2002–2020 років працював за фахом у Сумському державному університеті. На даний час – доцент кафедри історії, правознавства та методів навчання Глухівського національного педагогічного університету.

За час науково-педагогічної діяльності викладав такі навчальні курси: «Історія світової та вітчизняної культури», «Культурологія», «Філософія», «Сучасна філософія», «Релігієзнавство», «Етика й естетика», «Логіка», «Філософія та методологія науки», «Історія вчень про державу й право», «Історія України», «Історіографія історії України», «Історія держави й права України», «Філософія культури», «Порівняльна міфологія», «Філософія історії», «Українська історіософія».

Коло наукових інтересів – історія української філософської думки, інтелектуальна історія, філософія історії.

Автор понад 100 публікацій в наукових виданнях та пресі.

Член Національної спілки краєзнавців України (2010).

Слово про ювіляра

Сказати влучне, фахове слово про ювіляра ми попросили його колег, однодумців в українській справі – істориків, філософів, громадських діячів. Ось що з того вийшло...

Потомок станового українського козацтва

В'ячеслав Олексійович Артюх народився в селі Капустинці колишнього Липоводолинського, а нині Роменського району Сумщини. Село засноване українськими переселенцями в 1650-х роках на старому сіверянському городищі й на той час територіально належало до Гетьманщини. Втім у 1650–1660-х рр. встигло побувати в складі Сумського слобідського козацького полку, а згодом знову перейшло до гетьманських полків. Зауважу, козацькі гени предків у ціннісних налаштуваннях В'ячеслава Артюха даються взнаки. Відколи ми знайомі, я шанував його внутрішню інтелігентність, ба навіть шляхетність, моральні принципи, притаманні представникам станового козацтва, відданість українській справі, сміливість, стійкість у тому поступі, а ще неабияку ерудицію, інтелектуальне працелюбство...

З початком новітнього національно-визвольного руху на Сумщині наприкінці 1980-х років, коли це ще не стало мейнстрімом, а українські громадські діячі були під ковпаком радянських органів безпеки й правопорядку, В'ячеслав Олексійович активно долучився до становлення українських громадсько-політичних формацій на наших теренах, зокрема «Народного Руху за перебудову», до відродження сумської «Просвіти», а у вересні-серпні 1990 року став одним із засновників Сумського обласного козацького товариства, котре виплекало плеяду патріотів й культурних діячів, чимало з них нині на фронті боронять Українську Державність.

Олег Корнієнко,

голова Сумської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, дослідник історії козаччини, автор численних видань, публікацій, громадський діяч (м. Суми)

З ним я пішов би і в розвідку, або дещо зі спогадів про українську справу В'ячеслава Артюха

В'ячеслав Артюх – один з небагатьох унікальних самородків-трудолюбів на українській ниві Сумщини. Через В'ячеславову неймовірну скромність його незаслужено мало знають серед спільноти краян, на прикریсть. Втім варто зазначити, на ниві історичної науки він завжди вирізнявся неймовірною працьовитістю, невтомним пошуком історичної правди, незаангажованістю в тому труді. Безліч патріотів-красномовців протягом останніх десятиліть яскраво спалахували та швидко згасали, а він тягне й тягне нашого українського плуга вже понад сорок літ, ні на мить не спиняючись.

Уперше з В'ячеславом ми зазнайомилися у 1986 році, коли він ще був студентом історичного факультету Сумського педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка, а познайомив нас його одногрупник, також краєзнавець, Михайло Манько, котрий на моє прохання допомагав створювати статут сумського мистецько-краєзнавчого товариства «Спадщина», де на меті було – через популяризацію кращих українських творів наших земляків – всіляко впроваджувати ідею, що Сумщина БУЛА, Є та завжди БУДЕ Україною. Тоді, в часи тотального зросійщення Сум, коли під надуманими приводами закривали останні українські школи й дитячі садки, коли українську мову годі було почути в публічному просторі, цей наш проєкт був дуже важливою справою. Після довгих пошуків та неймовірних зусиль (адже всі боялися мати справу з ідейною та незалежною українською організацією) нам таки вдалося домовитись щодо кімнатки для громадських зборів «Спадщини» з тодішнім керівником Палацу культури заводу ім. Фрунзе, вихідцем з українського заходу Ярославом Ярополковичем Цибульським. Отож на щотижневі зустрічі в тісному колі нашої організації ми запрошували знаних митців, літераторів, істориків, краєзнавців, мистецтвознавців, взагалі цікавих людей, які б мотивованій публіці могли запропонувати змістовний, а, головне, український контекст. Смісловий наголос, звісно ж, робили саме на рідне українське, створене на Сумщині або ж поза межами краю, втім нашими земляками. Після таких зустрічей ми ще довго не розходилися, гуртувалися, обмінювалися думками, ідеями, а на фінал з чуттям співали українських пісень, зачасти розучували й нові українські твори, складені нашими краянами. Керувала тим співочим ансамблем Людмила Валентинівна Шевченко (Ромен).

Не знаючи В'ячеслава раніш, я був приємно подивований його глибокими знаннями, ерудицією, динамічною манерою подачі фактів загальноукраїнської та нашої локальної історії. Тими лекціями він неабияк підіймав реноме, популяризував діяльність «Спадщини», котра швидкими темпами зростала прихильниками, небайдужими до долі України та її культури. І це не на жарт стривожило КДБ: зі «спадщанами» стали проводити «профілактичні» бесіди, закінчувалися вони, як правило, розмовами-схилиннями до співпраці з органами, а хто не піддавався на умовини, то й залякуваннями. Отож, людей на наші зібрання стало ходити все менше, здавалося, у повітрі загула

небезпека, а одного разу, зібравшись, ми побачили, що в «нашій» кімнаті заняття проводять вже інші люди, а нам там місця немає...

Події стрімко розвивалися, тиск посилювався. І згодом деякі хороші знайомі, побачивши мене на вулиці ще здалеку, налякано перебігали на протилежне узбіччя, хтось вдавав, що не помічає, дивилися «повз», інші ж прохали, щоб я з ними не знався, навіть не озивався. Така людська поведінка, на перший погляд, здавалася ганебною, втім остерігатись було чого. До прикладу, мене – як одного з організаторів, натхненників товариства українців «Спадщина» – вигнали із заочного відділення Сумського педагогічного інституту, позбавили роботи в газеті «Строитель», а разом з нею й черги на чотирикімнатну квартиру, що ось-ось я сподівався отримати, адже мав трьох дітей-дошкільнят та дружину на інвалідності... В'ячеслав Артюх тоді був одним з небагатьох, хто не злякався, не ховався, навпроти, зберіг гідність та наші звичні стосунки. Ось тоді я й зрозумів, що ця людина з тих, про кого лаконічно й промовисто кажуть: «Я з ним би й в розвідку...».

І справді, за понад сорок років нашого знайомства, співпраці не пам'ятаю, щоб В'ячеслав колись підвів або зрадив, щоб не дотримав слова. На початку дев'яностих, як тільки війнуло Незалежністю, ми з В'ячеславом Артюхом вирішили підготувати пропозиції щодо перейменування сумських вулиць, увічпивши в місцевій топоніміці й народній пам'яті імена визначних українських діячів. Я взяв на себе організаційну роботу – пошук місця для громадських зібрань, залучення до справи істориків та краєзнавців, а він – більш наукову, підгрунття пропозицій на перейменування. Збиралися ми тоді в Мистецькому центрі «Собор». За пів року напрацювали пропозиції щодо перейменування 100 вулиць. Незважаючи, що у спільній справі активну участь брали й інші краєзнавці, скажімо Григорій Хвостенко, Віктор Звагельський, Володимир Садівничий, саме В'ячеслав Артюх зробив порівняльний аналіз імен сумських вулиць за національною та ідеологічною складовою, а також підготував аргументованого супровідного листа для органів влади. Згодом від обласної державної адміністрації ми отримали відповідь, що наші обґрунтовані пропозиції будуть рекомендовані владним органам районних міст області. Втім влада на наших теренах змінювалася, і її вектор на українізацію «хитався», відтак на Сумщині проєкт з перейменування вулиць був втілений в життя аж через 30 років потому.

І врешті, хочу згадати ще одну важливу краєзнавчу ідею В'ячеслава Артюха, яку він зреалізував разом зі своїм другом, архівістом Геннадієм Іванущенком, а саме створення науково-документального видання «Товариство «Просвіта» на Сумщині» (у 2-х томах), де вони дослідили історію становлення й діяльності на наших теренах протягом останніх ста років однієї з найстаріших та найавторитетніших громадських національно-просвітницьких організацій України. Зазначу, видання налічує до тисячі друкованих сторінок, містить безцінний історичний матеріал, архівні першоджерела. Завдяки авторам-упорядникам В. Артюху та Г. Іванущенку Сумщина стала першою в Україні, де в одному виданні було зібрано фундаментальну історію місцевої «Просвіти».

Наостанок зауважу, за життєвим складом та обраною професією п. В'ячеслав є філософом, отож, і мріє хоч трохи пожити, як Григорій Сковорода, на хуторі, серед природи й книжок, у філософських роздумах про сенс людського буття. Втім, Україна за століття колоніального гніту знекровлена й потребує живильної води історичної правди, а копачів отих історичних криниць не так вже й багато... Відтак філософ, історик, краєзнавець, а, головне, український патріот В'ячеслав Артюх знов і знов йде до архівів, бібліотек, аби відшукати зерно нашої правди, аби розчистити замулені криниці, аби оприлюднити вилучені ворогами наші історичні й архівні першоджерела, що живлять український народ, роблять його безсмертним.

Хай же збудуться усі твої мрії, друже!

Олексій Шевченко,
*голова правління Сумського обласного Товариства «Просвіта»,
громадський діяч, радянський дисидент*

Наукові горизонти В'ячеслава Артюха

Ще в студентські роки В'ячеслав Артюх виявив зацікавленість не тільки вітчизняною історією, але й філософською думкою і культурним розвитком в Україні. Працюючи в провідних бібліотеках країни та з численними архівними фондами, він зібрав цікавий науковий матеріал, який склав зміст його кандидатської дисертації. Дослідника вирізняла критичність в історико-філософському дослідженні, намагання визначити закономірності в культурному розвої на наших землях, які залишилися поза увагою попередніх авторів-дослідників. Не менш цікавими є напрацювання в темі його докторської дисертації, над якими він продовжує роботу, хоча значна частина їх уже побачила світ завдяки авторським науковим публікаціям.

В. Артюха цікавить не лише загально-філософський та культурний процес в Україні, але й перипетії духовного розвитку на місцях, тобто краєзнавчі студії. Він є редактором медійної інтернет-платформи – «Сумський історичний портал» (<https://history.sumy.ua/>), де друкуються маловідомі факти з минушини земель, що нині складають територію Сумщини, їхню історію, культуру й філософський розвиток, зокрема щодо діяльності місцевої «Просвіти» (два томи видання «Товариство «Просвіта» на Сумщині» / авт.-упоряд. В. Артюх, Г. Іванущенко – побачили світ у 2022 р.). Презентація згаданого двотомника засвідчила значну зацікавленість громадськості дослідженнями нашого автора. До видання готується ще один том з історії сумської «Просвіти» з численними архівними документами, ілюстраціями, мапами.

Нарешті, третьою характерною рисою наукової публічної діяльності В. Артюха є його мотивація оприлюднювати свої здобутки не тільки через студентську аудиторію, але й в численних тематичних виступах на наукових конференціях, круглих столах, громадських слуханнях, через медіа. Зрідка який

форум проходить без його участі, зрідка яка телепередача на місцеві актуальні україноцентричні теми не засвідчує його участі в ній. Часто його публікації з'являються на шпальтах місцевих газет. Завдяки такій широкій діяльності В. Артюх став відомим в українських та зарубіжних колах науковців, серед краєзнавців й громадськості, де він користується заслуженим авторитетом науковця й палкого патріота України та рідного краю.

Іван Мозговий,
*доктор філософських наук, професор кафедри суспільних наук
і мовної підготовки Міжнародного Європейського
університету (м. Київ)*

Вільний філософ, правдолюб і правдоруб

Я не мав честі знати В'ячеслава Артюха в студентські роки, коли він був активним учасником руху за Незалежність України на Сумщині, але товаришуючи з ним тепер, розумію, що успіх Справи, яка зробила нас вільним народом, великою мірою залежав і від надзвичайної активності цієї людини.

Вільний філософ, правдолюб і правдоруб, він одночасно зібраний і динамічний в роботі. Хто швидко говорить – зазвичай швидко думає й діє. Це я повною мірою відчув під час роботи над нашими спільними книгами: «Інакодумство на Сумщині. Т.1» та «Товариство «Просвіта» на Сумщині (в 2-х т.)». Він був мотором обох видань, я ледь встигав за шаленим темпом, з яким він робив свою частину роботи. Зробивши, «оглядався» навкруги та й питає: «Ну що, може я ще пару розділів візьму на себе? До ранку встигну...».

А скільки ще зроблено п. В'ячеславом задля поступу Української Ідеї такого, що не вимірюється ані сторінками статей і книг, ані годинами прочитаних лекцій, виступів, ані втіленими в життя краєзнавчими проектами... Мало хто знає, що та відносна легкість, з якою в Сумах пішла перша хвиля декомунізації топонімів, завдячує своєю потужністю саме концепції В'ячеслава Олексійовича, яку він сформулював ще в 2005 році. Розумієте? Вже тоді Суми були повністю готові до цієї важливої справи. По кожній вулиці й провулку!

Не забудьте про це, коли років за 100 обиратимете ще одне значне ім'я для однієї з вулиць-новобудов...

Геннадій Іванущенко,
*історик, архівіст, краєзнавець, публіцист, дослідник
українських визвольних змагань та української політичної
еміграції в Європі, директор Державного архіву Сумської
області (2005–2010 рр.)*

Бібліографія

В. О. Артюх – упорядник, редактор

Українська філософсько-історична думка (перша половина ХХ століття) : хрестоматія / уклад. В. О. Артюх. – Суми : Вид-во СумДУ, 2004. – 275 с.

Українська історіософія (ХІХ–ХХ століття) : антологія : у 2 ч. / упоряд. В. О. Артюх. – Суми : Вид-во СумДУ, 2011.

Ч. 1. – 250 с.

Ч. 2. – 271 с.

Інакодумство на Сумщині : зб. док. та матеріалів (1955–1990 роки) / Сумська обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; упоряд.: В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко, В. О. Садівничий. – 2-ге вид., доопрац. – Суми : Мрія, 2016. – 300 с. : іл.

Сумський краєзнавчий збірник / Сумська обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; упоряд.: О. М. Корнієнко, В. О. Артюх. – Суми : Мрія, 2016. – 406 с. : іл.

Шалівська З. В. Конотопщина – наш край / З. В. Шалівська, Ш. М. Акічев, Л. П. Мороз ; упоряд. В. О. Артюх. – Суми : Мрія, 2016. – 178 с.

Товариство «Просвіта» на Сумщині. Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1 (1917–1923) / Сумська обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; Сумське обл. т-во «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка ; упоряд.: В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко. – Суми : Триторія, 2022. – 436 с.

Товариство «Просвіта» на Сумщині. Документи і матеріали. У 2 т. Т. 2 (1941–2017) / Сумська обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; Сумське обл. т-во «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка ; упоряд.: В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко. – Суми : Триторія, 2022. – 360 с.

Політичний експерт : Сум. аналіт. журн. / ГО «Центр досліджень регіональної політики» ; редкол.: А. Тарнаруцький, В. Третьякова, В. Артюх та ін. – 2004–2010.

Публікації В. О. Артюха

Окремі видання

Природа національного міфу: історико-філософський контекст : дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / В. О. Артюх ; Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2001. – 166 с.

Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття : монографія / В. О. Артюх ; Сумський держ. ун-т. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 266 с.

Практичні аспекти філософії часу : монографія / В. О. Артюх, О. П. Бойко та ін. ; за ред. Є. О. Лебеда. – Суми : Вид-во СумДУ, 2017. – 155 с.

Національна ідентичність та місце історії в її структурі / В. О. Артюх // Людинознавчі студії : зб. наук. пр. ДДПУ / Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич : НВЦ «Каменяр», 2002. – Вип. 6. – С. 14–23.

Про тлумачення феномена міфу Олександром Потебнею / В. О. Артюх // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету, 18–29 квіт. 2005 р. / Сумський держ. ун-т ; відп. за вип. Л. П. Валенкевич. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005. – Ч. 2. – С. 58–62.

Трансцендентальна інтерпретація міфологічної картини світу / В. О. Артюх // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету, 20–25 квіт. 2009 р. / Сумський держ. ун-т ; відп. за вип. Л. П. Валенкевич. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – Ч. 2. – С. 168–173.

Інакодумство на Конотопщині: визначення контурів / В. О. Артюх, В. О. Садівничий // Конотопські читання / Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О. М. Лазарев-ського ; редкол.: В. А. Метла, Ш. М. Акічев та ін. – Конотоп, 2010. – Вип. 1. – С. 21–29. – Бібліогр.: 10 назв.

Основні напрямки розвитку історіософських ідей в українській філософській культурі II пол. XIX – I пол. XX століть / В. О. Артюх // Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ / Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 25. Філософія. – С. 32–51.

Позитивізм в історіософії Івана Франка / В. О. Артюх // Українське літературознавство : зб. наук. пр. / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – 2011. – Вип. 74. – С. 86–92.

Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму / В. О. Артюх // Світогляд-Філософія-Релігія : зб. наук. пр. / Українська академія банківської справи НБУ та ін. ; ред. І. П. Мозговий. – Суми : Укр. акад. банк. справи НБУ, 2012. – Вип. 3. – С. 5–17.

Про історичні смисли слова «історіософія» / В. О. Артюх // Конотопський краєзнавчий збірник / Сумський держ. ун-т, Конотопський ін-т. – Суми : Вид-во СумДУ, 2013. – Вип. 1. – С. 56–64. – Бібліогр.: 29 назв.

Що таке історична пам'ять? / В. О. Артюх // Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм : матеріали доп. та виступів Міжнар. наук.-теорет. конф., м. Суми, 19–20 квіт. 2013 р. / Сумський держ. ун-т ; редкол.: Є. О. Лебідь, А. Є. Лебідь. – Суми : Вид-во СумДУ, 2013. – С. 3–9.

Як став можливим український філософський процес? / В. О. Артюх // Світогляд-Філософія-Релігія : зб. наук. пр. / Українська академія банківської справи НБУ та ін. ; ред. І. П. Мозговий. – Суми : Світ друку, 2015. – Вип. 8. – С. 122–137. – Бібліогр.: 27 назв.

Інакодумство на Сумщині: контури й орієнтири / В. О. Артюх // Сумський краєзнавчий збірник / Сумська обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; упоряд.: О. М. Корнієнко, В. О. Артюх. – Суми : Мрія, 2016. – С. 22–44. – Бібліогр.: 59 назв.

Про історіософію Михайла Грушевського / В. О. Артюх // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали V Всеукр. наук. конф. студ., асп., викл. та співроб., м. Суми, 20–21 квіт. 2017 р. / Сумський держ. ун-т. – Суми : Вид-во СумДУ, 2017. – С. 206–210.

Путивльська «Просвіта» в 1941–1943 рр. / В. О. Артюх // Сумські історико-краєзнавчі студії : зб. матеріалів Регіональної наук.-практ. конф. (Суми, 1 листоп. 2019 р.) / Сумський обл. ін-т післядипломної пед. освіти та ін. ; редкол.: О. В. Зосименко, Д. В. Кудінов та ін. – Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2019. – С. 28–32.

Пантелеймон Куліш про «українську ідею» та «русский мир» / В. О. Артюх // Світогляд- Філософія-Релігія : зб. наук. пр. / Сумський держ. ун-т ; ред. І. П. Мозговий. – Суми : Вид-во СумДУ, 2020. – Вип. 15. – С. 5–13.

Сумська «Просвіта» в 1917–1918 рр. / В. О. Артюх // Сумські історико-краєзнавчі студії : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. / Сумський обл. ін-т післядипломної пед. освіти та ін. ; редкол.: Д. В. Кудінов, О. М. Ключко та ін. – Суми : ФОП Цьома С. П., 2020. – С. 338–348. – Бібліогр.: 29 назв.

Концепт «русского мира» та українофільство другої пол. ХІХ ст. / В. О. Артюх // Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 29 квіт. 2022 р. / Сумський держ. ун-т ; редкол.: В. М. Власенко, А. В. Гончаренко та ін. – Суми : Вид-во СумДУ, 2022. – С. 11–19.

У періодиці

Сумчани пропонують: у назвах вулиць залишити духовність / В. О. Артюх // Суми і сумчани. – 2005. – 2 груд. – С. 6.

Про одне історіософське уявлення у памфлетах Миколи Хвильового / В. О. Артюх // Сумська старовина. – 2006. – №№ ХVІІІ–ХІХ. – С. 65–74. – Бібліогр.: 29 назв.

Ідея поступу в українській консервативній історіософії 20-х років ХХ століття / В. О. Артюх // Філософія науки: традиції та інновації : наук. журн. / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; редкол.: В. М. Вандишев, М. О. Качуров-ський та ін. – 2010. – № 1 (2). – С. 157–162.

«Покаяльний» лист поета Миколи Данька / В. О. Артюх, В. О. Садівничий // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № VІІІ–ІХ. — С. 129–135.

Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму / В. О. Артюх // Сумська старовина. – 2012. – №№ ХХХVІ–ХХХVІІ. – С. 117–126. – С. 117–126. – Бібліогр.: 15 назв.

Інакодумство інтелігенції Сумщини у післясталінську добу / В. О. Артюх // Ярмарок (Суми). – 2012. – 15 берез. – С. 2–3.

Філософія історії екзистенціалізму та її українські аналоги / В. О. Артюх // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. – 2014. – Вип. 49. – С. 148–154. – (Сер.: Теорія культури і філософія науки).

Гербу міста Суми – 235 років : продовжуємо фантазувати / В. О. Артюх // Панорама (Суми). – 2016. – 26 мая–1 июня. – С. А12.

Пам'ять історії: для чого пам'ятати історію свого народу / В. О. Артюх // Панорама. – 2016. – № 43. – 19–26 окт. – С. А12.

Джерела для історії товариства «Просвіта» в Сумах (1917–1918 рр.) / В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко // Сумський історико-архівний журнал. – 2019. – № XXXIII. – С. 33–46.

«Просвіти» Липоводолинщини в 1917–1922 роках / В. О. Артюх // Сумська старовина. – 2019. – № LV. – С. 79–90.

Творення культу Тараса Шевченка на теренах Сумщини в роки Української революції (1917–1921) / В. О. Артюх // Сумська старовина. – 2020. – № LVI. – С. 38–57. – Бібліогр.: 45 назв.

«Просвіти» Охтирського повіту в 1917–1922 рр. / В. О. Артюх // Сумська старовина. – 2021. – № LIX. – С. 66–75.

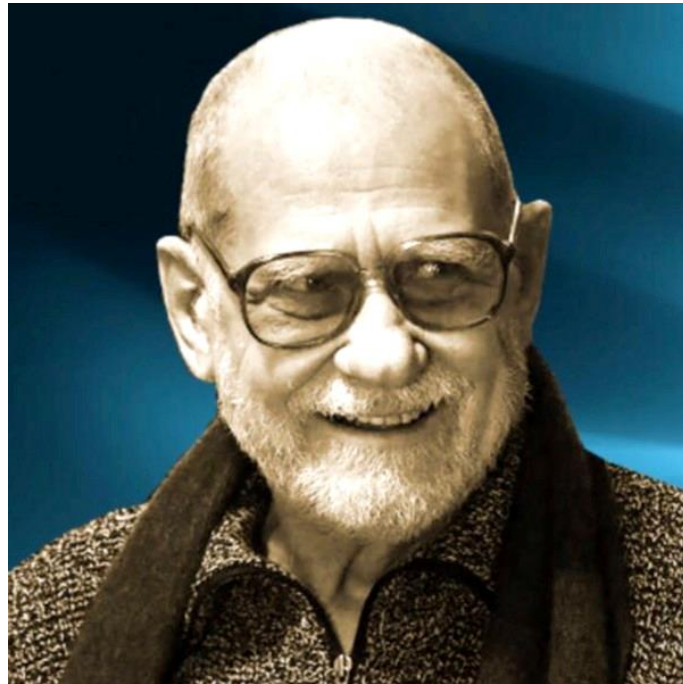
Література про В. О. Артюха

Сумщина. Велика спадщина. Краєзнавство / за заг. ред. О. Корнієнка ; авт.-упоряд.: О. І. Кисельов, О. М. Корнієнко. – Суми : Університетська книга, 2019. – С. 246 : фот.

Сумський державний університет в іменах: 60 років на освітянській та науковій ниві / уклад.: В. Б. Звагельський, О. В. Глушан та ін. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – С. 15 : фот.

5 лютого
85 років від дня народження
Анатолія Івановича Стріляного
(1939)

Вкорінений у життя
(До 85-річчя від дня народження Анатолія Стріляного)

Зазвичай, статтю про відому людину писати легше, якщо ти її добре знаєш. Анатолія Івановича Стріляного я бачив раз у своєму житті, років сім тому, завдяки наполегливості мого старшого друга (і колишнього шефа), Віктора Кириловича Савченка. Понад десять років, з 1986-го, ми з Савченком працювали під одним дахом: Віктор Кирилович – генеральним директором Сумського обласного телерадіокомітету, я – головним редактором обласного телебачення. Шеф позиціонував себе на посаді «телерадіочинювника» винятково газетярем, адже тривалий час присвятив пресі – до призначення на нову посаду власним кореспондентом газети «Правда України» в Сумській області. Так ось, я часто чув від Савченка прізвище – Анатолій Стріляний, який по праву входив тоді до когорти найвідоміших журналістів колишнього СРСР, поряд із Василем Песковим, Анатолієм Аграновським...

Вагому частину свого творчого життя А. Стріляний віддав газеті «Комсомольская правда», яка особливо за часів перебудови (горбачовський період) була досить сміливою й демократичною. Там він публікував матеріали переважно на сільську тематику, яка була ближче до серця. Скажу, що про журналіста Стріляного я багато чув ще навчаючись на факультеті журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка... Ось тільки не знав, що його біографія пов'язана із Україною, з нашим краєм.

Цей чоловік виявився настільки українським, що невдовзі після здобуття Україною незалежності перебрався жити в село Рябина Великописарівського району Сумської області. З рідної «екзилії» надсилав матеріали в різні світові ЗМІ, з якими постійно співпрацював. Саме в Рябину ми й поїхали з В. К. Савченком спекотливого літа 2016 року... І та зустріч-спілкування тривалістю в п'ять годин дає мені невеличке право розповісти про А. Стріляного. Як я його відчув. Адже бувають години такої вартості, які можуть замінити роки. Таким став для мене період розкішного спілкування з Анатолієм Стріляним. Звісно, з Анатолієм Івановичем я зв'язався заздалегідь телефоном, але жодних умовностей чи передумов до цієї зустрічі не виникало. Єдине, про що він просив, аби попередили про день приїзду, щоб бува випадково «не чкурнув у Охтирку». З перших слів спілкування я зрозумів – це «наш хлопець», який так і не спіймав «звізду» на лоба. Зустріч це остаточно підтвердила.

Але перед тим, як поділюся своїми враженнями, доречно ближче познайомити читача з А. І. Стріляним. До речі, ця людина позиціонується в двох прізвищах: Стріляний і Стреляний (хоча суть поняття цього слова лишається незмінною). Для читачів колишнього СРСР Анатолій Іванович лишається Стреляним, для сучасників – Стріляний (принаймні, так себе він категорично позиціонує в Україні). У соціальній мережі Фейсбук зареєстровано дві сторінки: одна – на прізвище Стріляний, інша – Стреляний. Допускаю, що категорія читачів цих сторінок, хоча й різна, але однозначно близька за духом.

Вікіпедія досить скромно представляє А. І. Стреляного (саме Стреляного) широкому загалу: народився 5 лютого 1939 року в Харкові. Радянський, згодом російський та український письменник, сценарист, прозаїк, радіоведучий, коментатор, спеціальний кореспондент, журналіст. Член Спілки письменників СРСР з 1975 року, член і віце-президент російського ПЕН-центру (у 1989–1991 роках), лауреат Державної премії СРСР (1989 р.). Проза і статті Стреляного присвячені, здебільшого, життю селян та проблемам економіки. Він автор 13 книг, серед яких найбільш відомі: «В гостях у матери», «Сенная лихорадка», «Год личной жизни», «Ваши письма на «Свободу». Живе переважно в селі Рябина Сумської області. Якщо вже точно, то – Стара Рябина, загублене на півночі Сумщини село, куди не так вже й просто добиратися. Скромні хатки, рівнинно-степова природа, що не вражає якоюсь екзотикою.

Хата, до якої ми завернули, покликала сама – дуже вже вона вирізнялася з-поміж інших, більш стандартних. Садиба Стріляного не сяяла багатством чи оздобою, ні! Вона з виду якась «творча»: акуратненька, цікаво розфарбована, складається з кількох споруд, які дивляться широко розплющеними вікнами на сільський майдан із церквою.

... Анатолій Іванович зустрів нас, як добрих знайомих. Хоча через затемнене скло окулярів все ж була помітна його прискіплива увага до нових гостей. Одразу провів своїм господарством, показав хатній музей, книгозбірню і всадовив за стіл частувати: ви ж, мовляв, з дороги... Усе по-

нашому. Смакоти було багато. Господар одразу пояснив, що в нього добрі сусіди, з якими він дружить, тому не бракує ні м'яся домашнього, ні молока, ні сметани, ні меду, ні того, що наливають в чарку званим гостям (до речі, цього добра, настоящего на зеленому горіхові, він нам вручив із собою аж по дві пляшечки). Я тоді звернув увагу, що сам Анатолій Іванович їв досить мало, а самогонки не пив узагалі. На свої роки він точно не виглядав: як у нас кажуть – «піджаристий», молодцюватий, швидкий. Буквально з перших хвилин спілкування його видала ерудиція! За цією непоказною простотою відчувалася величезна скеля, огром досвіду й знань!

Бесіда, як водиться, за кожною чарочкою перетікала з теми на тему... А тем отих – безмір! Віктор Кирилович жадібно втілював свою мрію – вдячно ловлячи кожне слово майстра слова, який багато років був для нього взірцевим. Якщо потверджувати вислів про людське спілкування як найбільшу розкіш у світі, то наша бесіда з Анатолієм Стріляним у його хаті однозначно вписується в це поняття. Політичні орієнтири Стріляного означилися вже при самому вході в його обійстя у вигляді нехитрого плакату «Путін – х&ло!». Не помітити його було просто неможливо!

Вся біографія нашого ювіляра-земляка – суцільний протест! Причому не крикливий, не показний, а майстерно-філігранний. Невипадково значну частину його журналістської біографії (з 1995 року) займає робота на «Радіо «Свобода».

А. Стріляний відкрито підтримав проголошення Україною незалежності в 1991 році та її курс на поглиблення самоідентифікації, відокремлення від «руського міра». Мешкаючи певний час у Москві, Стріляний активно підтримав перебудовчі реформи Михайла Горбачова в колишньому СРСР, входив до активу реформаторської спільноти «Апрель», схвально відгукувався про Бориса Єльцина, на якого багато хто покладав надії щодо демократизації росії, її входження до когорти цивілізованих країн.

Анатолій Іванович Стріляний ніколи не був байдужим до подій в Україні. Він підтримував розвиток громадянського суспільства в нашій державі, охоче долучався до цього процесу, співпрацюючи з багатьма українськими засобами масової інформації, вітав волевиявлення українського народу під час революцій, підтримував демократичні новації президента В. А. Ющенка, відверто засуджував політику запроданця Януковича та його кремлівських покровителів, які безпардонно втручалися в українські справи.

Донині Анатолій Стріляний – в активній журналістиці та блогерстві. Пригадую, як тоді, при зустрічі, він приголомшив мене своїм цинічними міркуваннями про приреченість друкованого слова. За його твердженням, чим раніше письменник зрозуміє, що потрібно негайно переключатися на інтернет, тим – краще для нього. За твердженнями Анатолія Івановича – варто бути серед гуці людей. Щодня! А люди, як це не прикро усвідомлювати, нині майже всі в інтернеті! То ж тепер я із захопленням читаю «Лекції-міркування» Анатолія Стріляного на його сторінці у Фейсбук, де він залишається вірним своїй основній темі: розмові з простою людиною. Він любить народ, він

намагається в силу свого таланту просвітити навіть тих, хто «втратив зір» і робить для цього неймовірні зусилля!

Український письменник та публіцист Анатолій Стріляний у своєму блозі на «Радіо «Свобода» в перші дні повномасштабного вторгнення рашистських полчищ в Україну написав: *«Російська «гра біцепсами» світову публіку не вражала ніколи... Майже кожен росіянин усім своїм єством відчув, що Майдан додасть Україні українськості. Росіян задовольнила б Україна без українськості, хай вона буде окремою, скільки завгодно незалежною державою, аби була позбавлена українськості...»*. Разом із тим Анатолій Стріляний впевнено проголошує: *«Україна ніколи не буде завойована росією!»*.

Свідченням впевненості відомого письменника-публіциста стало й те, що під час широкомасштабного вторгнення росіян в Україну, зокрема й з боку Сумської області, він нікуди зі своєї Старої Рябини не втік. Продовжував і продовжує бути зі своїм людом, про який пише, який любить і проклинає, живою часткою якого є він сам – Анатолій Стріляний, письменник, журналіст, блогер, вільну душу якого нікому не вдалося розстріляти.

Микола Гриценко,
*письменник, журналіст,
заслужений діяч мистецтв України,
м. Київ*

Бібліографія

Твори А. І. Стріляного

Земля его – судьба его : докум. повесть / А. И. Стреляный. – Москва : Политиздат, 1971. – 136 с.

В большой семье / А. И. Стреляный. – Москва : Политиздат, 1972. – 136 с.

Алейский инцидент : очерки / А. И. Стреляный. – Москва : Советская Россия, 1974. – 88 с. – (Писатель и время).

В Старой Рябине : очерки / А. И. Стреляный. – Москва : оветский писатель, 1978. – 398 с.

Женские письма / А. И. Стреляный. – Москва : Советская Россия, 1981. – 78 с. – (Человек среди людей).

В гостях у матери : очерки / А. И. Стреляный. – Москва : Советский писатель, 1984. – 352 с.

Розповідь автора про своє рідне село Стара Рябина на Великописарівщині, його людей.

Приход и расход / А. И. Стреляный. – Москва : Советская Россия, 1987. – 96 с.

Сенная лихорадка : повести, рассказы, очерки / А. И. Стреляный. – Москва : Сов. писатель, 1988. – 592 с.

В гостях у матери: семейная повесть / А. И. Стреляный. – Москва : Правда, 1989. – 478 с.

Год личной жизни / А. И. Стреляный. – Москва : Современник, 1989. – 320 с.

Стреляный на «Свободе», или Последнее мирное лето / А. И. Стреляный. – Минск : Полиграф, 1990. – 208 с.

Сходит затмение / А. И. Стреляный. – Москва : Новости, 1991. – 352 с.

Ваши письма на «Свободу» / А. И. Стреляный. – Москва : Время, 2000. – 496 с. – (Диалог: политика, история, наука, экономика).

Література про нього

У книгах

Скорик М. Т. Полеміст-публіцист Анатолій Стреляний // Скорик М. Т. Весна. Хроніка українського спротиву. – Київ : Український пріоритет, 2012. – С. 398–405.

Стреляний (Стреляний) Анатолій Іванович // Сумщина в іменах : енцикл. довід. – 2-ге вид., перероб. та доп. / Сумський держ. ун-т ; Рекл.-вид. об-ня «АС-Медіа» ; голов. ред. В. Б. Звагельський. – Суми : Фолігрант, 2004. – С. 445.

Архангельский мужик и его односельчане // Парфенов Л., Чекалова Е. Нам возвращают наш портрет: заметки о телевидении. – Москва : Искусство, 1990. – С. 110–126.

У періодиці

Ткаченко В. М. Україна: «Час війни й час миру» // Український історичний журнал. – 2017. – № 1. – С. 135–156.

Думка А. Стреляного щодо російсько-українських відносин.

Гривінський Р. Росія: шлях від свободи до рабства // День (Київ). – 2015. – 7–8 трав. – С. 17, 21.

Є висловлювання А. Стреляного про історичне коріння нинішнього конфлікту Росії та України.

Князев В. Парадоксы от Анатолия Стреляного // В двух словах (Сумы). – 2009. – 18 дек. – С. 14 : фот.

Поляков А. Лауреат и не только // Панорама (Сумы). – 2009. – 16–23 дек. – С. А22.

Ювілей Анатолія Стреляного [70-річчя від дня народження] // Ворскла (Велика Писарівка). – 2009. – 11 лют. – С. 4.

Бондаренко С. Стреляный в отчет доме // Киевские ведомости. – 2002. – 7 авг. – С. 3.

Кузьменко Е. Анатолий Стреляный: власть в Сумской области преданна капитализму : известный писатель, сценарист, журналист – о

диалектике власти, капитализме и положении дел в области // Панорама. – 2002. – 7–12 февр. – С. А10.

Десятерик Д. Прогулка со Стреляным : [интервью] // День. – 2001. – 2001. – 2 авг. – С. 5.

Невже Вашингтон теж «глибинка»? : відкритий лист директорів Радіо «Свобода» п. Кевіну Клоусу // Культура і життя. – 1993. – 14 серп. – С. 2.

Відгук групи народних депутатів України на нарис А. Стріляного «Хороший мужик – хитрий мужик», який викликав спротив української громадськості.

7 лютого
220 років від дня народження
Миколи Андрійовича Маркевича
(1804–1860)

Бандуристе, орле сизий...

«Бандуристе, орле сизий» – так назвав у своєму вірші Тарас Шевченко нашого земляка Миколу Маркевича, уродженця села Дунаець на Глухівщині. Чому ж він «бандурист», коли ми знаємо Маркевича, як історика та етнографа? 27-річний Микола Маркевич надрукував у Москві в 1831 році багато в чому новаторську збірку своїх віршів «Украинские мелодии», де за прикладом європейських романтиків звернувся до національного фольклору й написав вірші на основі народних українських легенд.

Один із віршів має назву «Бандурист». Це перша в українській літературі спроба поетизації народного співця – бандуриста. А через дев'ять років вийде Шевченків «Кобзар», де образ народного співця вже рідною мовою буде піднесено на небачену раніше й не перевершену ніким висоту.

В основі вірша Маркевича лежить народна легенда про смерть бандуриста, про яку сповістила його бандура, яка висіла на стіні, але раптом самовільно почала грати – її струни видали тужливі звуки, які дали зрозуміти, що з бандуристом сталася біда.

Через десять років цю легенду вплив у свою повість «Огненный змей» Пантелеймон Куліш: «Под образами стояла панотцева бандура, накрытая белою хусткою. Вдруг хустка слетела с бандуры, как будто чья рука схватила ее, и вслед за тем бандура сама собою заиграла так точно, как играл на ней покойный панотец. Мы обе так и обомлели. Приехал муж, рассказала я ему, и муж испугался; и все мы тогда ж так и положили, что это не перед добром. Как

думали, так и сбылось. На четвертый день воротились из Киева люди, с которыми ходил панотец, и сказали нам, что его нет уже на свете».

У баладі Миколи Маркевича під час відсутності старого бандуриста, який місяць тому пішов на прощу до Лаври, на бандурі раптово і зловісно заграла не таємна сила, як у народній легенді, і не душа померлого бандуриста, як у повісті Куліша, а домовик:

Вдруг косматая, с когтями,
С черными шестью перстами
В дверь просунулась рука:
Прочь с бандуры покрывало
И чудесно заиграло,
Вдвое лучше старика!

А на ранок прийшла звістка про загибель старого бандуриста під час переправи через Дніпро.

У передмові Микола Маркевич пише, що він склав ці вірші з думкою прикласти російські слова до музики українських пісень. Близький зв'язок з українською пісенністю ми спостерігаємо навіть у назвах віршів: «Сон-трава», «Ведьма», «Платки на казачьих крестах», «Приметы по коню», «Чаровница», «Бандурист», «Удавленник», «Веснянка», «Добрый домовой», «Русалки», «Змей», «Домовой», «Иван Купала» та інші.

Намагаючись знайти свій поетичний шлях і не повторювати Байрона, Міцкевича, Пушкіна чи Жуковського, Микола Маркевич зазначає, що йому прийшла щаслива думка використати українську народну пісню: «Здесь я не боялся быть подражателем. Я взял целью описания то, что никем еще не было описано». Цю геніальну ідею підхопили інші українські поети, включно з Тарасом Шевченком, але вже використовуючи рідну мову. «Если поверья Украины поэтические; если очевидно сходство их с древними мифологическими преданиями, то почему же нам не взять их целью стихотворных наших описаний?» – риторично запитує автор у передмові.

Історик, літературознавець та етнограф Олександр Грушевський (брат Михайла Грушевського) у своєму розлогіму дослідженні про М. Маркевича зазначає: «Автор не ограничивается только случайным выбором более красивых преданий или суеверий. Он надеется представить в своих стихотворениях все более или менее типическое, чтобы дать таким путем описание украинской природы и украинской жизни».

Авторська передмова до збірки – це поетична апологія України, зізнання в любові до неї, прагнення закохати в неї читача: «В Малороссии всё оживлено, всё имеет дар слова; в древнем дубе таится существо неземное, в оставленном доме есть ещё жители, хотя и невидимые; река есть обитель существ прелестнейших; ворон, филин предсказывает горести, кукушка пророчески исчисляет дни наши; овсянка, прилетая к весне, говорит жителю Малороссии, что он должен бросить сани, что полозы не будут уже прорезывать с шумом нового следа по снегу... Здесь всё является в блеске поэзии. Змей, устремля глаза свои на солнце, питается лучами его. Волшебница снимает звёзды с неба и прячет их как камни драгоценные. Птица, убивая

восемь насекомых, съедает девятое; огненный змей влюбляется в наших красавиц и посещает их, в окна домов влетая внезапно; египтянка играет роль древней пифии, вдохновенной Аполлоном; утопленники выходят со дна речного, чтобы греться на лучах месяца; воронные кони скачут по двору, предвещая смерть хозяина. Обойдём круглый год в Малороссии: сколько пиши для души поэта; здесь всё сопровождается пением, обыкновенными праздниками».

Захоплено та образно автор описує народні свята, ігри, вечорниці, вертеп та інші ознаки народного святкового календаря. З особливою любов'ю він зображує народного співця-бандуриста, який для українця є особою священною, «ібо бандурист поёт ему». Згадує він у цій поетичній передмові, яка, власне, є народознавчим нарисом, і про низку козацьких ватажків та гетьманів, постаті яких, на думку автора, цілком можуть слугувати джерелом натхнення для поета. Разом із розлогими і ґрунтовними примітками, які займають більшу половину збірки, ця передмова є одним із перших етнографічних досліджень України.

«Если станет на то сил моих и времени, быть может, я решусь принести моим соотечественникам и земле, кормившей некогда наших праотцов, а ныне хранящей остатки их – подробное описание красот исторических, прелестей природы, обычаев, обрядов, одежд, древнего правления малороссийского» – писав у передмові до цієї збірки Микола Маркевич, і ця думка захопила його на все життя, яке він віддав дослідженню української історії та культури.

На цю роздвоєність збірки – поетичну та етнографічну – вказав і поет В. Жуковський у листі до М. Маркевича від 24 лютого 1834 року та порадив розділити свої захоплення: «Вы принялись разработывать богатую ниву народных преданий и ничего лучше сделать не можете, как продолжать идти этим путем. Мне даже кажется, что из одной работы могли бы вы сделать две: первая – поэтическое обработывание народного; вторая – собрание этого народного в том виде, в каком оно существует в народе, то есть сказок, преданий, суеверий, пословиц, песен; и издание оного в оригинале с буквальным русским переводом, или, по крайней мере, с полным словарем. Этот последний труд был бы великою службою отечественной словесности».

В основі обох авторських захоплень лежала любов до рідного краю та його культури. О. Грушевський писав: «Родные украинские впечатления постоянно сохраняли свое влияние. В основе их – горячая любовь к родному краю, его природе, современному быту и воспоминаиям о былом».

Народився майбутній історик і архівіст, етнограф і фольклорист, поет і перекладач, музикант і композитор 7 лютого 1804 року в селі Дунаєць Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Шосткинського району Сумської області) у сім'ї доволі багатого поміщика, колишнього дипломата Андрія Івановича Маркевича та графині Анастасії Василівни Гудович. Раннє дитинство провів у свого діда в с. Полошки Глухівського повіту (нині Шосткинський район), потім у прабаби й тітки в с. Дунаєць, з 1809 року – в с. Сокиринці та с. Рудівці (нині Прилуцький район Чернігівської області). Початкову освіту здобув у приватному пансіоні письменника, лексикографа й

етнографа П. Білецького-Носенка в с. Лапинці під Прилуками. На думку російського етнографа й літературознавця, автора ґрунтовного дослідження про українську етнографію О. Пипіна саме П. Білецький-Носенко міг спрямувати хлопця на стежку вивчення українського життя, оскільки сам писав художні твори українською мовою та збирав український фольклор.

У 1817 році М. Маркевич вступив до пансіону при Педагогічному інституті в Петербурзі, де одним з викладачів був поет В. Кюхельбекер. Добрий знайомий М. Маркевича і Т. Шевченка, журналіст М. Макаров у своїх спогадах, опублікованих в журналі «Основа» за 1861 рік, писав: «В. К. Кюхельбекер очень полюбил даровитого юношу и много способствовал развитию его поэтического таланта». Кюхельбекер увів юнака до літературного кола та познайомив з О. Пушкіним, В. Жуковським, К. Рилєєвим, Є. Баратинським, А. Дельвігом та іншими поетами. Під цим впливом Микола Маркевич почав пробувати свої сили в поезії, і В. Жуковський надрукував написаний гексаметром вірш тринадцятирічного юнака «Гроб» у 1817 році на сторінках журналу «Невский зритель».

Після завершення навчання М. Маркевич вступив у 1821 році на військову службу в чині юнкера Курляндського драгунського полку. Під час служби він не полишав поетичних занять, про що писав В. Жуковському: «Вступив на службу, я много времени потерял для наук, но в службе стал поэтом». Під час служби він познайомився з майбутніми декабристами – учасниками збройного повстання в Петербурзі в 1825 році.

У 1824 році М. Маркевич за проханням батька вийшов у відставку в чині поручика й повернувся до батьківського маєтку в с. Турівка. У 1829 році Микола Маркевич з'являється в Москві, мешкає там в успадкованому від батька будинку, входить до світського кола та заводить багато друзів. У цей час він активно займається музикою, бере уроки у відомого композитора та педагога Джона Філда і стає вправним піаністом. Цього ж року виходять дебютні поетичні збірки М. Маркевича «Элегии и еврейские мелодии» та «Стихотворения эротические и Паризина», а в журналах друкуються окремі нові вірші, які згодом увійдуть до збірки «Украинские мелодии». «У його чутливій талановитій натурі поезія і музика зжилися так дружно, як в українській народній пісні: цим двом музам він залишався вірним до останньої хвилини», – писав М. Макаров.

У 1830 році М. Маркевич одружився з донькою прилуцького поміщика Уляною Олександрівною Ракович та занурився в сімейне життя й господарювання в успадкованому від батька доволі великому маєтку. М. Макаров у своїх спогадах про Миколу Маркевича писав: «В его природе заключались лучшие черты нашего народного характера. Гостеприимный хозяин, постоянно веселый, занимательный, радушный и остроумный, Николай Андреевич бывал особенно привлекателен у себя в деревне. Его добродушная простота, доступность и умение говорить с народом на его родном языке, не только располагали к нему сердца его крестьян и слуг, которые обращались с ним, как с другом, но внушали и окрестным поселянам особенную любовь и доверие к этому редкому пану. Соседние крестьяне

приходили к нему советуватися по своїм делам, разрешить спор или просто потолковать с «розумним паном».

Микола Маркевич був великим любителем квітів, гарним садівником, розвів у себе чудовий сад. Влітку до нього з'їжджалося місцеве товариство. М. Макаров зазначав у спогадах: «В Турове, особливо летом собиралось очень часто большое общество. Любимец и любитель женского общества, Н. А. бывал постоянно окружен дамами и девицами. Смехам и шуткам конца не бывало. Одной он пишет или говорит экспромт, другой посвящает романс, третьей сочиняет вальс или мазурку. Его красивая, оживленная фигура с добродушною улыбкою, с черными умными глазами, с густыми длинными кудрями, преждевременно побелевшими, беспрестанно переходила от фортепьяна к цветам, от цветов к письменному столу и книгам, сопровождаемая обществом дам, которые наперерыв старались обратить на себя внимание уже поседевшего, но привлекательного поэта – нередко в стихах и постоянно – в жизни».

М. Маркевич підтримував взаємини з багатьма відомими українськими діячами того часу, зокрема з М. Гоголем, М. Максимовичем, О. Бодянським, І. Котляревським, Є. Гребінкою, Т. Шевченком.

Знайомство із Шевченком відбулося в 1840 році в Петербурзі, згодом воно переросло в тривалі дружні взаємини. У 1857 році у листі до сина М. Маркевича Т. Шевченко писав: «З батьком твоїм, друже мій, ми були колись великі приятелі і стрічалися з ним не в одній Качанівці. Чи здоровує він тепер? Цілуй його од мене».

На початку 1840-х років Маркевич і Шевченко належали до неофіційного гурту українського ліберального дворянства й мистецької богеми, званого як «Товариство мочемордія». До цієї веселої компанії, окрім них входили також брати Віктор, Михайло і Платон Закревські, художник і письменник граф Яків де Бальмен і його брат Сергій, поет Віктор Забіла та деякі інші. Бурлескний характер цього товариства передбачав жартівливі обряди та чини, продиктовані козакофільськими симпатіями учасників. Так, Шевченка іменували «гетьманом», а Маркевича «генеральним обозним». Такими «титулами» вони поіменовані в жартівливому листі, яким Шевченко запрошує свого приятеля прибути в село Безбухівку, де вже зібралася весела компанія. «Ми, по милости Господней, гетьман, повеліваємо вам <...> щоб ви – генеральний обозний! – прибули до нас сьогодні, коли можно, а не то завтра – у Безбуховку — до гетьмана». Маркевич у такому ж жартівливому стилі надіслав відповідь «гетьманові» Тарасу: «Не дуже гетьмануй, А більше кабануй, Мій навіжений чоловіче <...> Горілочку лигай, Да салом заїдай, Да як нап'єшся – спать ложися».

Поезії М. Маркевича справили помітний вплив на раннього Шевченка, зокрема на твори «Перебендя», «До Основ'яненка» та деякі інші. На це першим вказав Олександр Колесса. Цю ж думку підтвердив Кирило Студинський у своїй статті «Перебендя» Т. Шевченка і «Бандурист» Маркевича» («Зоря», 1896). Він писав: «Маркевич зобразив нам бандуриста на Україні в оточенні людей різного віку, а всі вони чують потребу послухати

его пісень, а з поважання та любови, з якою всі вони відносяться до старця, видно, що для всіх уміє він знайти відповідну пісню, що всіх він в силі розважити. Таким самим вийшов Перебендя Шевченка, з тою хіба ріжницею, що поет вкладає вже в уста кобзаря готові пісні, відповідні до кожної окремої групи єго оточення. Нема отже сумніву, що тип бандуриста в поезії Маркевич послужив приміром для Шевченка до начеркнення постати кобзаря в першій частині єго «Перебенді».

Серед приятелів М. Маркевича був і відомий композитор М. Глінка, який у 1838 році гостював у Турівці, де господар знайомив його з місцевими народно-пісенними скарбами та давав поради щодо написання опери «Руслан і Людмила», у якій він був одним із лібретистів. Також він познайомив із багатством української народної пісні ще одного відомого композитора того часу – О. Аляб'єва.

У 1854–55 роках Микола Маркевич заприятелював із відомим художником Л. Жемчужниковим, який у своїх спогадах відзначав прекрасну гру Маркевича на фортеп'яно та його любов до народних пісень, які він обробляв для виконання на фортеп'яно.

Захоплення українською народною піснею супроводжувало М. Маркевича протягом усього життя. Він високо оцінював мелодику народних пісень: «Я знаю некоторые из них, до странности сходные с Росиньевскими лучшими ариями».

У 1840 році він видав у Москві збірку «Народные украинские напевы, положенные на фортепиано». Схвальну рецензію на це видання, яке містило тексти й ноти 66 українських народних пісень, підготував відомий письменник і композитор Н. Кукольник.

До найбільш вагомих праць М. Маркевича на ниві музичної фольклористики варто віднести його збірку «Южнорусские песни с голосами» (1857). Цікаво, що того ж року була опублікована й схожа книга його сина Андрія, який також намагався продовжувати батькову справу й підготував до друку збірку мелодій українських народних пісень з фортепіанним акомпанементом «Малороссийские народные песни, положенные на ноты для пения и фортепиано» (1857), куди увійшли 25 пісень побутового змісту. Наступного року вийшла ще одна музично-фольклорна збірка М. Маркевича – «19 малороссийских песен для фортепиано в две руки» (1858).

Художник Лев Жемчужников також згадував про укладену Маркевичем рукописну збірку 150 українських народних пісень і дум із нотами, яка за життя не була надрукована, а потім десь загубилася серед архівних справ: «Н. А. приготовил также к изданию сборник песен в нотах, состоящий из 150 песен, одной думы «Савва Чалий», «Вертепа» с аккомпанементом из 8-ми номеров, 5-ти свадебных песен и 14 коровайных. Оценить этот труд по-справедливости мы не можем; мы слишком близки к Н. А. и слишком сильно ощущаем на себе давление современного требования этнографической дагеротипной верности в передаче всего народного. Все требуют изображения народа, как в камер-обскуре». Ці зауваження свідчать про те, що М. Маркевич привносив у народну мелодію щось з академічної музики, не надто

переймаючись точністю, а дбаючи більше про дух народної пісні. На це вказував і Л. Жемчужников: «Кроме верности в передаче песни по нотам и полунотам, для нас нужна еще передача той, весьма тонкой, почти неуловимой жизни в песне, которая и составляет другую честь ее: это чувство народное той песни, ее смысл, ощущение ее зарождения, ее аромат – как запах цветка».

Найбільше композиторський талант Маркевича виявився у написаному ним на слова Т. Шевченка романсі «Сирота» («Нащо мені чорні брови»). Завдяки цьому музичному твору його зараховують до зачинателів романсу в національній музичній культурі.

У Турівці Микола Маркевич розгорнув колосальну роботу зі збору старовинних документів, етнографічних свідчень та підготовки історичних студій. Він був членом багатьох учених товариств і комітетів.

Протягом 1838–1940 рр. ним було підготовлене велике п'ятитомне дослідження «История Малороссии», опубліковане в Москві у 1842–1843 роках. У перших двох томах була викладена історія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття. Інші три томи містять документальні додатки, примітки, опис джерел, списки генеральної старшини та вищого духовенства, хронологічні таблиці, покажчик імен тощо. Ця історична праця компілятивного характеру була створена в романтичному ключі під впливом анонімної «Історії Русів», яка поширювалася на той час у рукописних списках. Багато положень історіософської концепції М. Маркевича не витримали перевірки часом, але зібраний ним цінний документальний матеріал не втратив і до сьогодні свого наукового значення. О. Пипін зазначав: «Это была новая, после Бантыш-Каменского, попытка цельного обзора малорусской истории, попытка далеко несовершенная по тогдашнему состоянию исторической критики и разработки самых источников, но ценная в этом последнем отношении по новым введенным в обращение материалам». «Это сочинение не могло удовлетворить требований науки и в то время, но как собрание и обнародование разных исторических материалов оно драгоценно для всякого, кто изучал южный край наш, и сохранило за Николаем Андреевичем имя полезного и трудолюбивого деятеля», – писав М. Макаров у спогадах про М. Маркевича.

Серед інших історичних праць М. Маркевича слід відзначити такі, як «Мазепа» (1841), «Гетьманство Барабаша» (1841), «О первых гетманах малороссийских» (1848), «Акты, поясняющие историю Малороссии (1848), «О козаках» (1858) та інші.

В архівах, судах, медичних і статистичних установах Київської, Полтавської, Чернігівської губерній Маркевич зібрав великий етнографічно-статистичний матеріал, прагнучи якомога скоріше випустити його у світ. Йому належить низка опублікованих історико-економічних, статистичних та краєзнавчих нарисів, серед яких: «О климате Полтавской губернии» (1850), «Об овцеводстве в Полтавской губернии» (1851), «О табаке вообще и в Малороссии в особенности» (1853), «Историческое и статистическое описание Чернигова» (1852), «О народонаселении Полтавской губернии» (1855), «Реки Полтавской губернии» (1856).

Займаючись лексикографією, М. Маркевич уклав та надрукував «Большой исторический, мифологический, статистический, географический и литературный словарь Российского государства» (1836). Неопублікованими залишилися «Украинско-русский словарь», початок енциклопедичного словника, початок словника «Народного и книжного современного старого языка», до якого зібрано 45 тисяч слів, а також прислів'я, приказки, казки, пісні, витяги з давніх документів, літописів тощо.

Ще одним із захоплень Миколи Маркевича була «страсть к манускриптам». Він успадкував від діда багату колекцію старовинних документів та рукописних книг, яку згодом постійно поповнював. Його колекція налічувала понад 12 тисяч історичних документів, а каталог зайняв 81 книгу. «Перелистывая этот каталог, мы ясно видим здесь смену настроений Маркевича, – писав О. Грушевський. – Общее впечатление скорее невеселое. Игнорирование местных условий жизни, бессилие власти гетмана, пренебрежительное отношение к местным властям со стороны русских чиновников, обременение населения налогами и повинностями – все эти черты начала XVIII века настраивают автора на грустный тон, и он отмечает это по поводу отдельных случаев».

У журналі «Отечественные записки» за 1851 рік М. Маркевич сповістив, що має бажання видати увесь свій архів та детально описав склад і походження своєї колекції – «історичних скарбів», як він їх назвав. На той час він розібрав 6 тисяч номерів, з яких 5700 були автографами, найдавніші з яких сягали 1594 року та були написані російською, українською, польською, французькою, німецькою, латинською, новогрецькою, вірменською, грузинською, молдавською, волоською, татарською і турецькою мовами. Початок цього архіву, як і власної бібліотеки, був закладений його дідом – Іваном Андрійовичем Маркевичем, двоюрідним онуком генерального підскарбія, а згодом генерального обозного, який за посадою мав стосунок до важливих державних та фінансових документів. Саме від нього й залишилися дві скрині паперів, які перейшли у спадок прадіду, потім діду, який доповнив її колекцією документів з підвалів ліквідованого Глухівського Преображенського монастиря. «Тридцать лет назад, возвратясь из Петербурга в Малороссию, молодой шестнадцатилетний школьник, я получил книги и бумаги дедовские, к которым вдобавок подарил мне отец 500 томов новейших сочинений. Это было основанием моего архива», – писав М. Маркевич.

Опис архіву Маркевича цікавий з огляду й на самі документи, і з огляду розуміння характеру та цінностей самого дослідника й колекціонера. Уся колекція була розподілена Маркевичем на п'ять великих груп: 1) матеріали з історії України від 1657 до 1664 року; 2) статистичні факти I половини XVIII століття з історії хліборобства, скотарства, бджільництва, ремесел, торгівлі; 3) суміш із кримінального судочинства, історії найвідоміших у краю розбійників, етнографічні матеріали; 4) художня література, віршовані і прозові твори, переклади, подорожні нариси; 5) літописи.

На жаль, тяжка хвороба завадила планам, і перед смертю Маркевич продав частину своєї колекції відомому колекціонеру І. Лукашевичу. Згодом

ці матеріали потрапили до Рум'янцевського музею в Москві. Частина колекції купила Колегія Павла Галагана. Особистий архів М. Маркевича – листи, переклади, рукописи статей, щоденники, спогади – також знаходиться в Росії в Пушкінському домі. Неопублікованими залишилися переклади Байрона, Шиллера, інших поетів, власних віршів, епіграм, нарисів. Власне, переклади в спадщині Маркевича займають більшу за кількістю частину в порівнянні з власною поезією.

Наприкінці життя М. Маркевич почав вивчати італійську мову та вирушив до Італії в сподіванні покращити своє здоров'я. Лев Жемчужников згадував: «Последний раз я видел Н. А. в Венеции. И там он был верен себе. Проходя через площадь св. Марка, я увидел его в бараньей шапке, в шубе и с вечной его люлькой в зубах, которая бывала с ним неразлучно и в дороге, когда он чуть не взлетел на воздух вместе с кибиткой, в которой вез порох, и велел обливать себя водой среди зимы, и в кармане фрака на бале. В последнюю нашу встречу он уже был очень слаб и стоял, прислонившись к одной из арок, любясь на красивые размеры площади, на собор св. Марка, на начинающийся карнавал – вспоминал историю Венеции и глядел с добродушием и грустью на веселившихся с тоски итальянцев, которых он любил и свободе которых горячо сочувствовал».

Помер Микола Маркевич 21 липня 1860 р. у своєму турівському маєтку. Похований у родовому склепі біля церкви Всіх Святих у виплеканому ним розкішному саду. У 1989 році прилуцькі краєзнавці розшукали місце в Турівці, де був похований Микола Маркевич, та спорудили йому скромний пам'ятник. У 2018 році в с. Дунаєць на території місцевого навчально-виховного комплексу був відкритий пам'ятний знак на честь Миколи Маркевича з висіченими на граніті словами Т. Шевченка:

«Бандуристе, орле сизий,
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати».

Завершенням багатогранної діяльності М. Маркевича стала посмертно видана книга «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян», яка вийшла в Києві в 1860 році. «Автор настоящей книги, известный историк Малороссии Н. Маркевич, еще в 1850 году задумал составить обширный сборник под заглавием «Внутренняя жизнь Малороссии от 1600 года до нашего времени» и неумоимо трудился над ним, несмотря на поразившую его в том же 1850 г. тяжкую болезнь, – писал у передмові видавець І. Давиденко. – Желая сделать доступными для публики эти драгоценные труды неумоимого и добросовестного изыскателя быта Малороссии, я решился издать их в свет, но как сочинение это не приведено в одно целое, то общее название «Внутренняя жизнь Малороссии» заменено частными заглавиями, соответствующими содержанию статей; таким образом эта книга названа: «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян (Описание нынешнего быта)».

Видавцем планувався вихід ще двох частин, але справа зупинилася лише на цьому збірнику. Він багато в чому перегукується з етнографічними

матеріалами зі збірки «Украинские мелодии» 1831 року. Це видання знайомить нас зі щедрівками, колядками, класичними посівальними піснями, описами святочних, масничних, великопостових обрядів і звичаїв, троїцько-купальськими вшануваннями дерев, українською демонологією та особливостями народного світогляду

Надзвичайно цінним у книзі, до того ж першим у вітчизняній етнографічній літературі, є опис різдвяного вертепу з повним текстом цієї оригінальної народної драми. «Малороссийский вертеп, – пише М. Маркевич, – есть походный театр, представляющий благочестивым христианам великое происшествие в мире: Рождество Спасителя. Нет сомнения, что также представлялись многие другие происшествия, взятые из священного писания, но уцелел и дошёл до нас только вертеп».

У розділі «Весна» М. Маркевич пише: «Чем лучше встретить весну, как не песнями, не играми, не изъявлениями любви?.. Веснянки начинают петь с Марта месяца, с того дня, в который птичка овсянка запоёт свою первую песню». У наведених веснянках знаходимо скарги дівчини на самотність, бажання дізнатися, хто її суджений; зауваження нареченому за холодність, байдужість під час побачень, тугу молодої жінки, «котро́рой нельзя уже пользоваться увеселениями девиц, их играми, их хороводами». Також М. Маркевич описує ряд молодіжних ігор: «У Короля», «У Щитки», «У Галки», «У Ворона». Ці весняні ігри мають нескладні сюжети, у яких проте не можна не помітити глибини складної системи народного світогляду, тієї художньої досконалості, яку проніс через віки народ у своїй творчості.

Одним із перших М. Маркевич звертається до теми народної медицини, подаючи в книзі систематизований своєрідний матеріал про травники і знахарство, хвороби й народні методи боротьби з ними.

Докладному й сумлінному описові народного весілля передує маленький розділ «Любоощі», у якому автор розповідає про хитрощі дівчат, що прагнуть привернути до себе увагу хлопців. Весільний обряд розподілено автором на три великі етапи: перший – сватання, коровай, вільце; другий – вінчання, застілля в молодої і молодого, розподіл короваю, комора; і третій – снідання дружок молодої, перезва, «беседа», всілякі взаємні відвідування двох родів тощо.

Своєрідністю та унікальністю відзначається останній розділ «Простонародна кухня, десерт і напої», у яких етнограф описує дев'яносто найтипівіших, простих у виконанні страв народної кухні, багато з яких незаслужено забуті: баба-шарпанина, драглі з свинячих ніг, кендюх, пундик, таратута та інші. Є тут і рецепти калинового і бузинового киселів, березового і кленового соків, наливок та настоянок.

Літературно-публіцистичний стиль опису народних звичаїв у цій збірці далекий від наукового, автор залишається в полоні романтичних настроїв часів збірки «Украинские мелодии», у тексті присутні ліричні відступи, іронічні випадки проти своїх опонентів Краєвського, Панаєва, Некрасова та жартівливі порівняння сучасних літераторів із русалками та відьмами.

О. Грушевський у 1911 році дав доволі стриману оцінку цій праці М. Маркевича: «По требованиям и взглядам того времени (1860 г.) книжечка эта оказалась запоздавшею и прошла незамеченною. Но перелистывая ее теперь, полвека спустя, мы должны помнить, что изданные здесь записи Маркевича – труд более раннего времени, когда писались «Украинские мелодии», впервые разрабатывались детально темы украинской этнографии и только что начинали разбираться в методах изучения». Сьогодні ж, більш як через півтора століття, ми ставимося до цієї збірки, як до безцінного джерела свідчень про давно минулу епоху, знайомимося з, хай і не по-науковому, але все ж ретельно записаними фрагментами народного життя. А також поміж рядків виразно проступає і характер, зацікавленість та любов до рідного краю самого автора.

В українській історіографії звучали різні оцінки Миколи Маркевича як письменника та вченого: «поет-історик» (М. Максимович), «зразок місцевого патріота та практичного етнографа-аматора» (О. Пипін), «не стільки дослідник-історик, скільки письменник» (О. Грушевський), «перший національний український історик» (С. Томашівський), «типовий романтик» (І. Айзеншток), «ідеолог лівобережного українського панства», «палкий оборонець українського автономізму», «один з найкультурніших людей тогочасної України» (О. Оглоблин), «представник українсько-російського романтизму» (Д. Чижевський), «ентузіаст-компілятор» (О. Пріцак), «поет-учений» (С. Крижанівський) та інші. Але всі сходилися на тому, що, озираючись на весь літературний, історичний, етнографічний, статистичний, музичний та архівний спадок Микола Маркевича, не можна не подивуватися його завзятості та плодовитості, не можна не відчувати в його щедрому серці глибокої любові до рідного краю.

*Сергій П'ятченко, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та філології СумДУ,
завідувач туристсько-краєзнавчого відділу КЗСОР
ОЦПО та РТМ*

Бібліографія

Публікації М. А. Маркевича

Окремі видання

Украинские мелодии / Н. А. Маркевич. – Москва : Тип. Августа Семена, 1831. – XXX, 155 с.

История Малороссии : [в 5 т.] / Н. А. Маркевич. – Москва : Тип. Августа Семена, 1842–1843.

Т. 1. – 1842. – 387, X с.

Т. 2. – 1842. – 673, XVI с

Т. 3. – 1842. – 406, III с.

Т. 4. – 1842. – 483, VII с.

Т. 5. – 1843. – 345, IV с

Малороссийские песни, собранные Н. А. Маркевичем / Н. А. Маркевич. – С.-Петербург: [Изд.] В. Бесселя и Ко, 1857. – 50 с.

Южно-руські пісні: з голосами : [для голосу з фп.] / [зібрав та аранж. М. Маркевич] ; [худ.] М. Б. [Михайло Башилов]. – Київ : Собственность издателя [Г. Галаган], 1857. – 97 с. : кол. іл.; обкл. і оправа.

Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / сост. Н. А. Маркевич ; авт. предисл. Л. Ф. Артюх. – Киев : Час, 1992. – 192 с.

Публікації у книгах

Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Н. А. Маркевич // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / авт. вступ. ст. та упорядкув. А. П. Пономарьова. – Київ : Лебідь, 1991. – С. 52–169.

Украинские ночи ; Платки на козачьих крестах ; Гетьманство ; Чигирин : [вірші] / М. А. Маркевич // Свою Україну любіть... / авт.-уклад. В. Буркат. – Суми : Університетська книга, 2008. – С. 22–25.

История Малороссии : уривок про події 1655 р. / М. А. Маркевич // Сумщина. Велика спадщина. Краєзнавство / за заг. ред. О. Корнієнка ; авт.-упоряд.: О. І. Кисельов, О. М. Корнієнко. – Суми : Університетська книга, 2019. – С. 26–29.

Чигирин : [вірш] / М. А. Маркевич // Сумщина. Велика спадщина. Поезія / відп. за вип. О. Вертіль ; модератор проекту Є. Положій. – Суми : Університетська книга, 2019. – С. 27.

Література про М. А. Маркевича

У книгах

Дзюба О. Маркевич Микола Андрійович // Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники: енциклопедія / ред. М. С. Жулинський та ін. – Київ : Ліра-К, 2021. – С. 337–340.

П'ятаченко Ю. Маркевич Микола // Сумщина. Велика спадщина. Поезія / відп. за вип. О. Вертіль ; модератор проекту Є. Положій. – Суми : Університетська книга, 2019. – С. 26 : фот.

Шемшученко Ю. С. «Бандуристе, орле сизий» // Шемшученко Ю. С. Вибране. – Київ : Юридична думка, 2005. – С. 552–558.

Заїка О. Я. «Музыку я боготворил» (Н. Маркевич) // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини : матеріали третьої наук.-практ. конф. (16 квіт. 2014 р.) / Держ. іст.-культ. заповідник у м. Глухові. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – С. 111–118.

Маркевич Микола Андрійович // Муха А. Композитори України та української діаспори : довідник. – Київ : Музична Україна, 2004. – С. 198.

П'ятаченко С. Микола Маркевич (1804–1860) // П'ятаченко С. До народних джерел Сумщини : навч. посіб. – Суми : МакДен, 2004. – С. 13–17.

Гурець М. П. Бандурист – предтеча Кобзаря // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини : матеріали другої наук.-практ. конф. (17 квіт.

2003 р.) / Держ. іст.-культ. заповідник у м. Глухові. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – С. 50–55.

Дзира І. Козацькі літописи в науковій спадщині Миколи Маркевича // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2003. – Вип. 11. – С. 439–460.

Микола Маркевич // Золота книга української еліти : інф.-імідж. альм. : у 6 т. – Київ : Євроімідж, 2001. – Т. 2. – С. 186–187.

Маркевич Микола // Українська література у портретах і довідках. Давня література – література XIX ст. / голов. ред. С. В. Головка. – Київ : Либідь, 2000. – С. 192–193.

Ковальчук Г. С. Із роду Марковичів // Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження (Творча спадщина родини Марковичів) : матеріали наук. конф. (28–29 трав. 1998 р., м. Глухів Сум. обл.) / Глухів. держ. пед. ін-т ім. С. М. Сергєєва-Ценського та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Ін Юре, 1999. – С. 111–113.

Ульяновський В. І. Незавершені та маловідомі праці М. А. Маркевича // Рукописна та книжкова спадщина України : археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1994. – Вип. 2. – С. 42–62.

«Історія Малоросії» М. А. Маркевича // Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1959. – С. 149–154.

Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича : описание / сост. Я. Н. Шапов ; под ред. И. М. Кудрявцева. – Москва, 1959. – 144 с. – Історія зібрання книг, рукописів М. А. Маркевича – с. 6–10.

У періодиці

Скринченко В. «Бандуристе, орле сизий...» // Слово Просвіти (Київ). – 2019. – 7–13 берез. – С. 8.

Гребенникова Е. Родился первый украинский энциклопедист // Сегодня (Киев). – 2019. – 1 февр. – С. 19.

Муковоз Т. Пам'яті Миколи Маркевича // Глухівщина. – 2018. – 24 серп. – С. 2 : фот.

У с. Дунаєць Глухівського, нині Шосткинського району відкрито пам'ятний знак видатному українському історику, архівісту, етнографу, фольклористу, поету, композитору, музикознавцю М. Маркевичу.

Тоцька Ж. М. А. Маркевич та його колекція документальних матеріалів з історії України кінця XVI–XVIII ст. у краєзнавчому аспекті // Сіверянський літопис (Чернігів). – 2013. – № 1. – С. 59–67.

Ясь О. В. Раціоналізм versus романтизм : М. Маркевич як перехідний тип історика // Історичний журнал (Київ). – 2007. – № 5. – С. 62–73.

Ясь О. В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади «Истории Малороссии» Миколи Маркевича // Український історичний журнал (Київ). – 2006. – № 1. – С. 27–42.

Крижанівський С. «Украинские мелодии» Миколи Маркевича в початках українського романтизму ХІХ ст. // Сучасність (Київ). – 1993. – № 2. – С. 145–155.

Колесник Є. О. Бібліотека М. А. Маркевича // Український історичний журнал. – 1973. – № 1. – С. 108–110.

23 лютого
70 років від дня народження
Віктора Андрійовича Ющенка
(1954)

Український Президент родом з Хоружівки

Посульська земля стала джерелом натхнення і дала путівку в життя тисячам своїх синів і дочок, які, розлетівшись по далеких світах, і досі називають Посулля своєю малою батьківщиною. Історія нашого краю багата на історичні події та славиться іменами багатьох відомих людей, які яскравими постатями увійшли в українську історію, примножуючи славу посульської землі.

Недригайлівщина по праву пишається своїми людьми. Наші земляки освоїли тисячі професій, працюють у різних сферах виробництва та суспільно-політичного життя, своєю невтомною працею сприяють розбудові незалежної Української держави.

Посульська земля народила Україні Народного Президента Віктора Ющенка. Нащадок древнього козацького роду Калнишевських, він ще з дитинства виховувався в кращих традиціях українського козацького краю.

Батьки Віктора Андрійовича – сільські вчителі – все своє життя присвятили навчанню та вихованню підростаючого покоління. Батько, Андрій Андрійович, викладав англійську мову, а мати, Варвара Тимофіївна, – математику. Своїм учням вони давали не лише знання, а вчили, насамперед, бути людьми: добрими, чуйними, чесними. Такими виховували і своїх синів: старшого Петра та молодшого Віктора.

Удома тримали підсобне господарство: корову, птицю, город, пасіку. Бджоли були улюбленим заняттям для Андрія Андрійовича. Ними

захоплювався і його батько, і дід, і прадід... Бджільництво в родині Ющенко стало сімейною справою. Це передалося і молодшому сину Віктору.

Батько, Андрій Андрійович Ющенко, пройшов через пекло фашистських концтаборів, йому не раз доводилося дивитися у вічі смерті, тож своїм синам намагався прищепити кращі людські якості: доброту, чесність, порядність, повагу до людей, любов до землі та рідного краю... Хотів, щоб сини мали професії, які приносили б користь людям.

Петро та Віктор росли звичайними сільськими хлопцями, звичними для будь-якої роботи, хіба що суворі батьки-вчителі ставили занадто високі вимоги до їх виховання, адже вчительські діти в ті часи були взірцем для учнів і в поведінці, і в навчанні, і в роботі. Швидко пролетів час. Петро і Віктор здобули освіту й знайшли своє місце в житті, заслужили повагу людей... Батьківська наука проросла в їхніх душах щедрими плодами, турбота про людину праці стала життєвим кредо.

Нестримне бажання покращити долю простого українця та бачити Україну сучасною європейською державою, змусило Віктора стати не лише одним із кращих фінансистів, а й політиком, якому український народ довірив свою долю...

4 липня 2004 р. в Україні стартувала напружена президентська виборна кампанія. А за день до цього, 3 липня, в Хоружівці відбулася урочиста подія: благословення кандидата в Президенти України Віктора Ющенка. Саме тут, на рідній землі, він отримав благословення матері, поклонився могилі батька, почув щирі побажання односельчан.

У рідній Хоружівці, біля стін храму св. Андрія Первозванного, він сказав: «Я іду в Президенти!». І, посміхаючись, пожартував: «Хоружівка буде мати свого Президента!»

Варвара Тимофіївна зустрічала Віктора на порозі рідної хати з іконою Миколая Угодника. Поцілувавши та перехрестивши сина, вона подарувала ікону й дала материнське благословення. Зі сльозами на очах Варвара Тимофіївна говорила: «Благословляю тебе, синку, на великі діла, щоб ти робив добро людям...». Материнське серце ще тоді відчувало, на яку важку дорогу став її син, але добре розуміла, що це необхідно, щоб зробити життя людей кращим.

Плакала мати, плакали і люди, які стояли поруч, адже всі розуміли, якою важкою буде ця виборна кампанія. Але тоді, напевне, один Всевишній знав, що доведеться пережити матері, скільки горя випаде на долю рідних, яка смертельна небезпека нависне над Віктором. Тоді все лише починалось... Чим ближче наближались вибори, тим бруднішими ставали виборні технології, тодішня влада, розуміючи непопулярність «єдиного кандидата», вдавалася до відвертих погроз, підкупу, шантажу. Недригайлівщина, як батьківщина Ющенка, зазнала чи не найбільших знущань з боку влади.

У ті дні Хоружівка стала об'єктом «паломництва» численних ЗМІ. Фотографували спустілі, зарослі бур'янами дворища, калюжі на сільських дорогах, осінню багнюку, намагалися знайти в селі людей, які мали б хоч щось

погане розповісти про родину Ющенків, і розчаровано говорили, що не може бути, щоб він був такий ідеальний.

Варвара Тимофіївна продовжувала жити в Хоружівці. Вона не вмикала останнім часом і телевізора, щоб не чути всього бруду, який щедро лився з усіх каналів, не слухала радіо й не читала ніяких газет, окрім «Сільських вістей» та «України молодой». Це були газети, яким вона довіряла і з нетерпінням чекала від листоноші. Саме з «України молодой» Варвара Тимофіївна дізналася про замах на Віктора на Херсонщині. Усвідомивши смертельну небезпеку, що нависла над її сином, материнське серце не витримало: стався серцевий напад. Наприкінці серпня здоров'я Варвари Тимофіївни погіршилось і її відправили на лікування до Києва. А попереду ще було 5 вересня...

Довго про отруєння сина Варварі Тимофіївни нічого не говорили. Такої звістки її серце уже б не витримало... У лікарні її ізолювали від зовнішнього світу: там не було ні телевізора, ні радіо, ні газет. Варвара Тимофіївна спілкувалася лише із близькими та рідними, які нічого не говорили про отруєння сина. Із Віктором говорила по телефону. Після повернення з австрійської лікарні він приходив до неї лише увечері, коли було вже темно... Кажуть, що спотвореного обличчя свого сина Варвара Тимофіївна так і не бачила.

У жовтні виборна кампанія набирала обертів. Влада, розуміючи непопулярність «єдиного» кандидата, вдавалася до найбруднішого піару, погроз, підкупу. Демократичність виборів у нашому районі була під загрозою. Не допустити фальсифікації виборів на Недригайлівщині та підтримати свого земляка одностайно вирішили і хоружівці. Більше 120 чоловік стали членами дільничних комісій та спостерігачами на всіх виборчих дільницях району. Присутність там хоружівців району не дала можливості владі сфальсифікувати вибори, і в третьому турі 98,4 % виборців Недригайлівщини сказали: «Ющенко! Так!»

Дочекалася Варвара Тимофіївна і радісної звістки. 23 січня 2005 р. відбулася урочиста інавгурація Народного Президента України. А 31 січня серце Варвари Тимофіївни перестало битися. Відійшла у вічність душа цієї мужньої жінки...

Віддати шану та провести в останню путь Варвару Тимофіївну прийшла вся Хоружівка, приїхали тисячі людей з усієї України. Були сказані найтепліші слова, до могили поклали найкращі троянди, які пронизливий, морозний вітер вмить перетворював на кришталеві самоцвіти... Та чим можна виразити біль душі, біль неймовірної втрати?

Про що думав Президент, проводжаючи маму в останню путь?.. Чи ж не занадто дорогою ціною дісталася йому ця перемога? А в пам'яті односельчан і всіх, хто її знав Варвара Тимофіївна завжди залишиться такою, якою була за життя: привітною, доброю, мудрою...

Опустіла батьківська оселя Президента, але щодня сюди приїжджає багато людей. Вони хочуть побачити землю, яка народила Україні Народного Президента, покласти квіти на могили його батьків, відчувти потужну

енергетику древньої посульської землі і намагаються зрозуміти, як простий сільський хлопець зміг досягти вершин владного Олімпу.

Плине час, минають роки, змінюються події і дати, але незмінним залишаються любов до рідної землі, до своєї малої батьківщини, повага і шана до людей, яких знав і цінував Віктор Андрійович. Незмінною є любов до рідної школи, до вчителів, що навчали, до сусідів, які жили поряд, до стежини, що вела до шкільного подвір'я, незмінною залишається шана та повага до пам'яті своїх батьків, та велика синівська вдячність, що із часом набуває ще більшої сили.

Сьогодні Віктор Андрійович відійшов від державних справ, зайнявся тим, до чого лежала душа, тим, про що мріяв багато років, але як і кожен патріот, який мріє бачити свою Україну квітучою, незалежною, гордою, щоб у всіх світах величаво звучало: «Моя Україна – це любов на все життя».

Час від часу Віктор Андрійович навідує свою малу батьківщину, щоб зустрітися з шкільними друзями, сусідами, односельчанами та відвідати могили своїх батьків: Варвари Тимофіївни та Андрія Андрійовича, вклонитися рідній землі, що зростила його: гідну Людину, Президента, Патріота.

Валентина Григорівна Ющенко, директор
Хоружівського навчально-виховний комплексу
«Загальноосвітня школа I-III ступенів»

Бібліографія

Праці В. А. Ющенка

Історія української гривні / В. А. Ющенко, В. О. Панченко ; Нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; ред. В. П. Терпило. – Київ : Б-ка українця, 1997. – 96 с. – (Бібліотека українця).

Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. А. Ющенко, В. І. Лисицький. – Київ : Скарби, 1998. – 285 с. – (Добробут нації).

Платіжні системи: навч. посіб. для студ. вузів / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол та ін. ; Нац. банк України. – Київ : Либідь, 1998. – 416 с.

Розвиток попиту та пропозиції на гроші в Україні: дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / В. А. Ющенко ; Українська академія банківської справи. – Суми, 1998. – 160 с.

Управління валютними ризиками: навч. посіб. для студ. екон. спец. вузів / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. – Київ : Знання, 1998. – 444 с. – (Вища освіта XXI століття).

Валютне регулювання: навч. посіб. для студ. екон. ф-тів вищих навч. закл. / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко ; Нац. банк України. – Київ : Знання, 1999. – 359 с. – (Вища освіта XXI століття).

Історія української гривні / В. А. Ющенко, В. О. Панченко ; Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Бібліотека українця, 1999. – 112 с.

Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. – 2-ге вид., перероб. та доп. / В. А. Ющенко, В. І. Лисицький. – Київ : Скарби, 2000. – 336 с. – (Добробут нації).

Вірю в Україну / В. А. Ющенко. – Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2004. – 96 с.

Голос нації / В. А. Ющенко. – Київ : Український клуб, 2009. – 58 с.

До нації : вибрані промови / В. А. Ющенко ; передм. М. Г. Жулинського ; упоряд. Д. Р. Лубківський ; наук. ред. Ю. Г. Рубан. – Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2010. – 464 с.

Література про В. А. Ющенка

У довідниках

Ющенко Віктор Андрійович // Україна в міжнародних відносинах : енцикл. словник-довід. Біографічна частина: Н–Я / відп. ред. М. М. Варварцев. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. – Вип. 6. – С. 349–350.

Ющенко Віктор Андрійович // Уривалкін О. М. Довідник з історії України. – Київ : КНТ, 2015. – С. 918–919.

Шаповал Ю. Ющенко Віктор Андрійович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (гол.), Г. В. Боряк та ін. – Київ : Наукова думка, 2013. – Т. 10. Т–Я. – С. 711 : фот.

Портников В. Ющенко Віктор Андрійович // Політична енциклопедія / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса ; редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал та ін. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 794.

Ющенко Віктор // Сушинський Б. І. Всесвітня козацька енциклопедія XV–початку XXI століть. – Одеса : ВД «ЯВФ», 2007. – С. 528–529.

Окремі видання

Полуденный Ю. А. Виктор Ющенко и Украина. – Краматорск : Контраст, 2007. – 40 с.

Віктор Ющенко. 100 днів президентства: пряма мова / упоряд. О. Д. Яневський. – Харків : Фоліо, 2005. – 223 с. : фот.

Жулинський М. Віктор Ющенко. Випробування владою / М. Г. Жулинський, О. М. Сліпушко. – Харків : Фоліо, 2005. – 415 с. : фот. – (Історичне досє).

Катеринчук М. Адвокати помаранчевої революції. – Київ : Юстініан, 2005. – 296 с.

Народний Президент / упоряд. Г. Бурнашов. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2005. – 128 с.

Віктор Ющенко: Вірю! Знаю! Можемо! / ред. Р. І. Чирва ; упоряд. А. М. Євтушенко. – Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 436 с. + 48 с. кол. вкл. – (Зірки і терни долі).

Виктор Ющенко: феномен или фантом? – Київ : Газ. «2000» ; Довіра, 2004. – 301 с. : ил. – (Сер. «2000»).

Лисицкий В. Виктор Ющенко – лидер рождающейся украинской политической нации. – Киев : Скарбы, 2004. – 47 с.

Сліпущко О. Виктор Ющенко: банкір і політик / голов. ред. І. Л. Андрієвська. – Київ : Криниця, 2000. – 140 с.

У книгах

Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки : довід.-біогр. вид. / Укр. конфедерація журналістів ; авт.-упоряд. В. В. Болгов. – Київ : Книжково-журнальна фабрика, 2008. – Вип. 2. – С. 56–57 : фот.

Віктор Ющенко // Остапенко П. В. Усі видатні постаті України. – Харків : ПП «Горсінг плюс» , 2006. – С. 328–349.

Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки : довід.-біогр. вид. / Укр. конфедерація журналістів ; авт.-упоряд. В. В. Болгов. – Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2005. – Вип. 1. – С. 68–69 : фот.

Ющенко Віктор Андрійович // Сумське земляцтво в м. Києві / упоряд. В. Г. Мордань ; редкол.: А. А. Коваленко (голова) та ін. – Київ : Довіра, 2005. – Вип. 1. – С. 199–200 : фот.

У періодиці

Серов И. Вышитый рекорд Ющенко // Сегодня (Киев). – 2019. – 6 марта. – С. 4.

Йдеться про рушники з колекції В. Ющенка.

Вальчук Н. «В українців не було радості жити у своїй державі три століття. Дайте нам одне покоління – і ви побачите іншу націю, об'єднану» : [інтерв'ю] // Країна (Київ). – 2019. – 14 лют. – С. 15–17.

Президенти сучасної України, їх роль в становленні суспільно-політичного устрою держави // Трибуна (Київ). – 2018. – № 3–4. – С. 36–37.

Рубан Ю. «З висоти незалежності нація побачить війну» : Велику Перемогу комуністична верхівка використала, щоб виправдати всі злочини радянського режиму, включно з Голодомором і Великим терором, – вважає Віктор Ющенко : [інтерв'ю] // Україна молода (Київ). – 2011. – 21 черв. – С. 6–7.

Королюк В. Віктор Ющенко: сходження на Голгофу // Голос України (Київ). – 2010. – 21 жовт. – С. 11.

Діяльність В. Ющенка на посту прем'єр-міністра України (1999–2001 рр.).

Кармазіна М. Пріоритети й орієнтири Президента України Віктора Ющенка : аналіз документів (23 січня 2005 р. – 24 лютого 2010 р.) // Політичний менеджмент (Київ). – 2010. – № 4. – С. 53–64 ; № 5. – С. 50–67.

Покотило Г. Ми всі пишаємося ним // Голос Посулля (Недригайлів). – 2005. – 5 лют. – С. 3.

Кулиняк Д. Президент України Віктор Ющенко – нащадок отамана кошового Січі Запорозької // Молодь України (Київ). – 2005. – 3 лют. – С. 1, 4.

Без фанфар і пафосу // Урядовий кур'єр (Київ). – 2005. – 26 січ. – С. 16.
Побажання односельчан новообраному Президенту В. Ющенку та урочистості в Хоружівці в день його інаугурації.

Ющенко В.: «Я ніколи не був об'єктивним до України. Я просто безмежно її люблю» : [інтерв'ю] // Шлях перемоги (Київ). – 2005. – 12 січ. – С. 2.

2 липня
150 років від дня народження
Івана Спиридоновича Абрамова
(1874–1960)

Іван Абрамов: краєзнавець, етнограф і педагог

Іван Абрамов належить до когорти найвідоміших і найавторитетніших краєзнавців та етнографів Сумщини ХХ століття. Він є автором низки оригінальних праць з етнографії, фольклористики та регіональної історії. Проте тавро репресованого сталінським режимом, вимушена відірваність від столичного життя, зацікавленість не ідеологічною кон'юнктурою, а народною культурою та рідним краєм, значно обмежили увагу наукової та читацької спільноти до праць цього надзвичайно цікавого дослідника.

Уперше широку увагу до постаті Івана Абрамова привернув відомий сумський літературознавець, фольклорист і мистецтвознавець Юрій Ступак, який у 1957 році в обласній газеті «Ленінська правда» опублікував замітку «Найстаріший краєзнавець країни», а також згодом подав до журналу «Народна творчість та етнографія» невеличку статтю про цього дослідника. Згодом до постаті І. Абрамова зверталися в газетних публікаціях сумські журналісти Г. Петров та Г. Хвостенко, а також краєзнавці з Воронежа та Шостки М. Андрєєв та В. Терлецький. Важливим здобутком стало перевидання до 850-ліття Воронежа народознавчих і краєзнавчих розвідок та статей І. Абрамова в книзі «З історії та культури селища Вороніж» (Суми, 2008, упорядник, автор передмови і приміток С. П'ятаченко). Значний внесок у популяризацію імені І. Абрамова роблять воронезькі краєзнавці Н. Міллер і Т. Рязанова.

Спільними зусиллями дослідників та краєзнавців біографія І. Абрамова наразі окреслена в загальних рисах, проте в ній залишається ще низка білих плям, а його етнографічна та краєзнавча спадщина потребує значно глибшого

дослідження та популяризації. Зібрані ним відомості не лише не втратили своєї наукової цінності та актуальності, а навпаки, стали ще більш важливими з огляду на сучасний складний історичний період захисту української державності, який вимагає додаткових зусиль з утвердження української національної ідентичності та виховання любові до рідного краю.

Народився Іван Абрамов 20 червня (2 липня) 1874 року в містечку Воронежі колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Шосткинський район Сумської області) у багатодітній сім'ї. Його батько Спиридон Єгорович (Георгійович) Абрамов – міщанин родом із Тульської губернії, у Воронежі оселився в 1865 році, взявши за дружину Варвару Дормидонтівну Ветчинову, колишню кріпачку воронізьких поміщиків Чуйкевичів. Спиридон Абрамов був вправним майстром-покрівельником, купив на околиці Воронежа землю та поставив там хату, яка стала батьківською для дев'яťох дітей – у сім'ї зростало семеро хлопців і двоє дівчат: Петро, Наталія, Марія, Степан, Іван, Георгій, Микола, Михайло, Денис. Молодші брати Михайло та Денис, як і старший Іван, навчалися в Глухівському учительському інституті, отримали звання народного вчителя і викладали в місцевих сільських школах, зокрема і в Воронежі. Михайло допомагав Іванові в збиранні народних пісень, а також пісенними скарбами ділилася старша сестра Марія, яка не вийшла заміж і мешкала з батьками, а згодом із братом Денисом.

У своїх спогадах І. Абрамов тепло згадував про своє дитинство, дитячі забави та раннє залучення до селянської праці. Дитячі враження від народного побуту, народної традиційної культури, обрядів, пісень закарбувалися в пам'яті хлопчика і вплинули на його подальші народознавчі та краєзнавчі інтереси.

Початкову освіту Іван Абрамов здобув у місцевій церковно-приходській школі, про яку пізніше написав: «Я пам'ятаю, як багато в нас було витрачено часу і сил тільки тому, що навчання велося чужою нам російською мовою, за чужими російськими підручниками». Після того, як Іван прочитав усі книги з невеличкої шкільної бібліотеки, його шкільний товариш Данило Безверхий повідомив, що в одній хуторянки по сусідству є книжка, написана «по-мужицьки», тобто українською мовою. Хлопці пішли на хутір та випросили «для прочота» цю книжку. Нею виявилось оповідання Олекси Стороженка «Закоханий чорт», яке вони читали вголос удома й дивувалися, що вона написана народною мовою, такою, «як ми балакаємо». Про це він писав: «Іноді комусь із нас траплялося добути українську книжку. Щасливий власник «Чорної ради», «Гайдамаків» чи «Проповідей» Гречулевича виходив на вулицю, сідав «на колодки» і читав уголос, і невдовзі навколо читця збиралося ледве не вся вулиця; враження було величезне; лунали співчутливі зауваження; радісною усмішкою освітлювалися обличчя слухачів при звуках рідної мови».

Після завершення навчання в початковій школі Іван був відібраний разом з іншими 20 хлопчиками для навчання у Воздвиженській

сільськогосподарській школі, заснованій поміщиком М. М. Неплюєвим, яка знаходилася на хуторі Воздвиженському за 35 верст від Воронежа.

Спогади про цей заклад та засноване там Трудове братство пізніше лягли в основу його нарисів «В культурном скиту (Среди неплюевцев)» (1902). Навчальний рік у цій школі тривав із жовтня по квітень, а решту часу учні працювали в майстернях та на землях поміщика Неплюєва. Абрамова пригнічувала задушлива духовна атмосфера цього релігійно-трудоного братства, авторитарний режим управління, штучне створення культу особи Неплюєва. Він писав, що злидні змусили селян за шматок хліба і дрібку знань віддати Неплюєву душі своїх дітей у повне й безконтрольне володіння.

Після завершення п'ятирічного навчання у Воздвиженській школі І. Абрамов ще два роки пропрацював у ній учителем, а згодом отримав місце сільського вчителя в селі Студенок на Глухівщині, звідки через рік у 1895 році вступив до учительського інституту в Глухові, де й навчався протягом трьох років, які в спогадах назвав «чудовим незабутнім часом». Після завершення навчання І. Абрамов отримав призначення до м. Рівне на посаду вчителя двокласного міського училища. З Рівного юнак через два роки вирушив до Петербургу та почав у 1900 році викладати в міському училищі м. Павловська під Петербургом, а невдовзі перебрався до самого Петербургу, де викладав в Ісакіївському чотирикласному міському училищі.

У цей же час І. Абрамов почав робити перші кроки на літературній ниві, пробував писати оповідання та друкувати рецензії на новинки літератури в журналі «Русское богатство», знайомився з редакторами журналів, відвідував літературні вечори.

Одночасно І. Абрамов почав проявляти себе на етнографічній та археологічній ниві. У 1902 році він вступив до Археологічного інституту, де протягом року поповнював свої знання з археології, палеографії, архівознавства, нумізматики, етнографії. У 1909 році молодого вченого прийняли до Археологічного товариства, а 1914 року він став дійсним членом Російського географічного товариства. За дорученнями етнографічного відділення Російського музею Іван Абрамов здійснював фольклорно-етнографічні поїздки, з яких повертався із цінними колекціями для столичних музеїв та науковими спостереженнями, які з'являлися друком в періодиці та окремими відбитками. Також І. Абрамов став співробітником журналу «Народный учитель», де публікувалися його статті. З початку ХХ століття і до жовтневого перевороту в Росії вийшла друком більша частина всього його наукового доробку.

Під час поїздок до рідного Воронежа І. Абрамов записав там цінний фольклорно-етнографічний матеріал, який став основою кількох наукових розвідок. Також у цей час І. Абрамов здійснив низку експедиційних поїздок по Україні та Росії, де вивчав звичаї та побут місцевого населення, а також робив фотознімки, на яких фіксував селянський побут, помешкання, характерні типи місцевого населення у святковому чи буденному вбранні. Ці цінні світлини наразі зберігаються у фототеці Російського етнографічного музею (Росія, Санкт-Петербург). У фондах цього музею також зберігаються зібрані

І. Абрамовим під час експедицій на Волинь, Курщину та до рідного Воронежа зразки народного жіночого вбрання, головних уборів, спідниць, сарафанів, жіночих прикрас, дитячих іграшок, ляльок, музичних інструментів (скрипка, смичок, колісна ліра, сопілки), господарських речей (калатало на шию тварин) тощо.

У 1905 році Іван Абрамов познайомився з відомим петербурзьким букіністом, власником книжкового букіністичного магазину «Книжкова справа» Іллею Івановичем Базловим та долучився до його книговидавничої справи, зокрема до видання і розповсюдження дешевої навчальної літератури. Цьому сприяло й одруження Абрамова з донькою Базлова Валентиною Іллівною, разом із якою він відкрив у 1913 році книжковий магазин «Учитель». У них народилося двоє дітей – Всеволод і Олександр. Олександр був репресований і розстріляний у 1937 році, а Всеволод зник безвісти під час Другої світової війни.

Завдяки книжковій справі та науковій діяльності Іван Абрамов утвердився серед нового кола знайомих, серед яких були вчені, письменники, видавці, журналісти, громадські діячі. Вів активне листування з російськими діячами початку ХХ століття, зокрема з видавцем О. С. Суворіним, письменниками В. Г. Короленком та І. О. Порошиным, фольклористом Ю. М. Соколовим, літературознавцем Б. Л. Модзалевським, мовознавцем В. І. Чернишовим та багатьма іншими.

Завдяки Базлову, серед знайомих якого були й журналісти та видавці з кола більшовиків, Іван Абрамов познайомився з наближеним до Леніна більшовицьким публіцистом і видавцем Володимиром Дмитровичем Бонч-Бруєвичем. Тривалий час вони листувалися – у фондах Російської державної бібліотеки та Російського державного архіву літератури та мистецтва зберігається їхнє листування за 1910–1954 рр. У нього Абрамов шукав заступництва від репресій більшовицької влади, оскільки В. Бонч-Бруєвич, який займав в уряді Леніна посаду керуючого справами Ради народних комісарів, після смерті Леніна зберіг свій вплив, очоливши Державний літературний музей.

Перша світова війна, більшовицький державний переворот та війна за владу в Росії обмежили для І. Абрамова можливості наукової діяльності – після виходу у світ у 1914 році його розлогої збірки етнографічних нарисів «Под родным солнцем» його наступні публікації з'явилися аж через десять років. У 1925 році вийшла в співавторстві книга краєзнавчого спрямування «Познание местного края» та згодом було підготовлене друге видання книги «Что говорят забытые могилы» (1927).

У 1920-х роках І. Абрамов був членом Російського географічного товариства, членом шкільно-педагогічної комісії Центрального бюро краєзнавства, членом Ленінградського товариства вивчення місцевого краю та комісії з вивчення казки при Пушкінському домі, збирав етнографічні матеріали, предмети старовини, рукописи, друкував свої педагогічні та краєзнавчі розвідки в періодиці та окремими виданнями. Активно співпрацював з московським журналом «Краеведение» (з 1931 року

«Советское краеведение»), де вийшло кілька його статей краєзнавчого характеру, а також з іншими виданнями історико-етнографічного та філологічного спрямування. Також активно співпрацював із Ленінградським товариством дослідників української історії, письменства та мови.

Масові сталінські репресії 1930-х років не оминули й І. Абрамова – він був двічі засуджений і відбував покарання. Перший арешт стався 12 грудня 1930 року, а 20 травня 1931 року І. Абрамов рішенням особливої наради при Колегії ОДПУ (рос. ОС КОГПУ) був засуджений за статтею 58-11 КК РРФСР (контрреволюційна діяльність) з вироком «вислати в північний край на 3 роки». У листі В. Бонч-Бруєвичу від 15 червня 1931 року Іван Абрамов писав: «У даний час я висланий у Котлас (Північний край) на три роки (за поширення краєзнавчої літератури, згідно з офіційними даними). Живу в одному з бараків, верстах у 3-х від міста». У наступному листі від 29 серпня І. Абрамов писав: «Якби я обмежувався лише вчительством у міській школі, можна думати, мене б не чіпали; але на своє лихо (говорю абсолютно щиро) я цікавився наукою, цікавився літературою; сам писав; але я не написав жодного рядка, до якого можна б причепитися, не сказав жодного поганого слова у своїх численних лекціях і доповідях... І все ж я висланий у Північний край і потрапив спершу в «Макариху», потім у Котлас і далі в Сольвичегодськ. Незважаючи на свої 56 років, корчував ліс, а тепер працюю в конторі на будівництві однієї тракторно-ремонтної майстерні. Про книги та рукописи доводиться забути». Завдяки втручанню та заступництву В. Бонч-Бруєвича Абрамова звільнили 18 листопада 1931 р. з постановою «звільнити, дозволити вільне проживання по СРСР». Про це він сповіщав у черговому листі: «Перегляд – результат Вашого клопотання, Вашого співчутливого ставлення». Реабілітований по цій справі І. Абрамов був прокуратурою Ленінграда посмертно аж 29 вересня 1989 року.

Після звільнення та повернення до Ленінграду Абрамов став спочатку неформально, а з 1932 р. і офіційно працівником Державного літературного музею в Ленінграді, очолюваного Бонч-Бруєвичем, та зібрав і передав до музею чимало книг, портретів, рукописів та інших матеріалів. За час проживання в Петербурзі (Петрограді, Ленінграді) Абрамов зібрав велику бібліотеку – дві тисячі книг, які займали п'ять кімнат. Згодом після арештів та репресій ці книги він був змушений розмістити в одній маленькій кімнатці.

9 жовтня 1933 р. Івана Абрамова знову було заарештовано – цього разу у т. зв. «справі славистів» (справа вигаданої «Російської національної партії»). Метою цієї сфабрикованої справи були репресії проти вчених-мовознавців, етнографів, мистецтвознавців, які, на думку слідства, вели пропаганду старого дореволюційного устрою. У Москві та Ленінграді було заарештовано десятки вчених, серед них і І. Абрамова, який відвідував засідання Ленінградського наукового товариства з вивчення української мови та літератури та робив там наукові доповіді, як він зазначав, «про народні вірші, про горілку, голодні смерті, невдоволення і повстання населення». 2 квітня 1934 року після семи місяців перебування в ДПЗ І. Абрамов особливою нарадою при Колегії ОДПУ був засуджений за статтею 58-10-11 (антирадянська агітація, контрреволюція,

розповсюдження та зберігання літератури подібного змісту) до трьох років заслання до Тюмені. Покарання відбував у Тобольську, районному центрі Тюменської області, відомому як місце сибірського заслання ще з XVII століття. Другий термін покарання Іван Абрамов відбув повністю, заступництво Бонч-Бруєвича не допомогло. На заяви засудженого Абрамова на ім'я М. І. Калініна та П. Г. Смідовича про перегляд справи в 1936 році з Верховного суду надійшло повідомлення, що його заява залишена «без наслідків». Звільнений 3 листопада 1936 року, а реабілітований по цій справі І. Абрамов був 28 листопада 1956 року військовим трибуналом Ленінградського військового округу.

Після звільнення на його проживання в столиці та крупних містах була накладена заборона, як і на наукову діяльність, тому І. Абрамов повернувся до рідного Воронежа, де мешкав до кінця життя, постійно перебуваючи під пильним наглядом контролюючих органів. Мешкаючи у Воронежі, Іван Абрамов викладав у місцевій школі російську мову й літературу та за сумісництвом працював завідувачем шкільної бібліотеки, вів літературний гурток, займався місцевою народознавчою, археологічною та краєзнавчою роботою, залучав до неї учнів. Разом з учнями проводив розкопки місцевих курганів, яким загрожувало знищення. У бібліотеці, де він працював, Абрамов облаштував музейний куточок, де були виставлені знайдені під час розкопок речі.

Жив Іван Спиридонович самотньо, мав велику бібліотеку, книжки з якої щедро надавав у користування своїм учням. Також у його маленькій хатині зберігалася значна кількість цінних архівних документів. У спогадах односельців він залишився високоосвіченою, інтелігентною та добропорядною людиною. Помер Іван Абрамов 3 травня 1960 року. Похований він у рідному Воронежі на Микільському кладовищі. У 2010 році до 50-ї річниці від дня смерті видатного краєзнавця у Воронежі було перейменовано вулицю, де він колись мешкав, на вулицю І. Абрамова. А на самому будинку встановлено пам'ятну дошку.

Опублікована наукова та краєзнавча спадщина Івана Абрамова обширна та багатогранна. Її можна розподілити на три періоди: петербурзький (1904–1914), ленінградський (1924–1931) та воронізький (1944–1960). Кожен із цих періодів був обумовлений соціально-політичною ситуацією в країні й місцем перебування І. Абрамова та відрізняється широтою і специфікою наукових та краєзнавчих зацікавлень ученого. Звичайно, і під час перерв у публікаціях вчений не залишав наукової і краєзнавчої діяльності, про що свідчать збережені в архівах його рукописи.

Дебютував молодий учений у 1901 році розвідками «На родине Ушинського (Письмо из Черниговской губернии)», «Край Тараса Бульбы (История школьной экскурсии)» та розлогим нарисом «В культурном скиту (Среди неплюевцев)». Проте в архіві РДАЛІ зберігаються в рукописах його праці 1890-х років, що переносять початок наукової діяльності Абрамова на

десятиліття раніше та вказують на те, що двадцятилітній юнак від самого початку визначав коло своїх наукових зацікавлень доволі широко.

У 1897 році в рідному Воронежі він записав від місцевого козака Федора Левченка текст народної різдвяної вистави «Цар Максиміліан», кілька варіантів якої в записах різних етнографів з'явилися в наукових виданнях у 1890-х роках. Свій варіант, який мав низку унікальних особливостей, І. Абрамов опублікував у 1904 році в «Известиях отделения русского языка и словесности Императорской академии наук», а згодом і окремим виданням. Позитивну рецензію на цю публікацію підготував «Исторический вестник» (1905).

У цей час І. Абрамов почав активно співпрацювати із журналом «Живая старина», який з 1890 до 1916 року видавало Етнографічне відділення Імператорського російського географічного товариства в Санкт-Петербурзі. У цьому головному етнографічному виданні тодішньої Російської імперії вийшла низка нарисів, розвідок та статей І. Абрамова, зокрема розлогий нарис «Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда» (1905). Цього ж року робота вийшла окремою книжкою. Цей нарис змальовує побут і пісні містечка Воронеж, знайомить читача з історією та культурою місцевого населення, одягом, весільним обрядом, колядками, щедрівками, іграми, народними прикметами, замовляннями та іншим фольклорним багатством. У передмові І. Абрамов зазначав, що «матеріалом для цієї статті слугували мої особисті спостереження за життям населення Глухівського повіту, головним чином містечка Воронежа, знайомого мені з дитинства». А також значну кількість народних пісень записав за дорученням вченого його рідний брат Михайло, який на той час вчителював у с. Блистова на Чернігівщині.

У журналі «Живая старина» протягом 1905–1908 рр. вийшла ціла низка етнографічних праць І. Абрамова: «Городецкий музей», «По волынским захолустьям (Эскизы из дорожного альбома)», «Обряд «повиванья» в Курской губернии», «Пережитки трупосожжения», «Бурлаки на Днепре», «О Курских саянах», «Старообрядцы на Ветке», «Пища покойникам у современных малороссов», «Почему в России умирает много детей (народная легенда)», «Легенда пчеловодов», «Как перестали убивать стариков в Малороссии», «Умерла правда», «Волынская сказка про жадного попа и бедного Кирика», «Пережитки цеховой организации в местечке Берестечке», «Исторические песни, наиболее распространенные на Волыни» та інші. Впадає в око широта географії та наукових зацікавлень, а також актуальність досліджень та суголосність науковим дискусіям, як у випадку з дослідженням архаїчного звичаю «садовити на лубок» німецьких стариків, навколо якого в цей час розгорілася наукова дискусія та з'явилася низка публікацій. Згодом це ж видання опублікувало розвідку І. Абрамова «Поверья, приметы и заговоры жителей Новоград-Волынского и Заславского уездов» (1913).

У часописі «Киевская старина» були опубліковані дві розвідки, пов'язані з рідним Воронежем: «Дед П. А. Кулиша» (1905) та «О колядках и щедривках в Черниговской губернии» (1906).

Окремими виданнями вийшли нариси про наукові експедиції І. Абрамова: «По военно-грузинской дороге» (1906), «Деревенские очерки» (1907), «Поездка в Стародубье» (1910). У 1912 році вийшло об'ємне дослідження «Что говорят забытые могилы», присвячене історії археології на території Російської імперії, а також особистій участі І. Абрамова в археологічних розкопках поблизу Воронежа та на Кубані. У тексті наведено кілька віршів без зазначення авторства про старовину та кургани, які ймовірно належать І. Абрамову. Видання містить багатий ілюстративний матеріал, наприкінці автор подає питальник для тих, хто захоче зацікавитися археологією, і вказує свою петербурзьку адресу для надсилання цих відповідей. У кінці зазначено, що книга написана у Воронежі в 1912 році, що свідчить про те, що батьківська хата слугувала й робочим кабінетом під час приїздів молодого вченого до рідної домівки. У 1927 році І. Абрамов підготував друге видання цієї книги.

У співавторстві з російським етнографом і лінгвістом польського походження Е. К. Пекарським, дослідником народної культури і мови якутів та евенків (тунгусів), І. Абрамов підготував у 1908 році до видання подорожній нарис «На краю Сибири. (Поездка к тунгусам)».

У 1912 році побачила світ ще одна книга І. Абрамова – «Под родным солнцем. Экскурсии по России». Це розлоге й щедро ілюстроване авторськими світлинами видання увібрало в себе низку нарисів про його мандри, поїздки та експедиції, під час яких він пізнавав культуру нових регіонів, знайомився з людьми, розширював коло своїх знань. Цю книгу можна вважати підсумковою для першого етапу наукової діяльності І. Абрамова, адже в цих нарисах він у художньо-публіцистичній манері знайомить нас із подробицями своїх поїздок, про які раніше писав у журнальних публікаціях та окремих брошурах. Разом з автором ми мандруємо до Глухова та рідного Воронежа, далі він описує село Богданку – батьківщину педагога К. Ушинського, розповідає про свої тривалі мандри по Волинському Поліссю, наводить історію організованої ним шкільної екскурсії в Дубно – «край Тараса Бульби», повідомляє про відвідання ним слобожан Стародубщини, дослідження етнографічної групи саянів на Курщині, старообрядців на Могилівщині, чернечих скитів на Волзі, містечка Іванова як центру ткацького промислу, а також присвячує окремі розділи своїм мандрам по Волзі, Кавказу та пішій мандрівці по Криму – від Сімферополя до Ялти. Вільна й легка манера письма, ліричні відступи, діалоги, побутові замальовки, екскурси в історію, включення в розповідь народних легенд, пісень та віршів відомих поетів робить цю книгу захоплюючою та надзвичайно пізнавальною.

Другий етап наукової діяльності І. Абрамова, який розгортався в більшовицькій Росії, позначений збільшенням акценту на краєзнавчій діяльності з огляду на розгортання цього руху у 1920-х роках та співпрацею І. Абрамова з радянськими краєзнавчими установами та часописами. Визначальним для нових наукових орієнтирів стало написане в 1925 році в співавторстві з відомим російським краєзнавцем О. І. Дзенс-Литовським науково-методичне видання «Познание местного края: Объем, содержание и

приемы ведения краеведческой работы и организации местного музея. Планы работ и краткие программы для изучения своего края». Книга була розрахована на краєзнавців сільської місцевості, вчителів, агрономів, лісників, для яких були розроблені рекомендації з організації краєзнавчої роботи.

У журналі «Краеведение» наприкінці 1920-х – початку 1930-х І. Абрамов опублікував кілька статей та рецензій на тогочасні краєзнавчі видання. Зокрема, були опубліковані статті «Краеведческие темы в школьном преподавании: обзор литературы», «Памяти забытого краеведа (А. С. Афанасьев-Чужбинский)», «Краевед И. Г. Кулжинский, учитель Н. В. Гоголя», «Краеведы-самоучки: по материалам, поступившим в ЦБК». В інших виданнях з'явилися статті «Кружок краеведения в м. Воронеже на Черниговщине», «Происхождение стихотворения Некрасова «Зеленый шум».

У 1920-х роках уперше були опубліковані статті І. Абрамова українською мовою, зокрема у «Збірнику Історико-філологічного відділу», який вийшов у 1927 році на пошану академіка Д. І. Багалія, була опублікована його розвідка «Літописний Вороніж на Чернігівщині», а в «Науковому збірнику Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови» вийшли статті «Про джерела етнографічного матеріалу в книзі І. Г. Кулжинського «Малороссийская деревня» 1827 р.), «Зелений шум!» М. О. Максимовича та М. О. Некрасова» (1928), «Розшуки про П. О. Куліша й його батьківщину» (1931) та інші.

Товариство дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді було філією ВУАН, його науковий збірник виходив у Києві під редакцією голови Товариства академіка В. Перетца. Активна участь І. Абрамова в діяльності цього товариства засвідчує його перехід у 1920-х роках до української мови у своїх наукових працях. Протягом 1925–1928 років вчений підготував та прочитав низку доповідей українською мовою на засіданнях цього товариства: «Українські пісні в рукописнім співанику Лизаветинської доби» (1924), «Повернення Шевченка з заслання» (1925), «Народне тлумачення снів за матеріалами зібраними у м. Вороніжі на Чернігівщині» (1925), «Українська казка в рукоп. XVIII в.» (1926), «Подорож до м. Воронежа на Чернігівщині», (1926), «З листування Н. О. Білозерської з П. О. Кулішем та инш. особами», (1927), «Спогади та вірші П. А. Шрамченка», (1927), «Про джерела етнографічного матеріалу в книзі І. Г. Кулжинського «Малороссийская деревня», 1827 р.» (1928), «Зелений Шум» М. О. Максимовича та М. О. Некрасова» (1928). У звіті цього товариства за 1928 рік зазначено, що «І. С. Абрамов робив записи українських казок, пісень та обрядів археологічні розсліди на Глухівщині», а також вказано, що на засіданнях товариства І. Абрамовим були зачитані доповіді «Про археологічні розвідки на Глухівщині» та «Подорож до села Волокитина».

У 1927 році І. Абрамов підготував до друку друге видання свого археологічного дослідження «Что говорят забытые могилы». У 1929 році під егідою Ленінградського обласного бюро краєзнавства до організованої в Музеї Товариства заохочення мистецтв виставки народного лубка мистецтвознавець

і педагог М. О. Кожин та І. Абрамов опублікували дослідження «Народный лубок второй половины XIX века и современный». Абрамову в цій брошурі належить стаття «Лубочные народные картинки».

Арешти й заслання перервали пошуково-експедиційну діяльність І. Абрамова, позбавили можливості публікувати свої праці. Проте, навіть у нелюдських умовах сталінських таборів учений знаходив сили та можливості для продовження своєї улюбленої справи. Так, перебуваючи в засланні в Тобольську, І. Абрамов за дорученням В. Бонч-Бруєвича збирав для Державного літературного музею історичні, літературні та фольклорні матеріали, зокрема у фондах цього закладу зберігаються підготовлені ним матеріали про засланих до Тобольського краю декабристів, письменників і вчених, описи знайденого Абрамовим рукопису XVIII ст. «Старовинні уявлення в Тобольську», а також об'ємні рукописи записаних Абрамовим у Тобольську народних казок.

Відразу після звільнення та повернення в 1937 році до рідного Воронежа Іван Абрамов записав від місцевих селян доволі обширний фольклорний матеріал – пісні, казки та перекази. Рукопис, який зайняв чотири зошити, він надіслав до Державного літературного музею – нині Російський державний архів літератури і мистецтва, в архівах якого вони зберігаються сьогодні. У трьох зошитах зібрані весільні, календарно-обрядові та ліричні пісні з репертуару 40-річної Євдокії Григорівни Смолко, 75-річної Олександри Іванівни Тищенко, 55-річної Клеопатри Олександрівни Николаєвої та 66-річної сестри Марії Спиридонівни Абрамової. До четвертого зошиту увійшли казки та перекази, записані від 75-річного Давида Єрофійовича Макаренка.

У цей же час Іван Абрамов підготував нарис «Селище Вороніж на Чернігівщині» (1938), «Опис невиданого рукописного пісенника 40-х років XVIII століття» (1939), статтю «Краєзнавчий матеріал в сучасних частушках», статтю «Думи і пісні», зібрав та уклав добірку «міщанських романсів» (пісні міських вулиць та ринків часу НЕПу), які побутували в селищі Вороніж, а також зібрав матеріал для дослідження «Із спостережень над сучасною народною піснею в українському селі на Глухівщині». Проте ці матеріали залишилися неопублікованими і зберігаються в Росії в рукописних фондах РДАЛІ.

Третій етап наукової діяльності І. Абрамова, який розпочався в післявоєнний час, позначений суттєвим зменшенням активності та звуженням тематики. Свої краєзнавчі розвідки та замітки вчений друкував на сторінках місцевих газет, зокрема в обласній газеті «Більшовицька зброя» (згодом «Ленінська правда») та районній шосткинській «Зорі», яка в 1960-х стала російськомовною і була перейменована на «Советское Полесье».

У «Більшовицькій зброї» в 1944 році вийшли друком газетні замітки І. Абрамова «Священна помста», «Автограф П. Куліша», «Битва з татарами: з далекого минулого Сумщини». А після тривалої перерви в газеті «Зоря» протягом 1958–1960 років вийшло 14 його публікацій краєзнавчого характеру, які переважно стосувалися історичної минувшини селища Вороніж. Про їхнє тематичне спрямування говорять назви: «З спогадів про минуле», «Безправна

доля жінки в піснях минулого», «Воронізькі кургани – пам'ятники старовини», «Жорстокий сотник (з минулого селища Вороніж)», «Старовинна бувальщина воронізьких лісів», «Містечко у ХІХ столітті», «Народний месник Гаркуша», «Воронізькі прялі», «Як пан сватався», «Воронізькі краєзнавці», «Святий обман (з воронізького фольклору)» та інші. Останню статтю І. Абрамова «Розшуки «підбурливих» рукописних творів Шевченка в 1847 році» надрукувала обласна газета «Ленінська правда» 10 квітня 1960 року.

З того часу наукова і краєзнавча спадщина І. Абрамова не видавалася, за винятком публікації в журналі «Сумська старовина» у 2002 році короткого нариса «История поселка Воронежа», який І. Абрамов у 1958 році надіслав на ім'я директора Сумського краєзнавчого музею, а також збірника праць І. Абрамова «З історії та культури селища Вороніж» (2008), куди увійшла розвідка «Черниговские малороссы», кілька статей та замітки останніх років із газети «Зоря».

Серед усього різнобарвного й різновекторного загалу наукової і краєзнавчої спадщини І. Абрамова можна виокремити кілька тем, до яких вчений повертався протягом усього життя. По-перше, це – народна культура рідного Воронежа та його історія, а також постаті відомих земляків, зокрема П. Куліша. Кулішевій постаті, родинним зв'язкам, його фольклорно-етнографічній та літературній діяльності І. Абрамов присвятив кілька наукових статей, доповідей, газетних публікацій. Навіть у радянські часи, коли на П. Куліша було накинута тавро «буржуазного націоналіста» і його постать та твори перебували під негласною забороною, та й за самим І. Абрамовим наглядали спецслужби, у нього була сміливість друкувати розвідки про свого геніального земляка.

Г. Петров у статті «Жмуток трави із Кулішевого подвір'я» писав, що «Абрамов у двадцяті роки під час одного із приїздів у рідні місця разом з гуртком воронізьких краєзнавців (існував такий!) відвідав колишній Кулішевий хутір і впорядкував могилу письменникового батька Олександра Андрійовича, обгородив її штахетником». І потім уже після повернення до Воронежа І. Абрамов, як згадували його учні, неодноразово зі своїми учнями та вихованцями бував на Кулішевому хуторі й доглядав могили.

Особливий науковий інтерес Іван Абрамов зберігав протягом усього життя до постаті Тараса Шевченка, якому присвятив кілька своїх розвідок. У його власній колекції був Шевченків офорт «Приятелі» з дарчим написом Миколі Білозерському, який зараз зберігається в національному музеї Т. Г. Шевченка в Києві. Також І. Абрамов придбав у 1918 році в антикара в Петербурзі кілька листів Т. Шевченка до графині А. І. Толстої, яка взяла активну участь у звільненні Т. Шевченка із заслання. Згодом він передав ці листи до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Але найбільшою увагою протягом усього тривалого наукового життя І. Абрамов наділяв свій рідний Вороніж, козацьке містечко, у дзеркалі якого він бачив усю Україну з її історією та культурою. На початку ХХ століття він писав: «Старі пісні твердо тримаються в народній пам'яті, і зараз, як і сотні років тому, співаються в урочистостях селянського трудового життя. У цьому

сенсі наш повіт, як давній рубіж України, може слугувати блискучим прикладом того, що словесність українського народу жива і міцна».

Окрема частина спадщини І. Абрамова – це його художні твори. На жаль, письменницька діяльність Абрамова цілком залишилася поза увагою дослідників. Відомо лише, що ще замолоду він почав писати оповідання та вірші. В архіві РДАЛІ зберігаються рукописи його оповідань «Прохор и его семейство», «Чертолом», датовані 1914-1916 роками. Його оповідання «Весной повеяло» було надруковане в «Журнале для всех» у 1927 році. В архіві РДАЛІ також зберігаються рукописи низки віршів І. Абрамова, серед яких «Песня», «Настурция», «Осенью», «В лесу», «Воспоминание» та інші.

Наразі вся багатогранна наукова спадщина І. Абрамова залишається невідомою широкому загалу, оскільки не передруковувалася з видань, які давно вже стали бібліографічною рідкістю. Рукописи фольклорно-етнографічних праць, важливість яких важко переоцінити, знаходяться переважно в російських архівах – Пушкінський дім ЦДАЛМ, Літературний музей (м. Москва). Частина матеріалів знаходиться в ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України та ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (м. Київ). У фондах Російського етнографічного музею зберігаються зібрані І. Абрамовим цінні етнографічні експонати та колекція світлин із його поїздок та експедицій. Частина книг та документів, зібраних Абрамовим, після його смерті потрапила до приватних рук. Увесь цей матеріал вимагає систематизації та осмислення, а матеріали, які знаходяться на території Росії, за слушної нагоди мають бути повернені в Україну.

Подвижницька наукова діяльність Івана Абрамова, якій він присвятив усе своє життя, стала нерукотворним пам'ятником не лише йому самому, а й народній культурі, яку він так прагнув зберегти й донести до наступних поколінь.

20.08.2023

Сергій П'ятченко, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та філології СумДУ,
завідувач туристсько-краєзнавчого відділу КЗСОП
ОЦПО та РТМ

Бібліографія

Бібліографія праць І. С. Абрамова // Терлецький В. Дослідник з Воронежа. – Суми : Собор, 1997. – С. 57–59.

П'ятченко С. В. Бібліографія фольклорно-етнографічних праць І. С. Абрамова // Абрамов І. З історії та культури селища Вороніж. Фольклорно-етнографічні та краєзнавчі нариси / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; Лабораторія укр. фольклору; Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка ; упорядкув., передм., приміт. С. В. П'ятченка. – Суми : МакДен, 2007. – С. 128–130.

Іван Абрамов : біобібліогр. покажч. / Сум. обл. універсальна наук. б-ка ; уклад.: В. В. Терлецький, О. К. Линник. – Суми, 2012. – 30 с. – (Краєзнавці Сумщини).

Праці І. С. Абрамова

Окремі видання

Край Тараса Бульбы: история школьной экскурсии / И. С. Абрамов. – Спб., 1902. – 32 с.

«**Царь** Максимилиан»: святочная комедия / И. С. Абрамов. – Спб., 1904. – 33 с.

Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда : этнографический очерк / И. С. Абрамов. – Спб., 1905. – 41 с.

Деревенские очерки / И. С. Абрамов. – Спб., 1907. – 36 с.

О Курских саянах : этнографический очерк) / И. С. Абрамов. – Спб., 1907. – 18 с.

Поездка в Стародубье / И. С. Абрамов. – Спб., 1910. – 16 с.

В культурном скиту: об одной процветающей коммунистической общине / И. С. Абрамов. – 2-е изд. – Спб. : Жизнь и знание, 1914. – 99 с.

Под родным солнцем: экскурсии по России / И. С. Абрамов. – Спб. : Жизнь и знание, 1914. – 293 с. – (Библиотека для юношества. Кн. 9).

Дзенс-Литовский А. И. Познание местного края / А. И. Дзенс-Литовский, И. С. Абрамов. – Ленинград : Колос, 1925. – 180 с.

Что говорят забытые могилы / И. С. Абрамов. – 2-е изд. – Спб. : Жизнь и знание, 1927. – 176 с.

Народный лубок второй половины XIX века и современный / Н. А. Кожин, И. С. Абрамов ; Ленинград. обл. бюро краеведения. – Ленинград : издание Музея общества поощрения художеств, 1929. – 37 с. : илл.

З історії та культури селища Вороніж. Фольклорно-етнографічні та краєзнавчі нариси / І. С. Абрамов ; упорядкув., передм., приміт. С. В. П'ятаченка ; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; Лабораторія укр. фольклору ; Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка . – Суми : МакДен, 2007. – 132 с. – (Пам'ятки фольклористичної думки Сумщини. Вип. 1).

Література про І. С. Абрамова

Бібліографія фольклорно-етнографічних праць І. С. Абрамова // Абрамов І. З історії та культури селища Вороніж : фольклорно-етнографічні та краєзнавчі нариси / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка та ін. ; упорядкув., передм., приміт. С. В. П'ятаченка. – Суми : Макден, 2007. – С. 128–130.

Література про І. С. Абрамова : [бібліографія] // Терлецький В. Дослідник з Воронежа. – Суми : Собор, 1997. – С. 60–62.

Терлецький В. Дослідник з Воронежа / В. Терлецький. – Суми : Собор, 1997. – 64 с.

У книгах

Конотоп А. В. Фонд Івана Абрамова в Сумському обласному краєзнавчому музеї // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : матеріали V Міжнар. наук. конф., 11–12 листоп. 2021 р., м. Суми / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; Держ. архів Сум. обл. ; Сум. обл. краєзн. музей та ін. – Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. – Ч. 1. – С. 73–75.

Сурело С. П. Призабуті імена Воронізької землі : Іван Спиридонович Абрамов (1874–1960) – дослідник-краєзнавець // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 листоп. 2017 р.) / Нац. іст. б-ка України та ін. ; редкол.: А. В. Скорохватов, Р. В. Маньковська та ін. – Київ, 2017. – С. 214–217.

Андрєєв М. А. Учений-літературознавець, етнограф, краєвець : к 100-літтю со дня народження І. С. Абрамова // Андрєєв М. А. Вороніж : зб. краєзн. ст. / упоряд., передм. А. А. Кулик. – Шостка, 2016. – С. 39–41.

Андрєєв М. А. Педагог-учений : к 120-літтю со дня народження нашого земляка І. С. Абрамова // Андрєєв М. А. Вороніж : зб. краєзн. ст. / упоряд., передм. А. А. Кулик. – Шостка, 2016. – С. 113–115.

Терлецький В. Натхненний діяльністю Федора Штейнгеля : про уродженця міст. Вороніж кол. Глухівського пов. І. С. Абрамова // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2010. – Вип. VIII. – С. 63–66.

П'ятаченко С. «На ниві розуму не можна нам відставати» // Абрамов І. З історії та культури селища Вороніж. Фольклорно-етнографічні та краєзнавчі нариси / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка та ін. ; упорядкув., передм., приміт. С. В. П'ятаченка. – Суми : МакДен, 2007. – С. 5–13.

П'ятаченко С. В. Фольклористична спадщина Івана Абрамова // Філологічні науки : зб. наук. пр. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; редкол.: В. В. Герман, П. І. Білоусенко, Ю. А. Зацний та ін. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – Ч. 2. – С. 215–219.

П'ятаченко С. В. Народна культура саянів у дослідженні І. С. Абрамова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / Київ. нац. лінгвістичний ун-т ; за заг. ред. М. Б. Євтуха ; уклад. О. В. Михайличенко. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 32. – С. 83–85.

Терлецький В. Абрамов Іван Спиридонович // Сумщина в іменах : енцикл. довід. / Сум. держ. ун-т ; Рекл.-вид. об-ня «АС-Медіа» ; голов. ред. В. Б. Звагельський. – 2-ге вид, перероб. та доп. – Київ : Фолігрант, 2004. – С. 2.

17 серпня
260 років від дня народження
Максима Федоровича Берлинського
(1764–1848)

Максим Федорович Берлинський

*«Батьківщину люблять не за те, що вона велика
й широка, а за те, що вона рідна та своя»*

Максим Берлинський

Наш славетний земляк Максим Федорович Берлинський (1764–1848) займає почесне місце серед дослідників та першовідкривателів київської, а значить і української старовини. В силу певних історико-політичних обставин, його ім'я майже два століття нечасто згадувалось в історичній науці, хоча у ХІХ ст. його називали «першим істориком Києва» і «патріархом Київської археології». У ХХ столітті Берлинський був удостоєний звання «Колумба київських старожитностей».

Визнаючи його заслуги й досягнення на ниві вивчення київської історії, ми не погрішимо проти істини, якщо зазначимо, що разом з тим він був засновником української археології взагалі. Його ім'я золотими літерами навечно вписане в історію вітчизняної науки про старожитності разом з Вадимом Пасеком, Іваном Степковським та Зор'яном Доленго-Ходаковським. Відзначився Максим Федорович і на педагогічній ниві, де він трудився майже півстоліття.

Загалом, про Берлинського написано багато, але в цій невеличкій розвідці хотілося б звернути увагу на маловідомі факти біографії цієї видатної особистості, насамперед, на обставини, що пов'язують його з Путивльською землею.

Рід Берлинських

Родина Берлинських належала до старовинного шляхетського роду, представники якого мешкали на Поділлі. Їхнім родоначальником деякі дослідники вважають подільського зем'янина Васька Буценя, сини якого Сима та Берло отримали від Вітовта та короля Владислава III декілька земельних ділянок у південно-східному Поділлі, що зветься Брацлавщиною. Під час боротьби між Литвою та Польщею за Поділля внаслідок якихось утисків Сима та Берло втекли до Валахії. Звідти братів у 1450 році викликав кам'янецький староста Федір Бучацький, який, розглянувши документи, повернув їм всі маєтки. У XVI столітті рід Буцнів розділювався, з'явилося декілька відгалужень, серед яких власне й були Берлинські, що володіли селом Берлинці, Берло, Буцні, Буцні-Берлинські та інші.

У польському гербовнику «Польські роди шляхетні і їх герби», майже половина яких походить з України, є і герб 1600 р. типу «Шлеповрон» роду Берлинських. На блакитному полі щита зображений чорний крук, що тримає у дзьобі золоте кільце, а в пазурах на хрестикі підкову.

Далеким родичем Берлинських вважають єпископа Переяславського та Бориспільського Арсенія Берло (світське ім'я – Берло Андрій Іванович, нар. до 1670 р. у с. Панфили сучасного Яготинського району Київської області – помер 6/7 червня 1744 р. у Переяславі; український релігійний діяч доби Гетьманщини; церковний педагог; засновник Переяславського колегіуму).

З часом великий та заможний рід Буцнів, один з найвідоміших на Брацлавщині, починає занепадати, втрачати землі та маєтки, а його представники з класу шляхти переходять до розряду різночинців. Непомітно перестали бути у вирі світського життя й Берлинські, деякі з них взагалі назавжди полишили Поділля.

Деякі дослідники вважали, що Берлинські опинились на Лівобережній Україні разом з іншими переселенцями, які починаючи з другої половини XVI століття внаслідок різних політичних обставин та утисків полишали свої землі й домівки на теренах Речі Посполитої і оселялись на Слобожанщині та Сіверщині.

Гадаємо, найкраще та найповніше про це міг би розказати сам Максим Федорович, який працював і в напрямку вивчення історії свого роду, та, на превеликий жаль, ці нотатки не вціліли, або, принаймні, поки не виявлені. У своєму щоденнику Берлинський нотував (5 січня 1825 р.): «писал историю Берлинских». В іншому місці того ж щоденника (16 січня 1837 р.): «писал свою фамилию». До часу виявлення та введення у науковий обіг нових даних про родовід Берлинських багато з цих питань залишатимуться дискусійними.

Дата народження Берлинського

Максим Федорович народився у 1764 році. Стосовно дати його народження в літературі існує деяка плутанина, спричинена обчислювальними розбіжностями при перекладі дат зі старого на новий стиль. «Енциклопедія

історії України» вказує що він народився 17 (6 – за старим стилем) липня. «Вікіпедія» та деякі інші електронні ресурси кажуть нам що це сталося 6 (17 за новим стилем) серпня. Метричні записи, в яких би зазначалась точна дата народження Берлинського, навряд чи вцілили (у будь-якому випадку інформацією щодо знаходження цих записів ми не володіємо).

Хоча поховання Максима Федоровича не збереглося, відомості про його надгробок були опубліковані в 1910 р. у путівнику польською частиною Байкового кладовища. У цьому виданні автор (В. Чеховський) наводить наступний текст епітафії дослідника: «На сем месте погребено тело статского советника и кавалера Максима Федоровича Берлинского, родившегося 1764 года августа 6 дня, скончавшегося 1848 году января 6. Мир праху твоему».

Цікава деталь. Будучи сином священника, Максим Федорович народився в день одного з річних свят на честь Спасителя, адже 6 серпня (за старим стилем) відзначається Преображення Господнє (в народі – «Другий Спас»). Помер же Берлинський в день іншого великого свята – на день Богоявлення (Водохрещя), яке щорічно святкується 6 січня.

Місце народження Берлинського

Вперше Максим Федорович побачив світ Божий у Новій Слободі. «Путивльського Молченського монастиря Нова Слобода Архангельська» – так іноді в давніх документах називається це величне й славетне село. Воно виникло на місці давньоруського селища Климівське. Власне, першу згадку про Нову Слободу знаходимо в грамоті царя Федора Івановича під 1593 роком, саме цією грамотою до Молченського монастиря що в Путивлі було приписано селище Слобода, але після набігу орд кримських татар в 1592 р. в ньому залишилось лише «шесть дворов, да два двора бобыльских».

Подекуди, у краєзнавчій літературі можна зустріти твердження, буцімто Максим Федорович народився не у Новій Слободі, а у Калищах – що були окремим поселенням аж до 1968 р. Нині Калищі злилися з Новою Слободою і їх мешканці є парафіянами новослобідської Різдво-Богородицької церкви. Проте так було не завжди.

Згідно зі спогадами старожилів, що мають документальне підґрунтя, аж до освячення (6 листопада 1911 р.) мурованої церкви у Новій Слободі, мешканці Калищ були приписані до Іллінської церкви у селі Линовому. Щодо існування у Калищах окремої, повноцінної парафії (принаймні, у XVII–XVIII століттях), де міг би служити отець Федор чи інший священник, жодних прямих даних не виявлено. Єдине, що в Калищах могло існувати – це цвинтарна каплиця, з якої до наших днів вцілів дерев'яний процесійний хрест. Його і досі використовують за призначенням. Отже, подібне твердження щодо служіння отця Федора у Калищах і народження там дослідника, слід вважати безпідставним і хибним.

Дерев'яна церква на честь Архістратиґа Михайла з давніх-давен височіла на крутому березі річечки Калища, що бере початок в ярах на захід від колишнього однойменного села. Дерево – прекрасний натуральний

будівельний матеріал. За оцінкою спеціалістів, споруди з дерева при відповідній експлуатації живуть 100–150 років, отже храми в Новій Слободі існували безперервно, тільки змінювали свій вигляд під дією швидкоплинного часу, який руйнує мури та каміння, не кажучи вже про більш слабку деревину.

На сьогодні в центрі Нової Слободи височить велична мурована церква Різдва Пресвятої Богородиці, зведена коштом селян у 1896–1911 рр. Проте, з давніх-давен в Новій Слободі почергово існувало декілька дерев'яних храмів. До спорудження нинішнього храму слобожани ходили на молитву до дерев'яної Михайлівської церкви, спорудженої в 1786 р. Згідно з новослобідськими «кліровими книгами», будівничими храму були священники Федір Берлинський та Петро Колошин. Рік будівництва слобідської церкви – 1786 – співпадає з роком закінчення навчання Максима Федоровича у Києво-Могилянській академії. Майбутній дослідник був свідком будівництва Михайлівської церкви, яка коштувала його батькові значних матеріальних та душевних сил (втім, хрестили його у однойменній церкві, спорудженій ще 1728 р.).

Нещодавно, в одній приватній колекції виявлено унікальний фотоальбом з оригінальними світлинами Володимира Дмитровича Машукова (1866–1927 рр.). Альбом має напис: «Наше паломництво в Софрониеву пустынь». Крім відомих фото, більшість яких зберігається в архівних установах та цифрові копії яких доступні в мережі Інтернет, в альбомі є декілька унікальних світлин, що збереглися в єдиному екземплярі. До таких світлин належить одна, анотована Машуковим як «Новая Слободка по выезде из Софрониевой пустыни». На світлині ми бачимо міст через річку Калищу, на березі якої височить струнка однобанна Михайлівська церква та дзвінниця.

Після освячення восени 1911 р. нового, мурованого храму Різдва Пресвятої Богородиці, стару, спорохнявілу, та, як можна констатувати з наявних документів, аварійну Михайлівську церкву перестали використовувати за призначенням, а потім (за наказом з консисторії від 5 травня 1914 р.) взагалі розібрали. Зараз на місці храму розташований сільський ринок та будівля кафе. І досі можна почути, як мешканці Нової Слободи у побуті яр, що відділяє місце колишньої Михайлівської церкви від подвір'я сучасного «нового» храму називають «Попів ложок». Ця назва походить від того, що в цьому ярку, нині повністю зарослому чагарниками, духовенство (в тому числі і Берлинські) косили траву для свого господарства.

Згідно давніх звичаїв та традицій, священники будували свої домівки поряд із церквою, де служили, на церковній землі. У Путивльській «переписній книзі» за 1627 рік, читаємо: «Село Новая Слобода, что было селище Климовское, на реке Калищи да на Волосолице. Церковь Архистратига Михаила с церковными принадлежностями, попов двор». Така ситуація була незмінною аж до початку ХХ ст. Зберігся «Геометрической специальной план Путивльского уезда Подгородного стану Слободы Новой», датований 4 листопада 1782 р. На цьому цікавому плані бачимо позначені двома чорними хрестами (чорним хрестом позначали дерев'яні церкви, а коричневим – муровані) власне, церкву, та збудовану окремо дзвіницю. На схід від церкви

прямокутником показано садибу священника. Станом на 1782 рік священником у Слободі був саме отець Федір Берлинський. Ми навмисне загострили увагу на цих фактах, адже це дозволяє нам хоча б приблизно встановити місце, де не тільки мешкали Берлинські, а де й народився майбутній археолог та історик.

Батьки Берлинського

Складання біографічного нарису чи довідки щодо будь-якої персони обов'язково передбачає повідомлення інформації про її батьків. Стосовно Максима Берлинського основна маса авторів довідників та розвідок зазвичай вказують, що він був сином священника Нової Слободи. Подекуди називають ім'я батька – отець Федір.

Достеменно встановити, коли саме і за яких обставин найближчі родичі та пращури Максима Берлинського опинились на Сіверських землях, поки не вдається. Відомо лише, що його батько «Федір Лазарєв Берлинський», священник Михайлівської церкви в Новій Слободі походив, як зазначалось в церковних метриках та «сповідних розписах», «з дворян».

А що ж можна сказати про матір вченого? Щодо неї дослідники мовчать. Навіть Микола Семейкін, з-під пера якого вийшло ґрунтовне дослідження (К., 1916) про Максима Федоровича, який працював з нині втраченими оригіналами його щоденників, нічого конкретного про цю жінку нам не повідомляє. Звісно, сам Берлинський ім'я своєї матері знав, тому не вважав за необхідне зазначати його у своїх записах.

Думаємо, що не погрішимо проти істини, якщо скажемо, що доля матері Максима Федоровича мало чим відрізнялась від долей інших дружин сільських священників тих часів. На їхніх плечах лежали нескінченні домашні клопоти, вони народжували та виховували дітей, вели господарство, одним словом, забезпечували сімейний тил для своїх, завжди зайнятих службовими та парафіяльними справами чоловіків, цілковито залишаючись в їхній тіні.

Родина отця Федора була великою та багатодітною. Наразі встановлено імена восьми його синів та однієї доньки. Розуміючи медичні та санітарні умови тих часів, високий рівень дитячої смертності, усвідомлюєш, який важкий хрест та подвиг несла матір Берлинського, і тим паче хочеться виправити несправедливість щодо неї, а саме віддати їй пошану, хоча б встановивши її ім'я. На щастя, така можливість є, і ми з радістю вперше озвучуємо ім'я жінки, яка подарувала нам видатного дослідника та історика.

В Державному Архіві Сумської області зберігається «Сповідний розпис Путивльського повіту села Нова Слобода церкви Архистратига Михаїла» за 1763 р. (фонд 456 «Путивльське Духовне Правління»). Згідно із законами того часу, всі громадяни, які належали до православної Церкви були зобов'язані не менше ніж один раз на рік (під час Великого посту) приступати до таїнства Сповіді. Саме тому «сповідні розписи» містять точну та достовірну інформацію про осіб, приписаних до тієї чи іншої парафії. «Розпис»

новослобідської церкви за 1763 р. містить інформацію, яка роз'яснює нам декілька цікавих моментів щодо родоводу Берлинського.

Далі – мовою документа: «Тоя [тобто новослобідської] церкви поп Димитрій Климентиев сын Италиевский, 47 лет [значить, народився близько 1716 р.]. Жена его Евдокия Григорьева дочь, 41 года [нар. бл. 1722 р.]. Дети их: зять тоя ж церкви поп Федор Лазарев сын 37 лет [нар. бл. 1726 р.]. Жена его Пелагия, 23 лет [нар. бл. 1740 р.]. Дети их: Стефан 6 лет [нар. бл. 1757 р.]. Иван 4 лет [нар. бл. 1759 р.]. Анна 1 год» [нар. бл. 1762 р.].

Як видно з документа, всі перелічені особи склали одну родину й мешкали на одному подвір'ї, що межувало з церковною садибою. До народження Максима Берлинського ще має пройти більше, ніж один рік. У наведеному документі є важлива деталь – батько дослідника – «поп Федор Лазарев сын» служив другим священником церкви у Новій Слободі, і обіймав цю посаду завдяки тому, що був зятем настоятеля, Димитрія Климентовича Італієвського. Саме донька останнього – Пелагія Дмитрівна – і була матір'ю Максима Федоровича Берлинського.

Шляхом простих арифметичних розрахунків можна встановити, що мати Берлинського народилася близько 1740 р. Виходячи з того, що старшому сину отця Федора та Пелагеї Дмитрівни у 1763 р. виповнилось 6 років (значить, він народився близько 1757 р.), вони побралися близько 1756 р., коли нареченому виповнилось 30 років, а нареченій 16. Скоріше за все, саме 1756 роком ми можемо приблизно датувати появу Федора Берлинського у Новій Слободі.

Саме шлюб із донькою священника Димитрія Італієвського став тою обставиною, завдяки якій Федір Лазаревич Берлинський оселився у Новій Слободі. Про його життя до цього моменту ми нічого не знаємо, не знаємо й того, ким був Лазар Берлинський – дідусь дослідника по лінії батька – світською чи духовною особою, як звали його дружину і з якої родини вона походила.

Отець Федір Берлинський помер у травні 1815 р., своє місце по службі у новослобідській церкві він передав своєму сину Олексію не пізніше січня 1809 р. В одній з приміток до своєї книги Семейкін цитує одну з характерних уривчастих нотаток Берлинського (під 27 липня 1821 р.): «О смерти матушки поздно Варвара (племінниця М. Ф.) читала письмо из Слободы», отже Пелагія Дмитрівна померла влітку 1821 р. Як бачимо, батьки історика прожили довгий та поважний вік – 89 років (батько) та 81 рік (мати). Є велика вірогідність того, що отець Федір, як будівничий новослобідської церкви, разом із дружиною, міг бути похований у церковній огорожі, за вівтарем.

Повертаючись до інформації, яку ми одержали з цитованого вище тексту «сповідного розпису», можемо дещо прояснити дані щодо дідуся і бабусі дослідника по лінії матері. Прізвище Димитрія Климентовича – Італієвський – може свідчити про його бурсацьку юність. Як свідчать непоодинокі приклади, учням духовних навчальних закладів керівництво присвоювало благозвучні прізвища, якими підкреслювались ті чи інші риси характеру, або вказувало на місце народження, або інші обставини. Це робилося задля того,

аби уникнути плутанини, адже у бурсах навчались представники духовного сану, в яких прізвищ як таких часто могло зовсім не бути, або вони називались за назвою церкви, у якій служили їхні предки.

Димирій Климентович народився біля 1716 р., його дружина Євдокія Григорівна – біля 1722 р. Інших дітей, крім Пелагеї, у «сповідному розписі» не зазначено. Теоретично вони могли побратися близько 1739 р., а отже цю дату можна вважати датою рукоположення Італієвського у священний сан та його появу в Новій Слободі.

Станом на 1739 рік у Новій Слободі діяла дерев'яна Михайлівська церква, збудована священником Іллею Гавриловим за наказом з Синодального Казенного Приказу від 1728 р. замість «ветхой церкви на том же церковном месте». Як виглядав цей храм, у якому хрестили Максима Федоровича, ми, напевне, вже ніколи не визнаємо. Проте, до нашого часу дивом вцілилися три богослужбові книжки з цього храму. Це «Квітна Тріюдь» (М., 1752), та дві Мінеї – Травнева (М., 1750) та Серпнева (М., 1750-ті рр.). У всіх цих книжках є написи, власноручно зроблені священником «Димитрием Климентовым» – дідусем Максима Федоровича. Виходячи з того, що у родинах духівництва діти змалку навчались читати по богослужбових книжках та залучались до читання й співу на клиросі, сам Максим Федорович міг гортати ці сторінки та тримати ці книжки у своїх руках.

Брати та сестри дослідника

Всі сини отця Федора Берлинського, крім Олексія, отримали освіту в Київській Академії, а деякі після цього вчилися ще й в Петербурзі. Навіть побіжно поглянувши на Берлинських, можна впевнено сказати, що це була непересічна родина, представники якої були дуже талановитими та творчо обдарованими.

Старшого сина звали Степан, народився він приблизно у 1757 р. Закінчивши у 1778 р. Академію класом філософії, почав за власним бажанням вчитися на медика. Як лікар, користувався великою повагою та навіть популярністю у киян. Помер 6 травня 1832 р. Мав велику родину. Один з його синів – Кесарій Степанович був описаний М. Лесковим у повісті «Печерські антики».

Наступний син – Іван – народився приблизно у 1759 р. Виходячи з того, що крім «сповідного розпису» 1763 р. він більше ніде не згадується, можна заключити, що цей син помер у дитинстві.

Про доньку Ганну, яка народилася близько 1762 р., ніяких відомостей немає.

Наступний син – Матвій – народився не раніше 1765 р. Також навчався в Академії, потім у Петербурзі, де потім вчителював. У 1807 чи 1808 р. склав підручник «Короткі настанови про рисування й креслення». Сімейне життя його не склалось, весь час був самотнім, проте наполегливою працею зміг досягнути матеріального благополуччя. Помер вже після 1848 р.

Наступний син – Василь – народився близько 1770 р. Крім Академії, навчався в учительській семінарії, а також слухав курс хімії та мінералогії у Гірничому корпусі. З 1795 р. викладав математичні науки у Вітебському, а з 1801 по 1803 у Київському училищах. Через хворобу (сухоти) був вимушений звільнитись від викладання, після чого переїхав до Петербурга, де помер у 1804 р. За життя склав два коротких посібника «Пласка тригонометрія» та «Конічні перетини».

Наступний син – Олексій – єдиний з родини отця Федора, хто пішов його стопами, ставши на шлях священнослужіння. Народився у 1771 р. Про його освіту нічого невідомо. Збереглась архівна справа, датована вереснем 1794 р., в якій йдеться про ненавмисне вбивство Олексієм мешканця Нової Слободи Самуїла Кольчужного. На момент інцидента Олексій був у сані диякона. Виходячи з того, що Олексія не вивергли із сану, він був виправданий, а з часом ще й рукоположений на священника. Помер отець Олексій на початку листопада 1814 р. В нього були доньки: Ганна, Пелагія та син Олександр Олексійович, який служив священником у селі Тьоткіне. Пелагія Олексіївна була дружиною священника Степана Вознесенського (походив з с. Князеве Путивльського повіту (тепер Козаче, колишнє Княже-Козаче, не плутати з сучасною Князівкою). Отець Степан став настоятелем новослобідської церкви після смерті о. Олексія Берлинського.

Наступний син – Михайло – народився приблизно у 1780 р. У Академії провчився лише два роки, після чого відбув (із нез'ясованих причин) до Петербурга. Він володів прекрасним голосом та був придворним півчим. Завжди супроводжував імператора Олександра I у його поїздках країною та за кордон. Михайло Федорович мав чин колезького асесора та значні статки. Після смерті монарха був звільнений, у 1827 р. відвідав Нову Слободу, а потім мешкав у Києві. Подальша доля та рік смерті невідомі.

Останній, наймолодший син Іван народився в 1795 р. Інформації про нього дуже мало. Вперше він згадується у щоденниках Максима Берлинського під 5–7 числами жовтня 1807 р., коли отець Федор привіз його на навчання до Києва, причому старші брати – Степан та Максим клопотали щодо квартири для нього. В 1813 р. Іван вибув із Києва, подальша його доля була пов'язана з військовою службою.

Як зазначає біограф Берлинського Микола Семейкін, велика й дружна «родина отця Федора була дуже згуртованною, всі старші сини допомагали, як могли, батькові та всім родичам, що жили у Новій Слободі». Усі сини новослобідського священника при кожній нагоді намагалися приїхати до батьків, до родинного вогнища. Листування між дітьми та батьками ніколи не припинялося.

Навчання та праці дослідника

Десять років Максим Федорович навчався в Київській академії (1776–1786), яка на той час уже хилилася до занепаду, переживаючи останні роки свого існування. Але і в цей час Київська академія давала непогану підготовку.

Цікаво навести в цьому зв'язку слова, що належать П. Завадовському – особі, під чийм керівництвом Берлінському довелося розпочати свою педагогічну діяльність: «Серед всіх надісланих на посади вчительські в комісію для запровадження народних училищ в різні часи і з різних духовних семінарій, – писав він, – найкращими, найздібнішими і паче благонравнішими завжди виявлялися ті, хто навчався в Київській духовній академії». Серед цих вихованців був і Максим Берлінський.

По закінченню Академії М. Берлінського було запрошено до Петербурга на посаду викладача щойно заснованої Учительської семінарії (пізніше – Головний педагогічний інститут).

Петербурзький період Максима Берлінського був нетривалим. Через два роки, у 1788 р., він повернувся в Україну: його було переведено на посаду викладача географії, натуральної та громадянської історії в щойно утворене Головне народне училище (пізніше – гімназія).

Саме в Києві Максим Федорович захопився науковою роботою. Коло наукових інтересів Максима Берлінського було дуже широким, що було характерним для XVIII ст., століття просвітителів-енциклопедистів. Він займався дослідженнями в галузі природничих наук – мінералогії та ботаніки, але найбільший внесок в науку від зробив в царині історії. Його перу належить кільканадцять публікацій історичного та археологічного змісту в альманахах «Улей», «Украинский журнал», «Молодик» та різних часописах. Найвизначніми з наукових праць М. Берлінського були «Історія міста Києва» та «История российская для употребления юношеству», підготовлені до друку у 1800 р.

Для розуміння значення історичних праць М. Ф. Берлінського треба зазначити, що основні його твори написані в період, коли історична наука в Російській імперії загалом, а в Україні зокрема, перебувала у процесі становлення. М. Берлінський був сучасником А. Шльоцера та М. Карамзіна – основоположників російської наукової історіографії та Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, Й. Лелевеля – видатних дослідників історії України та Польщі, авторів ґрунтовних і систематичних історичних досліджень. Варто зазначити, що історичні праці Максима Федоровича були написані до появи творів названих істориків, що зумовлює їх значення для розвитку і становлення вітчизняної історичної школи.

При цьому необхідно зазначити, що наукова робота М. Берлінського носила приватний характер. Засоби для існування дослідник здобував на службі в Головному народному училищі, пізніше в Першій Київській гімназії, де він викладав з 1788 по 1834 р. За табеллю рангів він дослужився до статського радника.

Останні роки державної служби і педагогічної діяльності Берлінського були ускладнені важкою ситуацією, що склалася в Україні після придушення Польського повстання 1830–1831 рр. Почався потужний наступ самодержавства на будь-які прояви лібералізму та прагнення свободи. Імператор Микола I, смертельно наляканий на початку свого царювання виступом декабристів, прагнув залізною рукою придушити найменші прояви

вільнодумства не тільки у своїй країні, а й в Європі. Важливим напрямом «впорядкування» України була русифікація Південно-Західного краю. Центром русифікації краю мав стати створений у 1834 р. Університет св. Володимира, відкритий в Києві замість закритих Віленського університету та Кременецького ліцею. Державна лінія витримувалась відповідно до вимог миколаївської епохи – прямо і рішуче.

Службова обстановка для Максима Федоровича Берлинського – вченого-просвітника, людини широких поглядів стала нестерпною восени 1834 р., і він вийшов у відставку з посади інспектора Київської гімназії. Після відставки з державної служби вчений не покинув наукових досліджень, які продовжував до самої смерті.

У 1843 р. Максим Федорович став почесним членом Комісії для розбору давніх актів при Університеті св. Володимира, проте через дошкульні хвороби активної участі в її справах не приймав.

Найвідомішим у доробку вченого за його життя стало «Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, а также показание достопримечательностей и древностей оного» (1820). Книга стала документальним фундаментом усіх подальших досліджень найдавнішої історії міста. У наукових працях дослідників ХІХ–ХХ ст. М. Максимовича, М. Закревського, Н. Петрова, М. Каргера, П. Толочка, Ю. Асеева, С. Килієвич та багатьох інших сучасний читач знайде посилання на книгу М. Берлинського.

Це було перше монографічне дослідження старожитностей Києва. Вперше було систематизовано відомості з історичної топографії міста. На цей фундамент лягали наступні цеглини пізнання київської давнини.

За оцінкою одного з найвидатніших українських істориків В. Іконнікова (1841–1923) у плані джерелознавчих відкриттів і введення в науковий обіг згодом втрачених матеріалів із рукописів бібліотеки Києво-Могилянської академії, яка згоріла в полум'ї пожежі 1811 р., твір М. Берлинського має непересічну цінність, враховуючи, що автор відзначався безмежною повагою до історичних джерел.

Відчуваючи безумовний успіх своєї книги, вчений, крім радості, мав і певне розчарування. Адже «Краткое описание Киева» було адаптованим викладом іншої його великої праці, що була по-справжньому головною, але не побачила світ за життя автора. Повна назва дослідження «История города Киева от основания его до настоящего времени. Представляющая все как важнейшие политические, так и другие примечательные происшествия, случившиеся в сем первопрестольном Российского государства граде, с присовокуплением притом бывших событий в Малороссии или других странах, имевших влияние или на гражданские перемены оного, или на церковные обстоятельства, или на другие какие-либо примечательности, и прибавлением на конце топографического в настояществе описания его с примечаниями о качестве земли, климате, произведениях, о внутренних учреждениях и устроениях, также о свойстве жителей, промыслах их и прочая, сочиненная в Киеве главной школы учителем географии, истории

естественной и гражданской Максимом Берлинским» [3]. Подана до Цензурного комітету, книга «загубилася» майже на 170 років. Вважалося, що вона назавжди втрачена для науки.

Проте 1970 р. київському історичу Лідії Антонівні Пономаренко пощастило відшукати цей цензорський примірник у Ленінграді, в публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (нині – Російська національна бібліотека, м. Санкт-Петербург). Рукопис (269 с. скоропису кінця XVIII ст.) складається з двох частин: власне історії Києва і топографічного опису міста. Основний текст супроводжується великою кількістю авторських коментарів. На полях проставлено дати. Аналіз тексту дає підстави стверджувати, що книгу було завершено у 1799–1800 рр.

Сімейне життя Максима Берлинського

Максим Федорович вступив у шлюб близько 1795–1796 рр. Його дружину звали Ганна Петрівна, походила вона з купецької родини Балабухів.

У Харківському художньому музеї зберігається картина під назвою «Портрет Петра Балабухи», що належить пензлю невідомого художника XVIII ст. У 1740-ві роки Петро Балабуха разом з братами Семеном та Григорієм заснував фабрику «сухого варення» (цукатів) та пастили на Подолі. Балабуха мав великі статки і охоче жертвував на богоугодні справи.

Шлюб ще більше зближив Берлинського з іншими старовинними купецькими родинами Києва, в яких він користувався заслуженим авторитетом та навіть впливом.

З дітей Максима Федоровича, крім тих, що померли у ранньому дитинстві, відомі імена сина Івана та трьох доньок – Марії, Катерини та Варвари. Закінчивши гімназію у Києві, Іван Максимович Берлинський навчався у Петербурзі (точно заклад встановити поки не вдалося), де потім служив по військовому відомству. Помер 30 квітня 1842 р.

Невідомо, яку освіту отримали доньки Максима Федоровича. Старша з них, Марія, була дружиною Петра Йосиповича Абрамова, який послідовно займав посади вчителя київської гімназії, потім директора волинської гімназії і, нарешті, став інспектором класів київського інститута шляхетних дівичь. Інша донька, Варвара, померла 30 червня 1838 р.

Єдиною з усієї родини Берлинських, хто пережив Максима Федоровича, була його донька Катерина. Дружина його померла 6 травня 1839 р.

Ще в 1813 р. Берлинський оселився неподалік від Кловського палацу. Коли ж він вийшов у відставку, почав будувати власний будинок на Гімназичній вулиці (зараз вул. Пилипа Орлика). Простоявши десять років по смерті історика, будинок згорів (1858 г.). Переживши власну дружину, двох синів та доньку Варвару, Берлинський мешкав з донькою Катериною, займаючись садом та розводячи бджіл. Проте, улюбленим його заняттям залишалась історія. Цьому сприяло тривале спілкування й дружба з відомими знавцями та дослідниками історії, якими на той час були митрополити Євгеній (Болховітінов) та Філарет (Амфітеатров). До цього кола також належали

київський губернатор Іван Фундуклей, генерал-фельдмаршал князь Остен Сакен та інші.

У грудні 1847 р. Максим Федорович захворів на грип, а 6 січня 1848 р. помер на 84 році життя. Тіло його було упокоєне на славетному Байковому кладовищі, та, на превеликий жаль, могила його втрачена.

Вшанування пам'яті

У своїй статті «Поминки о М. Ф. Берлинском», написаній у 1849 р., М. Максимович назвав його одним з найперших трудівників над історією та топографією Києва. Учень Берлинського М. Закревський у своїй великій монографії «Описание Киева» зазначає: «Потомство с признательностью вспоманет М. Ф. Берлинского и других тружеников и бескорыстных любителей и ценителей церковной и отечественной старины нашей... Делатели эти обогатили новыми сведениями историю Киева и вдохнули в нее новую жизнь». Праці та розвідки Берлинського не втратили своєї актуальності і нині. Вони продовжують надихати на нові пошуки сучасних істориків та поціновувачів київської старовини.

У 1962 р. на честь історика було названо одну з київських вулиць на Сирці, де встановлено меморіальну дошку. На жаль, у Новій Слободі, де народився Максим Федорович, його ім'я поки ніяким чином не вшановане, попри намагання та пропозиції з боку музейного та церковного керівництва.

Чурочкін Олександр Анатолійович,
*протоієрей, кандидат богослов'я, Благодійний церков
Путивльського округу, настоятель Спасо-Преображенського
собору в м. Путивль, Різдва-Богородицької церкви
в с. Нова Слобода та Миколаївської – в с. Яцине*

Меморіальна табличка на честь Берлинського у Києві

Бібліографія

Праці М. Ф. Берлинського

Історія міста Києва / М. Ф. Берлинський ; АН УРСР, Археограф. комісія, Ін-т археолог., Ін-т іст. України. – Київ : Наукова думка, 1991. – 320 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – Текст укр. та рос. мовами.

Краткое описание Киева / М. Ф. Берлинский ; [авт. вступ. ст. Г. Ю. Ивакин]. – [Репринт. воспроизведение изд. 1820 г.]. – Киев : Час, 1991. – XIII, I, 204, 2 с. : ил.

Література про М. Ф. Берлинського

У довідниках

Голубченко В. Ю. Освіта Сумщини в іменах : пед. довід. / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми : Університетська книга, 2012. – С. 17–19 : фот.

Хижняк З. І. Берлинський Максим Федорович // Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. : енцикл. вид. / відп. ред. В. С. Брюховецький ; упоряд. З. І. Хижняк. – Київ : ВД «КМ Академія», 2001. – С. 66–68.

У книгах

Цибка В. І. Матеріали до родоводу «першого київського археолога» Максима Берлинського // Сумські історико-краєзнавчі студії : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. / Сум. обл. ін-т післядипломної пед. освіти та ін. ; редкол.: Д. В. Кудінов, О. М. Ключко та ін. – Суми, 2021. – С. 73–80.

Гончаров О. П. Видатний вчений, педагог, особистість : до 250-річчя від дня народження М. Ф. Берлинського / О. П. Гончаров, А. І. Петровський // Конотопські читання / Конотоп. міський краєзнавчий музей ім. О. М. Лазаревського ; редкол.: А. І. Мокроусов, Н. В. Несвідоміна, Ш. М. Акічев. – Донецьк : Ноулідж, 2014. – Вип. V. – С. 25–32.

Горська Н. О. Автографи на києвознавчих виданнях у фондах Національної історичної бібліотеки України // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листоп. 2013 р. / Нац. іст. б-ка України та ін. ; за заг. ред. О. П. Реєнта. – Київ, 2014. – С. 24–30.

З історії авторського інскрипту на книзі М. Ф. Берлинського «Краткое описание Киева».

Черняков І. Київські вулиці в сумських іменах // Земляки : альм. Сум. земляцтва в Києві / голов. ред. М. С. Гриценко. – Суми : Собор, 2005. – Вип. 2. – С. 167–174 : фот.

Берлінський Максим: 1764–1838. Історик, археолог // Золота книга української еліти : інф.-імідж. альм. : у 6 т. – Київ : Євроімідж, 2001. – Т. 1. – С. 298–299.

У періодиці

Туркевич В. Він любив Київ як власну долю : 6 серпня – 200 років від дня народження історика Максима Берлінського // День. – 2014. – 8–9 серп. – С. 13.

Лепьошкіна О. Педагог, археолог, дослідник : до 165-річчя пам'яті М. Ф. Берлінського // Місто Ярославни. – 2013. – № 1 (січ.-лют.). – С. 8 : фот.

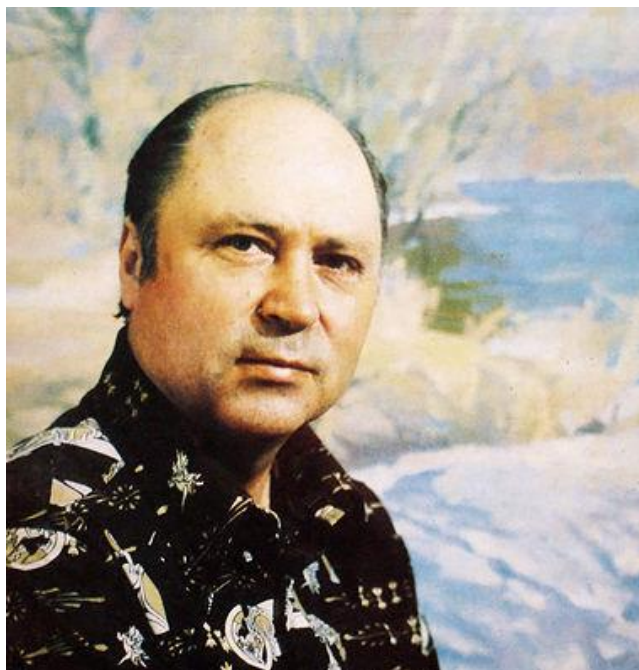
Погорілий В. Біля витоків досліджень історії України : до 245-річчя від дня народження М. Ф. Берлінського // Відлуння віків (Київ). – 2009. – № 1. – С. 77–80. – *Бібліогр.: 19 назв.*

Туркевич В. Літописець Києва // Пам'ять століть. – 2005. – № 2. – С. 72–75.

Черняков І. Перший історик Києва – Максим Берлінський // Слово Просвіти. – 2005. – 11–17 серп. – С. 10.

19 серпня
100 років від дня народження
Костянтина Матвійовича Ломикіна
(1924–1993)

Костянтин Матвійович Ломикін – український живописець, народний художник України, член Одеської організації Спілки художників України (1953) та її голова впродовж 1972–1976 років. Впродовж 1946–1951 років навчався в Одеському художньому училищі (викладачі Леонід Мучник, Микола Шелюто, Микола Павлюк). Мешкав і помер в Одесі. Працював у галузі станкового живопису у жанрі тематичної картини, портрету, пейзажу, натюрморту. Брав участь у всеукраїнських, всесоюзних мистецьких виставках з 1951 року. Персональні виставки відбулися в Одесі (1953, 1974, 1985), Харкові (1954), Києві (1956–1957), Токіо (1981), Амстердамі (2001). Твори художника знаходяться в художніх музеях України (Одеський художній музей, Музей сучасного образотворчого мистецтва України, Національний художній музей України та ін.), в Третьяковській галереї, у приватних колекціях в Росії, Японії, Франції, Греції, Німеччині, Італії, Португалії.

Закоханий у життя, природу й сонце
(Републікація)

Народився один із провідних майстрів українського образотворчого мистецтва, заслужений діяч мистецтв України Костянтин Матвійович Ломикін (1924–1999) у місті Глухові. Там закінчив середню школу. Батько майбутнього художника, Матвій Семенович, коли помітив у сина хист до малювання, усіляко почав сприяти й розвивати цей потяг. Проте лише після Великої Вітчизняної війни, демобілізувавшись із лав Радянської Армії,

Костянтин зміг вступити до художнього навчального закладу. У 1946 р. стає студентом Одеського художнього училища. Серед багатьох унікальних експонатів художнього музею, постійним відвідувачем якого він став, найбільш яскраве естетичне враження справили твори представників Товариства південноросійських художників ім. К. Костанді, які могли вирішувати складні пленерні завдання, відтворювати внутрішні переживання людини, її емоційний стан. Ці особливості, набувши в Ломикіна яскравого індивідуального забарвлення, були покладені пізніше в основу його численних творів.

Класикою українського мистецтва ХХ ст. стали загальновідомі картини художника: «Юні шефи», «Клятва Богдана Хмельницького над тілом замученого козака», «Це не повинно повторитися!», «Херсонські кавуни», «Сім'я», а також картина зі збірки Сумського художнього музею «Рідна мати моя», яка стала своєрідною живописною інтерпретацією відомої української пісні на слова А. Малишка. Мати художника, Марія Ісидорівна, неодноразово позувала сину, і, безумовно, певні риси її обличчя стали основою образу. Проте в полотні відтворено узагальнений образ жінки-матері, схвильовано-поетичні роздуми художника про її долю, призначення на землі. Картина вирішена в розповідній манері: сонячної літньої днини сидить біля хати на лаві літня жінка та вишиває рушник у дарунок дітям. Робота написана широким, енергійним мазком. М'яке сонячне проміння немов пестить лагідне обличчя, струмує по схилених плечах, по вишитій сорочці. Усе навколо неначе напоєне теплом, дзвінким літнім повітрям.

Такою ж чистотою та ясністю фарб відзначається й твір «У човні», де фрагментарна композиція, занижена точка зору дає змогу сконцентрувати увагу глядача на постаті дівчини, яка сидить у човні, заглибившись у читання книги. Сміслові та емоційні навантаження тут припадає на розкриття образу через його внутрішню взаємодію з природою.

На початку 1970-х властива художнику манера живопису, побудована на контрасті фарб, світла й тіні, дедалі частіше поступається місцем стриманим кольорам, форма стає досконалішою, відбір деталей – більш строгим, зростає роль силуету. Ці якості помітні й у музейних творах Ломикіна 1980-х років, виконаних в улюбленій техніці художника – пастелі. Це «Натюрморт з календулою» і «Натюрморт з динею», у яких розкривається гармонія та краса предметного світу.

Одна з улюблених тем художника – це балет. Неодноразово буваючи в службових приміщеннях Одеського оперного театру, міг спостерігати за балеринами не з глядацької зали, а за лаштунками, у момент щоденної праці. Згодом з'являється багато творів, виконаних як олійними фарбами, так і пастеллю. Цю техніку, до речі, Ломикін уподобав за її особливу тонову ніжність і оксамитову фактуру, яка дає майже фізичне відчуття теплоти людського тіла, прозорості повітряного середовища, фактури легкої тканини костюмів танцівниць. Типова в цьому відношенні й робота «Балерини перед спектаклем», яка вражає безпосередністю, особливою свіжістю в передачі вроди й граціозності балерин, пластичним багатством їх жестів, рухів, поз.

Тема балету стала для митця джерелом моральної краси й духовного благородства. За цими ж естетичними принципами створюється й цикл робіт, присвячених оголеній натурі. У картині «Жінка з рушником» автор звертається до традиційної для жанру «ню» теми купання, що зовсім природно дає змогу насолодитися красою оголеного тіла, гнучкими та пружними лініями силуету, довершеними формами. А особливості пастельного живопису з його, у даному разі, контрастною світлотінню надають постаті молодій жінки пластичної ясності та скульптурної виразності.

Художник пішов із життя у віці 69 років. Незважаючи на тяжку недугу, яка не давала йому змоги тримати в руках пензля, Ломикін останніми роками, користуючись лише пастеллю, створював усе більш досконалі та композиційно завершені твори. У них він і залишиться назавжди.

Ганна Дужа,

Мистецтвознавець (Земляки : альм. Сум. земляцтва в Києві / голов. ред. М. С. Грищенко). – Суми : Собор, 2009. – С. 266–267)

Бібліографія

Твори К. М. Ломикіна

Ломикін К. М. Альбом / авт.-упоряд. Г. Л. Коновалов. – Київ : Мистецтво, 1985. – 118 с. : іл.

Репродукції – с. 9 – 112;

перелік репродукцій – с. 113;

виставки, на яких експонувалися твори К. М. Ломикіна – с. 117 – 118.

Ломикін К. М. Рідна мати моя. 1964 : [репрод.] // Сумщина. Велика спадщина. Образотворче мистецтво / відп. за вип. І. Гапochenко. – Суми : Університетська книга, 2018. – С. 81.

Література про К. М. Ломикіна

У книгах

Ткаченко В. Ломикін Костянтин // Сумщина. Велика спадщина. Образотворче мистецтво / відп. за вип. І. Гапochenко. – Суми : Університетська книга, 2018. – С. 80.

Крижевська С. Г. Ломикін Костянтин Матвійович // Енциклопедія сучасної України / Нац. академія наук України, Наукове т-во ім. Шевченка ; редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуков-ський, М. Г. Железняк та ін. – Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Т. 17 : Лег – Лощ. – С. 649 : фот.

Ломикін Костянтин Матвійович / І. Шаров, А. Толстоухов // Шаров І., Толстоухов А. Художники України: 100 видатних імен. – Київ : АртЕк, 2007. – С. 221–225.

Костянтин Ломикін // Чорнобривцева О. С. Художники : нариси. – Київ : Молодь, 1987. – С. 67–71.

Статті у періодиці

Голуб Ю. Той, що писав красу // Неделя (Глухів). – 2019. – 22 серп. – С. 5.

Васильєв В. Коли приходить майстерність // Друг читача (Київ). – 1985. – 31 жовт.

29 жовтня
75 років від дня народження
Ореста Романовича Коваля
(1949)

Мелодія Сум від Ореста Коваля

Орест Романович Коваль народився 29 жовтня 1949 року.

Отримав два дипломи Київської консерваторії імені Петра Чайковського: 1974 – фортепіано та 1983 – орган.

Працював викладачем Сумського музичного училища, солістом-органістом Рівненської (1989–1991) та Сумської (1991–1993) обласних філармоній.

З 1995 року – голова Сумської міської громадської організації розвитку органної та камерної музики «Органум».

Член президії Асоціації органістів та органних майстрів Національної всеукраїнської музичної спілки.

1993–2005 – організатор і учасник тридцяти восьми міжнародних фестивалів органної, камерної та джазової музики Organum, Bach-fest, Jazz-fest.

Засновник ансамблю камерної музики «Органум».

Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник культури України» (2011).

Як це часом буває в казках, почалося все зі старого роялю. У звичайній львівській сім'ї, де він народився, фахових музикантів не було. Але дітей вирішили прилучати до музики. Відтак сестра навчалася гри на скрипці.

А Оресту, задовольняючи дитяче бажання, батьки купили рояль. І з нього проліг той шлях: музична школа у Львові, Київська консерваторія, приїзд до Сум... Уже тут – спочатку ніби звичайна робота викладача музики, щоправда, з доданою громадською активністю, бо ж Орест за характером не здатний до замкнутості.

А якогось дня піаністу Ковалю запропонували опанувати орган. У Сумах тоді задумали встановити величний інструмент і для цього спеціально реставрували занедбану Троїцьку церкву. Справа була надзвичайно цікава й перспективна. Втім, поки Орест вчився, посаду штатного органіста віддали іншому музиканту, запрошеному з Ленінграда.

В чому була причина такої гримаси долі, чи, швидше, місцевих чиновників? Ймовірно, в тому, що Орест, дещо «зазахідний» як для Сум, якийсь «виклично український». Принаймні ні з ким у розмові на загальноприйнятій тоді в обласному центрі російську переходити не вважав за потрібне. Тож він отримав посаду органного майстра: «Викрутку в руки і вперед, або будеш без органу», – характеризував свою тодішню роботу Орест. Але ні на колегу, ні на «обставини, що склалися», ні навіть на тих, хто ці обставини складав, він сьогодні не нарікає. «Якби відразу став органістом, у мене було б зовсім інакше життя, і навряд чи я домігся б того, чого досягнув сьогодні. А так я був поставлений перед потребою виживання, мусив багато чому вчитися. ...Загалом усі проблеми, вважаю, лише на користь людині, вони змушують її шукати якісь нові шляхи, і власне розвиватися, рухатись вперед...».

Ті проблеми спочатку повели його із Сум до Рівного. Але якогось дня з сумської філармонії запропонували: повертайся, працюватимеш за угодою, головне – із родиною будеш поруч. Що було роботою за угодою? Сам організуєш собі концерти – поїздки, зали, глядача. Частку заробленого віддаєш філармонії, решту залишаєш собі. Для суто творчої людини це не так просто. Але саме тоді з музиканта-Ковалю визирнув менеджер-Коваль. І його справа вдалася.

«Я подумав тоді: якщо я можу організувати це для себе, то добре було б організувати таке й для моїх друзів-музикантів. А потім придумав, що все те можна зробити як фестиваль». Фестиваль назвали «Органум». Згодом це наймення стало й назвою громадського об'єднання. Воно, до речі, виграло шість грантів міжнародного благодійного фонду «Відродження» на фестивалю діяльність. У Сумах таким чином побували чимало зарубіжних музикантів. І кожен фестиваль для інтелігенції міста, для студентства ставав ковтком світової культури, спадщини, просто прекрасної музики. Потім додалися джаз-фести. І у дев'яносто п'ятому році з'явився Бахівський фестиваль.

Звідки народилася його ідея? Почалося все ще на початку спілкування з органом, році у сімдесят восьмому, з того простого спостереження, що в нотах композитора немає жодних звичних для музиканта позначок. Ноти – і все. А як грали це за часів Баха? А чи правильно інтерпретуємо ми його зараз?.. «Будучи органістом, не можна не вивчати Баха глибоко. Щоб грати його,

треба знати не лише про інтерпретацію його музики, а й загалом про музику епохи бароко. Почалися знахідки, співставлення думок, радість, коли виявлялося, що провідні музиканти про якісь речі щодо цього думають, як і я. Отже, існують об'єктивні закони розуміння музики епохи бароко. Так прийшла думка запровадити в Україні правильне відтворення Баха і шляхом проведення фестивалю його музики, загалом музики бароко...».

Зробити такий фестиваль – справа дуже непроста. Тому на допомогу Оресту стала родина. Дружина Марина першою знайомилася з програмою та артистами, потім часто опікала їх. Допомагала складати буклети, вела фестивалні концерти. А ще – розвиватися навколо фестивалю музичній критиці – працювала зі студентами, навчаючи їх писати рецензії.

Син Ярослав від початку допомагав робити афіші, буклети, розробив сайт фестивалю, працював над дизайном календарів, компактів, касет...

Донька Даша пригадувала, що з дитинства все її життя проходило під знаком татових фестивалів. Від власної участі – до допомоги: зустріти артистів, забрати афіші... Остання велика праця – допомагала редагувати книгу, яку готував до друку тато. Все те, визнає вона, сприяло і музичній освіті, й духовному зростанню.

Орест Коваль навряд чи замислювався на початку своєї діяльності, що особисто він дійсно працює на майбутнє. Бо якби колись давно не почалися всі ті музичні проекти, не почався «Органум» з усіма його фестивалями, ми, звичайно, мали б місто Суми, мали якусь громаду в ньому, гурт інтелігенції, любителів чи «фанатів» музики, але це були б інші Суми. Не ті, які є зараз. Бо ж кожна подія щось змінює в соціумі та кожній людині зокрема. А «Органум», створений Орестом Ковалем, – не подія, а явище, частина аури сьогоднішнього міста, яка робить Суми кращими.

...Коли у Сумах кажуть «музичний фестиваль», чимало городян уявляють за тим Ореста. Тому цілком закономірно, що за рейтингом газети «Панорама» саме він свого часу ввійшов до «Золотої десятки» людей, які зробили вагомий внесок у розвиток культури й духовності регіону. Опісля він кілька разів займав місце у першій десятці рейтингу «Топ-50» – найвпливовіших людей регіону. А на шістдесятилітті Ореста тодішній Сумський міський голова Геннадій Мінаєв вручив йому вже другу медаль «За заслуги перед містом». Ще одна ступінь – третя медаль і людина стає почесним громадянином міста. Яке вдячне Оресту. Якому вдячний Орест. Адже сумський глядач, каже він, допомагає йому. «Всі музиканти відчують, що глядацька зала у Сумах – ніби єдиний організм, який відчуваєш перед собою», – говорить Орест Коваль. Давайте будемо відвертими: створити той організм допомагав і Орест. Львів'янин, який на дев'яносто відсотків відчуває себе сум'янином.

Алла Федорина,
заслужена журналістка України

Бібліографія

Література про О. Р. Ковалья

У довідниках

Коваль Орест Романович // Українська музична енциклопедія. У 2 т. Т. 2. Е – К. / гол. редкол. Г. Скрипник. – Київ : Вид-во Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. – С. 451–452.

Федорина А. Коваль Орест Романович // Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки : довід.-біогр. вид. / авт.-упоряд. В. В. Болгов. – Київ : Поліграфкнига, 2005. – Вип. 1. – С. 210–211 : фот.

У книгах

«Bach-fest» і «Organum» як теорія музичного бароко // Довжинець І. Суми. Середовище музичної класики : монографія. – Суми : Триторія, 2020. – С. 324–337.

Довжинець І. Орест Коваль і барокові фестивалі в Сумах: історія та сьогодення // Глухів музичний: земля Березовського і Бортнянського : зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (25–26 лют. 2016 р.) / Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. – Глухів : Еллада, 2017. – С. 44–47 : фот.

Довжинець І. «Bach-fest» і «Organum» як територія музичного бароко // Аспекти історичного музикознавства – VII: Барокові шифри світового мистецтва : зб. наук. ст. / Харків. нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Харків : Вид-во ТОВ «С.А.М», 2016. – С. 167–181.

Федорина А. Орест Коваль – сум'янин на дев'яносто відсотків // Земляки : альм. Сум. земляцтва в Києві / голов. ред. М. С. Гриценко. – Суми : Собор, 2009. – Вип. 5. – С. 294–295 : фот.

Садова В. «Страсті за Іоанном над Псллом» // Земляки : альм. Сум. земляцтва в Києві / голов. ред. М. С. Гриценко. – Суми : Собор, 2004. – Вип. 1 – С. 260–262 : фот.

У контексті вшанування 250-х роковин від дня смерті Й. С. Баха в Сумському органному залі відбувся ювілейний фестиваль «Бах-фест».

У періодиці

Приймач О. Музична осінь у стилі бароко // Панорама. – 2017. – 11–18 окт. – С. А13.

О. Коваль про виконавців і репертуар «Бах-фесту».

Сикорский А. Орест Коваль о традициях и новизне // ТВ Панорама. – 2015. – 30 нояб.– 6 дек. – С. В13.

Сикорский А. Они не опускали рук : эксперты признали Человеком года на Сумщине Ореста Ковалья. Все итоги рейтинга «Топ-50 полезных людей и их дел» и «Золотая», «Спортивная» и «Зеленая» десятки // Панорама. – 2013. – 20–27 февр. – С. А1, С18.

Сикорский А. Рыцарь классики // Панорама (спецпроект). – 2012. – С. 8–9.

За підсумками рейтингу «Людина року» звання одержав режисер фестивалів класичної музики Орест Коваль.

Акіменко А. «Бах-фест» прописався в Сумах // День (Київ). – 2011. – 27 жовт. – С. 7.

У Сумах пройшов міжнародний фестиваль органної та камерної музики «Бах-фест».

Ісіпчук Н. Музика «Бах-фесту» – це ліки для душі // Сумщина. – 2010. – 26 листоп. – С. 8.

Бесіда з організатором фестивалю О. Ковалем.

Карпенко Ю. Музика для сумчан // Панорама. – 2010. – 10–17 нояб. – С. 14.

Інтерв'ю з О. Ковалем.

Князев В. Бах как джаз // В двух словах (Сумы). – 2009. – 23 окт. – С. 16.

Бесіда з О. Ковалем.

Князев В. «Бах-фест» без органа? // В двух словах. – 2007. – 5 дек. – С. А12.

Бесіда з менеджером фестивалю О. Ковалем.

Петренко Б. «Збіг чисел «тринадцять» мене не лякає» // В двух словах. – 2006. – 6 апр. – С. А6.

Інтерв'ю з організатором і продюсером фестивалю «Органум» О. Ковалем.

Орлова В. И снова Бах // Данкор. – 2005. – 28 сент. – С. А13.

Розмова з керівником міжнародного фестивалю «Бах-фест» О. Ковалем.

Орлова В. Сумская «органика» // Данкор (Сумы). – 2005. – 13 апр. – С. А13.

Бесіда з керівником фестивалю «Органум» О. Ковалем.

Федорина А. Історія двох людей і одного фестивалю, або як у Сумах прописався Бах // Україна молода (Київ). – 2003. – 11 листоп. – С. 12.

Дубинин В. Зачем провинции элитное искусство? // Данкор. – 2001. – 14 нояб. – С. А9.

Розмова з організатором музичного фестивалю «Бах-фест» О. Р. Ковалем.

Панкратова Л. Немзыкальное приношение // Данкор. – 1999. – 4 нояб. – С. 6.

До 50-річчя від дня народження О. Р. Ковалю.

Гнездилов Г. Токката над Пслон : заметки о музыкальных вечерах в Сумском художественном музее // Правда Украины (Київ). – 1987. – 30 апр.

Концерт органної музики сумського органіста О. Ковалю.

15 листопада
75 років від дня народження
Миколи Михайловича Бондаренка
(1949–2023)

Микола Михайлович Бондаренко народився в с. Дмитрівка Буринського, нині Конотопського району Сумської області. Початкову художню освіту отримав у Донецькій художній школі (1964–1966 рр., викладач В. Ф. Хоренко). В 1966–1972 рр. навчався у Харківському державному художньому училищі (викладачі А. П. Луценко та М. І. Гнойовий.). З 1978 року – учасник художніх виставок в Україні та поза її межами. Працював в основному як графік. Єдиний на Сумщині художник-графік, який працював в техніці лінориту.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2007), ювілейною медаллю до 25-річчя Незалежності України (2016), медаллю «За жертвовність та любов до України» (2016). Лауреат Міжнародного конкурсу екслібрису (Данія – Німеччина) (1991) – III премія. Удостоєний звання Заслужений діяч мистецтв України (2019).

Ряд робіт зберігається в музеях України та за кордоном, а також у приватних зібраннях.

Відданість техніці лінориту

Переді мною мапа Сумської області. На ній ледве помітна цяточка – село Успенка Буринського району. Тут мешкав художник, заслужений діяч мистецтв України Микола Бондаренко, який працював майже 40 років лише в одній графічній техніці – лінориті. Будучи схильним до живопису, бо закінчив

Харківське художнє училище (1972), звернувся до цього виду графіки за декількох причин. Найголовнішу з них мистець визначив як таку, що гравюра, на відміну від живопису, виявляє сутність і майстерність художника, не дає можливості «сховатися йому у тінь або напівтінь». Звідси зосередженість на композиції, лініях та плямах – специфічних ознаках графічного мистецтва.

Характерною ознакою творчості Бондаренка-художника є серійність, куди входять твори відповідної тематики. Першою з них постала серія з шести ліноритів до балади Тараса Шевченка «Причинна». Звернення до неї обумовлене тим пієтетом, яким користувалася поезія Кобзаря у батьків митця. Вони прищепили любов до поезії синові. До того ж, уривок з цієї балади був першим віршем Кобзаря, вивченим Миколою напам'ять. Вихід серії у 1983 році започаткував шевченкіану митця, робота над якою тривала до останнього як у станковій графіці, так і в екслібрисах. Разом з іншими творами шевченківської тематики шість ліноритів з неї увійшла до альбому. Сюжетні лінії аркушів серії обертаються навколо перших шести рядків балади. Така конкретність обумовлена розумінням значущості поезії Тараса Шевченка, яка, на думку художника, не потребує гравюр «за мотивами», але повинна розкривати зміст конкретних поетичних рядків. У цих аркушах художник виступив талановитим інтерпретатором шевченківського твору. Високохудожні образи створюють нові глибинні змістовні рівні завдяки монументальності, лаконізму, картинності зображення та чіткій графічності окремих форм. Аркуші цієї серії поповнили зібрання декількох українських музеїв, зокрема Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького, а також увійшли до мистецької колекції Сумського державного університету.

Для творчого доробку Миколи Бондаренка властивий також пасеїзм. На його ліноритах не знайдемо жодних ознак епохи, в яку творить художник. Тому не випадкове звернення до літературних пам'яток давнини, як от, наприклад, до «Слова о полку Ігоревім». Наскрізним завданням, яке поставив художник перед роботою над серією є слідкування за думкою автора літературного твору. Заперечення ним власне ілюстративності як такої, призвело до появи графічного перекладу з 80 ліноритів, сюжети яких склав зміст рядків поеми. Споглядаючи події та явища, описані в «Слові» з незвичної точки зору, автор порушує традиційні підходи до візуалізації «Слова», що призводить до формотворчих інновацій. Важливим елементом образотворчо-образної системи є використання прийомів монтажу та картографії (у двадцяти одному аркуші), що складають основу стилістики та є головною змістовною домінантою всієї серії. П'ятирічна праця над серією спонукала й до цікавих текстологічних зауважень, з якими він поділився у передмові альбому.

Звернення художника до «Слова» мало й політичний підтекст, обумовлений думкою автора графічних творів про одвічну загрозу українським землям зі Сходу. Вибраний специфічний формат аркуша зі зрізаними у верхній частині з обох боків (папір, лінорит, 16,5x25) повинен символізувати, на думку автора, силует житла, що утворюється при подовженні зрізаних ліній догори. Очевидно, за кількістю ліноритів серія

Бондаренка становить своєрідний рекорд в ілюструванні «Слова», над якою працював п'ять років. З часом до художника прийшло розуміння у надлишковості ілюстративного ряду, з чим не може не погодитися й автор цієї статті. Унікаючи відтворення духу часу, мистець прагнув: « /.../ побачити в минулому ході історії, відшукати думки і відчуття наших пращурів, тотожні нашому часу».

Якщо написання Лесею Українкою «Лісової пісні» відбулося, як зазначала поетеса, протягом 10–12 днів, то створення серії графічних аркушів до цього твору потребувало у Миколи Бондаренка майже три роки. Багата традиція на ілюстрування цього твору склалася в українському образотворчому мистецтві: Іван Їжакевич, Софія Караффа-Корбут, Михайло Дерегус, Надія Лопухова, Олена Сахновська, Олександр Садовський. Надихнула драма-феєрія й митця з Успенки, з-під різця якого з'явилося 49 ліноритів на цю тему. Структура серії обумовлена концепцією, згідно якої вона поділена на три частини: дійові особи драми, пейзажі та сцени зустрічі Мавки та Лукаша. Якщо формат перших двох однаковий (26,6x36,7), то третьої – уполовину менше по одній стороні (26,6x17,2). Останній розмір обумовлений звуженням простору дії.

У центрі уваги художника знаходиться не розвиток сюжету, але конфлікт між силами природи та конфлікт світоглядів головних героїв драми. «Природа і людина» є наскрізною темою, яка пронизує усі аркуші серії та викликала до появи низку аркушів («Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки...»), «В лісі поночіє...» та ін.), генеза яких розпочалася від гравюри «Вересень» (1975), в якій дематеріалізація речей перетворила їх на декоративне оздоблення. Подібну тенденцію спостерігаємо у візерунчастому аркуші з лесиної серії «На голос веснянки відкликається зозуля...».

Не погоджуючись з візуалізацією демонологічних образів у творах Арнольда Бекліна, українська поетеса Леся Українка запропонувала свою концепцію, суть якої полягала у запереченні жахливості подібних істот. Поділяє цю точку зору й Микола Бондаренко, відтворюючи образи Лукаша та Мавки за буквральним описом подібних образів у тексті поеми.

Міфологічні уявлення давніх слов'ян трактували Мавку таким чином, що у фас вона сприймалася як вродлива дівчина, а через спину було видно нутрощі. Натяк на двоїсту, демонологічну природу Мавки завдяки зоровому образу – у словах Лукаша, звернених до Мавки: «А чом же в тебе очі не зелені? // Та ні, тепер зелені... а були, // як небо сині... О! тепер вже сиві, // як тая хмара... ні, здається, чорні, // чи, може, карі... ти таки дивна!». Робить спробу переведення цієї сцени на графічну мову й М. Бондаренко, використовуючи прийоми кіномонтажу. У першому випадку – крупний план, а в другому – розкадровка з чотирма фрагментами обличчя. В аркушах цієї серії також вбачаємо суміщення різних часових і просторових епізодів драми. Національно-романтичний контекст драми спонукав художника до графічно-образної міфотворчості. Спірність графічного перекладу образної системи драми-феєрії викликали у пам'яті дискусію, що мала місце в останній третині

XX ст. щодо ілюстрування художником літературного твору і відповідно – нав'язування читачеві створених ним мистецьких образів.

Найголовнішою працею, що мала розголос по усьому світу, стала серія ліноритів «Україна – 1933: кулінарна книга» (1992, папір, лінорит, 37x26). Наприклад, наприкінці 2022 р. серія експонувалася в історико-культурному центрі Нью Джерсі (США). Разом зі спогадами очевидців голоду на Сумщині та архівними документами, вони увійшли до книги, яка побачила світ двома виданнями, останній у білінгві. Приступаючи до роботи над ними, М. Бондаренко розумів головну проблему – переведення ідеї теми в художній образ. В історії мистецтва маємо офорти Франсіско Гойя з серії «Пра-Десастрес», темою для яких слугував голод у Мадриді. На відміну від іспанця, український художник відмовився від буквального зображення наслідків голоду. Основою усіх композицій став чорний хрест, форма якого нагадує разом з обрамленням вікно і водночас виступає символом трагічних подій, що сталися в Україні у 1933 році. Композиційний хід виявився гнучким і надав можливість у межах єдиної стилістики вирішувати різні образні завдання.

У лівій частині аркуша – зображення всього того, що слугувало предметом споживання, а в правому нижньому куті, на чорному тлі, вивороткою – білими літерами – рецепти приготування їжі з лопуха, лободи, кори дерев тощо. Про цю серію я згадав, якимось переглядаючи виставку Георга Базеліца «Як все починалось». В її експозиції – ілюстрації до «Кулінарної книги»! Зрозуміло, що це дві абсолютно різні серії з різними концепціями і стилем виконання. Але цей перегляд виявився корисним для розуміння природи творчості М. Бондаренка, в основі якої – неповторність та «окремість» (за поетом Й. Бродським). Відомо, що впізнаваним стилем Базеліца є перевернуті на полотнах догори ногами фігури. На деяких гравюрах до «Слова» та одному з ескібрисів Бондаренка також зустрічаємо цей прийом, «запантований» німецьким художником. У Базеліца він є наслідком головної його заповіді – заперечення усіляких правил у мистецтві: «Порушити ці правила – єдине, що може становити інтерес для художника». Так само, як і німецький митець, українець вдається до занадто сміливого трактування образів, рішення яких суперечать загальноприйнятим нормам. Ось чому при аналізові більшості його творів неприйнятним є звичний мистецтвознавчий інструментарій (правильність малюнку, урівноваженість композиції тощо).

Графічне мислення проявилось також у майже 500 ескібрисах митця. Композиція книжкового знаку (1990) співака Івана Козловського створена на основі пісні «Їхав козак на війноньку...». В ескібрисі «Україніка Миколи Руденка» (1990) художник відтворив ідею повернення в Україну письменника-дисидента з-за кордону на Батьківщину. Деякі з книжкових знаків з'явилися завдяки мистецьким вечорам, присвячених Максиміліану Волошину, Казимиру Малевичу, Єгору Редіну та Федору Шміту, організованими Сумською обласною науковою універсальною бібліотекою наприкінці 1980-х років. Два роки тому в часописі «Образотворче мистецтво»

опублікований мій допис про Миколу Бондаренка, основні положення якого автор використав при написанні цієї статті.

Сергій Побожій,
*кандидат мистецтвознавства,
заслужений діяч мистецтв України*

Бібліографія

Живопис, графіка, екслібриси М. Бондаренка

Микола Бондаренко. Графіка, екслібриси : каталог виставки / Обл. наук.-метод. центр народної творчості і культурно-освітньої роботи управління культури Сум. облвиконкому та ін. ; авт. вступ. ст. та уклад.: О. Д. Кузьменко, С. І. Побожій. – Суми : Облдрукарня, 1986. – 1 арк., склад. у 8 с.

Микола Бондаренко. Живопис, графіка, екслібриси : каталог виставки / Обл. наук.-метод. центр народної творчості і культурно-освітньої роботи управління культури Сум. облвиконкому та ін. ; вступ. ст. та упорядкув. О. Д. Кузьменка, П. Нестеренка. – Суми : Облдрукарня, 1990. – 24 с.

Бондаренко М. Корінням з Сумщини : серія ліноритів / М. Бондаренко, О. Капітоненко. – Суми : ФОП Щербина І. В., 2016. – 76 с. : іл.

Графічна серія присвячена видатним землякам-емігрантам.

Шевченкіана Миколи Бондаренка : серія ліноритів. – Суми : Еллада, 2017. – 88 с. : іл.

Бондаренко М. Україна – 1933: Кулінарна книга. Пам'ять людська / М. Бондаренко. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Суми : Еллада, 2018. – 248 с.

Книга містить серію графічних робіт з «кулінарними рецептами», до яких змушені були вдаватися люди, щоб вижити під час голодомору, а також спогади жителів сіл Буринщини і архівні матеріали 30-х років минулого століття.

Публікації М. Бондаренка

Бондаренко М. М. Коли в руці перо... // Буринський краєзнавчий вісник / Буринський районний краєзнавчий музей ; упоряд. М. М. Кононенко. – Суми : Мрія, 2010. – Вип. 1. – С. 130–148 : іл., фот.

Бондаренко М. «Відобразив те, що відчув у рядках поета» // Місто Ярославни (Путівль). – 2014. – № 2 (берез.-квіт.). – С. 5–6 : іл.

М. Бондаренко про свою Шевченкіану.

Бондаренко М. М. Земні діяння странника Петра / М. М. Бондаренко. – Суми : МакДен, 2017. – 96 с.

Книга присвячена 50-річчю від дня смерті Петра Афанасійовича Тимошенка (1914, Полтав. обл. –1968), мешканця с. Успенка Буринського району.

Література про М. Бондаренка

У книгах

Побожій С. Бондаренко Микола // Сумщина. Велика спадщина. Образотворче мистецтво / відп. за вип. І. Гапochenко. – Суми : Університетська книга, 2018. – С. 124–125 : іл.

Щербина І. Шевченкіана Миколи Бондаренка – погляд крізь віки... // Бондаренко М. М. Шевченкіана Миколи Бондаренка : серія ліноритів. – Суми : Еллада, 2017. – С. 87.

Панченко В. В. Митець із Успенки // ...І оживу, і думу вольную на волю із домовини воззову! : зб. нарисів / Держ. іст.-культ. заповідник «Посулля». – Суми : Еллада, 2014. – С. 16–18 : іл.

Шевченківська тема у творчості М. Бондаренка.

Федорина А. Три книги 1933 року // Земляки : альм. Сум. земляцтва в Києві / голов. ред. М. Гриценко. – Суми : Собор, 2007. – Вип. 4. – С. 265–268 : іл.

Тема голодомору у творчості М. Бондаренка – с. 266–267.

Побожій С. Бондаренко Микола Михайлович // Сумщина в іменах : енцикл. довід. / Сум. держ. ун-т ; Рекл.-вид. об-ня «АС-Медіа» ; голов. ред. В. Б. Звагельський. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Фолігрант, 2004. – С. 46 : фот.

Побожій С. Відтворення знищених храмів на ліноритах // Сумська старовина : зб. наук. пр. / Сум. держ. ун-т ; редкол.: В. М. Власенко, М. І. Волков, В. Б. Звагельський (відп. ред.) та ін. – Суми : Мрія, 1996. – С. 44–45 : фот.

У періодиці

Згадуючи минуле : виставка-інсталяція «Кулінарна книга: голодомор 1932–1933» проходить у Сумському обласному краєзнавчому музеї // ТВ Панорама. – 2021. – № 48. – С. В4.

Ні, я жива! Я буду вічно жити! // Рідний край (Буринь). – 2021. – 26 лют. – С. 1 : іл.

У Буринському краєзнавчому музеї до 150-річчя від дня народження Лесі Українки відбулася виставка робіт графічної серії «Лісова пісня» М. Бондаренка.

Побожій С. Топографія українського лінориту. Микола Бондаренко з Успенки // Образотворче мистецтво (Київ). – 2021. – № 2. – С. 132–135 : іл.

Тендіт В. «Рецепти виживання» від Миколи Бондаренка // Вісті Роменщини. – 2020. – 24 січ. – С. 10.

У Роменському краєзнавчому музеї відбулася презентація робіт М. Бондаренка, присвячених голодомору.

Лепьошкіна О. «Якщо Господь мені дав талант...» // Місто Ярославни (Путивль). – 2019. – № 4 (жовт.–груд.). – С. 11–12.

До 70-річчя від дня народження М. М. Бондаренка.

Федорина А. Тема голоду стала темою «Кулінарної книги» // Города (Охтирка). – 2019. – 28 листоп. – С. 5.

Зустріч з М. Бондаренком – автором циклу ліногравюр «Україна–1933: Кулінарна книга» у Центрі досліджень голодоморів на базі Сумського міжрегіонального вищого професійного училища.

Лепьошкіна О. Творчий шлях Миколи Бондаренка // Місто Ярославни. – 2014. – № 2 (берез.–квіт.). – С. 6.

Бакуменко В. Подвиг художника // Путивльские ведомости. – 1999. – 11 дек. – С. 2 ; 15 дек. – С. 3 ; 18 дек. – С. 2.

Житник І. В перекладі на мову графіки // Сумщина. – 1999. – 26 листоп. – С. 4.

Ювілей М. Бондаренка // Сумська старовина. – 1999. – №№ V–VI. – С. 212 : іл.

До 50-річчя від дня народження М. Бондаренка.

Корнющенко І. І запросили його до Італії, і Франції, і США... // Ярославна (Суми). – 1995. – №№ 2–3. – 1995 (груд.) – 1996 (січ.) – С. 15–17 : іл. ; фот.

8 грудня
140 років від дня народження
Павла Олександровича Гнідича
(1884–1919)

Павло Гнідич – фольклорист, педагог і просвітянин

Постать Павла Гнідича належить до когорти відданих та сумлінних дослідників української народної культури. Долучився він також і до становлення просвітянської справи на зорі зародження Української Держави, а також здійснив педагогічний внесок у розвиток місцевої освіти. Проте його постать тривалий час залишалася поза увагою вченої спільноти, лише окремі записані ним фольклорні твори потрапили до кількох збірників фольклору, виданих у радянські часи, а пам'ять про нього зберігали лише старожили козацького села на Роменщині, дослідженню культури якого П. Гнідич присвятив кілька років наполегливої праці. Упорядкований ним збірник «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії. Роменський повіт» давно став бібліографічною рідкістю і недоступний широкому загалу.

Одним із тих, хто зробив внесок у повернення імені П. Гнідича, був полтавський краєзнавець Петро Ротач, який присвятив йому один із розділів своєї збірки краєзнавчих нарисів «Світло рідно рідної хати» (Талалаївка, 1989) та підготував коротку енциклопедичну статтю до «Української літературної енциклопедії» (Київ, 1988). Значному розширенню та уточненню біографічних відомостей про П. Гнідича сприяла пошуково-дослідницька робота автора цих рядків в архівах Києва, Полтави, Харкова, Сум, Москви, а також кілька фольклорних експедицій шляхами П. Гнідича, зустрічей зі старожилами та місцевими краєзнавцями. Наслідком цієї роботи став вихід друком низки статей про П. Гнідича та наукової монографії «Фольклористична діяльність Павла Гнідича» (Суми, 2004) за результатами кандидатської дисертації за спеціальністю «фольклористика».

Народився Павло Олександрович Гнідич 8 грудня (26 листопада за ст. ст.) 1884 року в Полтаві в небагатій дворянській родині. Його батько, Олександр Григорович, розпочинав свою кар'єру військовим, пройшов шлях

від юнкера до підпоручика, а на час народження Павла обіймав посаду викладача фізики в Полтавському кадетському корпусі. Отримавши призначення на посаду старшого фабричного інспектора Харківської фабричної округи, він разом із сім'єю перебрався 1894 року до Харкова, де Павло і провів свої юнацькі роки. Його матір'ю була полтавська дворянка Клеопатра Іванівна Гриневиц. Подружжя мало двох дітей – окрім Павла вони виховували ще й молодшого сина Олександра (1892 р. н.).

Початкову освіту Павло отримав удома, а згодом навчався у 3-й Харківській гімназії, яку закінчив у 1903 році зі срібною медаллю. В атестаті зрілості зазначено, що при відмінній поведінці і старанності та відмінних успіхах у науках Павло Гнідич виявив схильність до математики й російської словесності. Подальшу освіту він здобував у Петербурзі та Москві. З 1904 до 1907 року він навчався на економічному відділенні Петербурзького політехнічного інституту. «Восени 1907 року, – писав П. Гнідич у заяві на ім'я ректора Московського університету, – я вибув згідно із заявою з Політехнічного інституту й з осені 1907 року займався грецькою, латинською і французькою в Паризькому університеті». У 1908 році він вступив до Московського університету на історико-філологічний факультет, де зокрема прослухав курси південних і західних слов'янських мов, історії слов'янських літератур.

Під час навчання Павло Гнідич досліджував ідеї слов'янофільства та їхній вплив на розвиток науки й культури. В архіві Московського університету зберігається його курсовий науковий проект, успішно захищений на останньому році навчання, з теми «Теорія і поезія слов'янофільства й О. Хом'яков». У ньому після огляду тез П. Киреевського, І. Киреевського, К. Аксакова та аналізу ідей О. Хом'якова дослідник зазначає, що «слов'янофільство – не вказівка, а необхідна для нас складова світогляду».

Під час навчання П. Гнідич долучився до роботи університетської комісії з народної словесності при Етнографічному відділі Імператорського товариства любителів природознавства, антропології і етнографії, яку очолював відомий російський фольклорист, етнограф і мовознавець Всеволод Міллер. Захопившись етнографією, П. Гнідич вирішив реалізувати на практиці отримані знання і обрав місцем своєї етнографічної практики Роменський повіт, а саме Бацманівську волость, куди й вирушав протягом літніх канікул у 1912 і 1913 роках. Для завершення фольклорних та етнографічних записів йому довелося побувати там також протягом осені 1913 – весни 1914 року. Головним об'єктом дослідження стало село Бацмани, де молодим дослідником було здійснено більше 1500 записів. Місцеве населення зберігало давні козацькі традиції свідомо, пам'ятаючи свою приналежність до цього давнього суспільного стану. У записаних П. Гнідичем розповідях місцевого старожила Захара Шкури про бацманівську старовину багато уваги приділено козацькому минулому села.

Навідувався молодий дослідник і до сусідніх сіл Гаврилівки, Малих Бубнів, Довгополівки, Лавіркового хутора, Сологубівки, Житного, Рогинців та Смілого, де було записано ще понад пів тисячі фольклорних текстів пісенного

та прозового характеру. «Протиставлення Бацманів та інших сіл умовне, – писав П. Гнідич. – Гаврилівка межує з Бацманами, Малі Бубни настільки близькі, що туди ходять на досвітки, Сологубівка й Довгополівка знаходяться в 1,5–2 верстах від Бацманів». Великі селища Сміле, Рогинці, Житне та невеликий, але заможний Лавірків хутір розташовані в інших частинах повіту й на них припадає незначна кількість опублікованих записів. «Це пояснюється тим, – зазначав учений, – що внаслідок нетривалого перебування в тому чи іншому селі, записи робились переважно в дівчат, які менше соромляться, менше піддаються різним чуткам і з більшою охотою розповідають і співають».

Для записів він використовував тодішню технічну новинку – фонограф, на воскові валики якого записував голоси народних виконавців. А також його супутником був фотоапарат із триногою, яким він знімав сценки народного життя селян, їхні портрети, обрядові свята, весілля тощо.

Кожен приїзд молодого вченого був для селян своєрідним святом, на яке збиралися і молоді, і старі. Так, два його приїзди навесні 1914 року в село Рогинці перетворилися на сільські гуляння. Він писав, що йому «довелося бути свідком того звичайного гуляння, яке звичайно буває в день храмового свята, або коли *“наставляють мая, петрівку”*. У цьому випадку гуляння було викликане моїм приїздом із фотографічним апаратом і фонографом».

Більшість селян ішли назустріч бажанню вченого-збирача зафіксувати прозову й пісенну народну спадщину. Особливу активність виявляла молодь. Допомогали, включалися в справу записування письменні селяни, фіксуючи як свій репертуар, так і своїх односельців. «У кожному селі, – зазначав учений, – я зустрічав кілька чоловік, яким конче хотілось діла. Вони шукають, хороше легко зустрічає в них відгук. Вони могли б записувати пісні. Треба лише, щоб вони знали, що записування пісень – серйозна справа». Проте іноді записування було неможливим внаслідок забобонів та негативного ставлення: «На цьому кутку поставились особливо підозріло до записування пісень і до фотографування. Казали: *“Хіба, то добре? То лихе щось приїхало”*, *“Оце кого зняв, то ото забира вже душі, це вже на тім світі до Бога не приймуть”*, *“Господь скаже: це мої, хто не знімався, а це чортові”*. Говорили так і на інших кутках села».

Під час приїздів до села П. Гнідич зупинявся в хаті в одного із селян, від якого також записав історію його життя. Ставлення селян до нього завжди було привітним і теплим. Коли він застудився, то селянка Марія Трушова не лише прийшла його провідати, а й ще склала про нього та його недугу імпровізований текст, який йому наспівала і який потрапив до опублікованого збірника. Також в імпровізованих гумористичних прозових оповіданнях місцеві оповідачі кілька разів згадували молодого вченого: «Потом ввійшли усі у хату, пісні заспівали, а з їх Гнідич Павло прахтіки знімає». Або: «Павел Гнідич тут стояв, нас на карточку ізняв».

Вражений багатством місцевого фольклорного матеріалу дослідник перейнявся ідеєю організації фольклорних вечорів у Москві. У виданому збірнику він писав: «Розпрощались ми на тому, що на Різдво поїдемо до

Москви. І пісні будемо співати, і весілля представимо, і проколядуємо, і баба проплаче! На два вечори вистачить».

У 1992–1995 рр. під час фольклорних експедицій шляхами записів ученого нам пощастило знайти місцевих старожилів, які зустрічалися з П. Гнідичем. Надзвичайно цінними виявилися свідчення колишнього сільського вчителя Степана Савича Саливона (1904 р. н.), який розповів про дитячі враження від «панича», що роздавав дітям цукерки, а дорослим фотокартки. «Я пам'ятаю, як він приходив до хати, – згадував С. Саливон. – А як же не запам'ятати! Гнідич був учителем у Ромнах. У нас називали його просто «панич». Тоді всі люди, які приходили з города, були «паничі». Але це був панич незвичайний. Його діти знали через те, що він дарував їм конфети. І батькам це було приємно – бач, дітей глядить. Часто заходив він на вечоринку до кого-небудь і слухав, що розказували. І давав тему в тому напрямку, який його інтересував. У нього був фонограф для запису пісень. І привозив фотоапарат. Приїжджав на велосипеді. Бувало брав до себе в помічники студента». Мешканка Бацманів Меланія Григорівна Рудейченко (1900 р. н.) також пам'ятала відвідини села вченим і як вона разом з іншими дівчатами співала йому в трубу фонографа.

Після завершення навчання в університеті Павло Гнідич отримав місце викладача чоловічої гімназії в Кобеляках. У цей же час він працював над упорядкуванням зібраного ним фольклорно-етнографічного матеріалу. Про структуру майбутнього видання він писав: «Усього зроблено близько 2000 записів, які передбачається видати таким чином: зміст цього випуску складуть обрядові пісні; у 2 і 3 випуски ввійдуть пісні, у 4 випуск увійдуть казки, легенди, римовані оповідання про місцеві події, приказки, виписки із записних книжок солдат, розповіді про місцеву старовину, словник. Планується видати ноти 52 пісень, записи яких були зроблені фонографом. Кожен випуск буде містити малюнки обрядового й побутового характеру».

Із цим проектом молодий дослідник звернувся до Полтавської вченої архівної комісії, навколо якої групувалися представники української наукової, літературної та мистецької інтелігенції. Комісія нараховувала близько 60 дійсних членів, з яких 19 вважались почесними. Серед них були відомі вчені: О. Єфименко, В. Антонович, Д. Багалій, М. Сумцов, Д. Яворницький, В. Милорадович, І. Павловський, Л. Падалка та інші. Діяльність Полтавської архівної комісії тісно пов'язана з іменами видатних діячів української культури, серед яких М. Коцюбинський, Леся Українка, Панас Мирний, В. Короленко, О. Сластіон.

Комісія схвально зустріла поданий П. Гнідичем проект і включила його до свого видавничого плану. Саме під егідою ПВАК протягом 1915–1916 рр. вийшов підготовлений за результатами чотирирічної праці збірник фольклорних матеріалів. У звіті Архівної комісії за 1915 рік зазначено: «Ці видання пісень ілюстровані чудовими, художньо виконаними знімками. Усіх збірників буде п'ять. Четвертий знаходиться в друці. Це великий доробок дійсного члена Комісії П. О. Гнідича, котрий прожив у Роменському повіті зі спеціальною метою зібрання цього етнографічного матеріалу». Щоправда,

фінансувався він переважно власними коштами упорядника. «П. О. Гнідич пожертвував на це видання 845 крб. 95 коп., – зазначається у звіті, – а без цих коштів Архівній комісії неможливо було б видати ці випуски, тим більше при тій дорожнечі паперу, яка існує в цей час. Крім цього, П. О. Гнідичем зроблені за свій кошт малюнки до двох випусків».

«Четвертий випуск "Матеріалів" містить у собі прозові оповіді, що побутують серед селян Роменського повіту, – зазначала у своїй рецензії, опублікованій у 1915 році в московському журналі «Этнографическое обозрение» російська фольклористка О. Єлеонська. – Робота збирача виконана з великою увагою і щирим натхненням, що вельми вигідно вирізняє його збірник».

Подані в 1916 році до друку третій і п'ятий випуски не дійшли до друкарського верстата. Перша світова війна перекреслила наукові задуми. Архівна комісія у своєму звіті за 1916 рік сповіщала: «Комісія призупинила друкування III і V випусків у зв'язку з тим, що П. О. Гнідич знаходився в діючій армії, а зараз у військовому училищі. Збірники ці майже готові до друку». Мобілізація до війська, навчання у військовому училищі і знову повернення на фронт – ось нові етапи життя молодого вченого.

Революційні події 1917 року дали величезний поштовх відродженню національної культури й освіти в Україні. До українського національного й культурного відродження долучилися мільйони українців: робітників, селян, творчої інтелігенції, освітян, духовенства, молоді. Повернувся до цивільного життя і П. Гнідич. У квітні 1918 року він отримав призначення на посаду викладача Роменського реального училища й переїхав до Ромен. Викладаючи учням російську словесність, Павло Олександрович схвально сприйняв і введення нового навчального предмета – української мови. Українською мовою він володів досконало, до того ж знав українську літературу й народну творчість. Підтримуючи заходи нового українського уряду щодо українізації освіти, він відвідував спеціальні курси для майбутніх учителів української мови.

У своєму звіті про діяльність Роменського реального училища за 1917–1919 роки його директор Ю. Сокологорський відзначав: «Встановлена на півдні влада гетьмана приступила з початком навчального року до серйозної українізації і влаштуувала на канікулах для підготовки вчителів українські курси в Полтаві, Києві й Харкові. Шестеро членів педагогічної ради були відправлені на ці курси до Києва, Харкова й Полтави з метою підготовки до викладання українською мовою і взагалі ознайомлення з літературною українською мовою. Із цих викладачів педагогічна рада доручила викладання української мови в підготовчих класах Т. Ф. Галаті, а викладачеві російської мови П. О. Гнідичу – в інших класах».

У квітні 1918 року була відкрита Роменська міська гімназія для дорослих, куди запросили викладати і П. Гнідича. До програми цієї гімназії, входило, як обов'язкова частина, українознавство, а саме: навчання рідній мові, викладання історії України, українського письменства й географії України.

У цей період Ромен став своєрідним культурним і просвітницьким центром регіону, активно розбудовувалася «Просвіта». Протягом 1917–1920 рр. було створено кілька міських осередків «Просвіт»: Засульська, Новолозівська, Могильська. Діяли «Просвіти» в Бацманах, Гаврилівці, Довгополівці, Малих Бубнах, Вовківцях, Бобрику, Біловодах, Левченках, Процівці, Глинську, Волошнівці, Локні, Артюхівці, Ріпках, Герасимівці, Смілому та інших селах. Активісти роменської просвіти видавали часописи «Просвітянин» та «Просвітянин-кооператор». Серед роменських діячів-просвітян, які плідно працювали в цей час, слід відзначити відомого митця І. Кавалерідзе, археолога й художника М. Семенчика, археолога, етнографа й мистецтвознавця М. Макаренка та багатьох інших.

П. Гнідич також починає активну співпрацю з роменською «Просвітою» та регулярно друкується в часописі «Просвітянин-кооператор». Зокрема він друкує статтю «До етнографічних записів «Просвіт», у якій закликає записувати народну творчість у своїй місцевості: «В справі досліду народньої творчості має особливе значіння якомога вичерпуючий перепис відповідного матеріалу на невеликій обмеженій території. Такий дослід дав би нові висновки. В цім напрямку у нас зроблено дуже мало. Я зішлюся на Фінляндію, де не тільки записані всі пісні, казки та инш., но науково розроблені окремі мотиви їх». Далі він наводить детальну інструкцію, як треба записувати зразки народної творчості. В іншому числі цього часопису він закликає членів «Просвіт» збирати листи селян за роки війни та революції: «Листи за останні 5 років покажуть, які почуття пройшли через народню душу». У кількох числах «Просвітянина-кооператора» він друкує серію нарисів «З щоденника етнографа», які знайомлять читача з умовами та характером записів, які вів дослідник, а також розповідають про цікавих людей, яких він зустрічав у селах.

У 1919 році члени розформованої Полтавської архівної комісії взяли дієву участь у створенні й роботі губернського комітету з охорони пам'яток старовини й мистецтва. Роменська громада також створила в себе Товариство захисту пам'яток старовини й мистецтва. Павло Гнідич виступив одним з ініціаторів заснування цього товариства.

Проте з приходом російської Добровольчої армії восени 1919 року попечителям навчальних округів були розіслані вказівки про заборону середніх навчальних закладів з українською мовою викладання, в інших було заборонене викладання українознавства, історії і географії України, а також української мови й літератури.

Хронологічно останнім зі знайдених документів, у яких згадується П. Гнідич, є витяг із протоколу педагогічної ради Роменського реального училища, датований 27 вересня 1919 року. На цій раді Павло Олександрович ще обговорював зі своїми колегами буденні шкільні проблеми. Але в цей час денікінська армія, відчуваючи хисткість своїх позицій, почала активно рекрутувати нові партії новобранців, зокрема із роменських викладачів і студентів. Як повідомляла Роменська повітова народна управа у своєму листі до окружного інспектора Київської навчальної округи від 21 вересня 1919 р.,

«на цей час більше сорока вчителів початкових народних шкіл і вищих училищ знаходиться в Добровольчій армії». Як досвідчений офіцер був мобілізований і П. Гнідич. Разом зі своїми учнями він був кинутий у бій проти частин Червоної армії. У звіті Роменського реального училища за цей період зазначалося: «Роменські реалісти брали участь у боях під Конотопом і Бахмачем і кров'ю засвідчили вірність служіння великій ідеї. Серед них є поранені й загиблі смертю героїв на полі бою».

Серед загиблих, слід вважати, був і Павло Гнідич, оскільки подальші відомості про нього обриваються. У записаних нами спогадах старожил Степан Савич Саливон, батько якого підтримував дружні стосунки з Павлом Олександровичем, свідчив: «Гнідич загинув так: коли у серпні місяці становище денікінців за Бахмачем було дуже скрутне, то на допомогу прийшли добровольці-студенти, і як Гнідич, знали, був учителем, то його вирішили призначити командиром студентського загону. А Гнідич сказав: «Я молодих людей, дітей не поведу на убой». Отакі слова його були. І за це його розстріляли».

Так раптово обірвалося життя 34-літнього талановитого педагога й обдарованого вченого, чия дієва натура могла б ще й ще прислужитися українській науці й освіті. У вирі лихоліття загубилися його рукописи, малюнки, фотоархів, записи на фонографічних валиках, а також безслідно зникли практично готові до друку два останніх томи його «Матеріалів з народної словесності».

У 1936 році експедицію шляхами записів Павла Гнідича здійснив наш земляк, відомий фольклорист і літературознавець Григорій Нудьга. У листі авторові цих рядків від 9 січня 1994 року він писав: «Дійсно, у 1936 році, ще будучи студентом Київського державного університету, я від Студентського наукового товариства організував фольклорну експедицію в Талалаївський район (головно с. Бацмани, Гаврилівка та ін.) по слідах записів П. Гнедича (1916). Нас було троє, керівником був я, науковим керівником – проф. П. М. Попов, який на територію району не виїздив, а допоміг скласти програму. Нашою метою було: встановити, як змінився побут людей цих сіл, як змінилися люди, від яких записував фольклор Гнедич, як змінився фольклор, що сталося з тими текстами пісень, які записав і опублікував 20 років тому Гнедич. Словом – прослідкувати динаміку життя, побуту й фольклору одних і тих же об'єктів.

Ми знайшли багатьох ще живих людей, з якими мав справи Гнедич, записали ті ж самі твори й нові, я робив фото (але не всі вдалі). Записи, статті учасників експедиції друкувалися в тодішній пресі (і фото). У тому ж році, або через рік, я ще їздив туди два рази: один раз із фонографом, аби записати мелодії до записаних текстів. Бував я і в місцевих кобзарів, зокрема Сологубів, написав про них у київських газетах статті, за що мене потім переслідували, бо Сологубів заарештували. Матеріали експедиції (дуже цінні) передали до архіву Університету, а частину до Інституту фольклору АН, де вони, певне, збереглися».

Наукова спадщина Павла Гнідича складається головно зі збірника «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії. Роменський повіт» (Полтава, 1915–1916). Друком вийшли перший, другий (у двох частинах) та четвертий томи цього збірника. Заплановані до четвертого випуску «розповіді про місцеву старовину» трьох бацманівських селян Захара Шкури, Наума Супруна, Сави Саливона склали окремих том, який не мав нумерації і отримав заголовок «Оповіді козаків». Третій і п'ятий томи вважаються втраченими, як і рукописи, світлини, фонозаписи та інші зібрані матеріали.

Видані томи репрезентують пісенні та прозову фольклорну спадщину регіону. Перший випуск «Пісні обрядові» містить 495 пісень. Дві частини другого випуску «Пісні необрядові» містять 551 пісню. Четвертий випуск «Казки, легенди, оповідання» починає нумерацію текстів із числа 1472. Отже, втрачений третій випуск мав, вираховуючи за наскрізною нумерацією, 426 зразків молодіжних пісень. Четвертий випуск містить 113 зразків народної прози. Про зміст втраченого п'ятого тому можна здогадуватись, орієнтуючись на авторські плани подати окремим томом пісенні новотвори.

Кожен із випусків має спільну структуру. У передмові стисло характеризується вміщений матеріал, відзначаються особливості записування, принцип класифікації, регіональні мовні особливості та способи передачі їх на письмі, пояснення умовних позначок.

Однією з особливостей збірника, що вигідно вирізняє його з-поміж інших тогочасних видань, є велика увага до мовознавчих аспектів, до максимально точної передачі на письмі регіональних особливостей мовлення. Учений розробляє цілу систему писемних позначок, які повинні якнайточніше передати діалектну специфіку. Зокрема, учений відзначає вплив російської мови як «результат грамотності й спілкування із грамотними». Це стосується в першу чергу «акання» (*хамут, кантора, хароша*) та появи звуку [о] на місці очікуваного [і] (*хвост, конь, стол*). Часто зустрічається замість [е] після пом'якшеного приголосного [о]: *тьопло, берьоза, всьо*. Своєрідним є наближення звуку [о] до [у]: *лавушник, пулинь, буяр*. Відзначає дослідник також існування російського звуку [ы] у вимові окремих осіб.

Що ж до особливостей приголосних звуків, то збирач відзначає, зокрема, ненормативне вживання твердого [р] (*бондара, писара, хабара*) і пом'якшеного [р'] (*гряд, хуторях, до парі*). Це ж стосується і звуків [л] та [л'], що замінюють один одного (*джерелна вода, тілна корова, болний, але жалько, лямна, дольжні*). Подібне ствердіння характерне і для деяких інших приголосних (наприклад – *кінми*).

Певну орфоепічну специфіку має вимова дієслів: *ходить, робить* (замість *ходити, робити*), а також *ходю, платю, возю, попросю*. Деякі слова мають звук [г]: (*гулий, герлига, сновигать*). Ще однією особливістю є пом'якшення звуків [ч] (*чяс, звінчай, гурчать*) та [ш] (*спішять, лошя*).

Цікавою особливістю «Матеріалів з народної словесності» П. Гнідича є багатий ілюстративний матеріал. Високохудожні авторські фото супроводжують кожен випуск. Так, перший із них – «Пісні обрядові» містить

20 фотознімків, які ілюструють епізоди весільного обряду та календарних свят. До цих фотографій подано покажчик, де зазначено дату, місце, названі учасники зйомок.

Фотографії другого випуску репрезентують кращих сільських виконавців – Мотрону Пасишниченкову, діда й бабу Запорожченків, Мотрону Трушову, Якова Коляду. Інші знімки мають сюжетний характер і переносять нас в атмосферу сільських свят і буднів: «Гуляють у неділю», «Святки проводять», «Прядуть», «Коноплі беруть». Том під назвою «Оповіді козаків» містить чотири знімки: портрети селян, від яких записані історії їхнього життя, і фото одного з кутків села – Голистівки.

Дванадцять фотоілюстрацій четвертого випуску – це, переважно, портрети оповідачів, від яких дослідник записував казки та легенди. Ці фото знайомлять нас не лише з персоналіями, а і з регіональними особливостями народного одягу: дехто із селян убрався святково, дехто залишився в буденному одязі. Так, Мотрона Трушова зі своєю дочкою Окрасиною зняті у святковому вбранні, а Євдоха Саєвська та Палашка Рудичева представляють буденний одяг жінок. Дмитро Дубина під час святкувань знятий був у костюмі рядженого. Інші три фотографії – це перезняті П. Гнідичем зі старовинних жіночих сорочок узори: «жито», «тарілки», «калачики».

Серед усього фольклорного матеріалу, опублікованого в збірнику Павла Гнідича, переважну більшість складають пісні, які представлені епічними та епіко-ліричними жанрами, календарно-обрядовою і родинно-обрядовою поезією, соціально-побутовою й родинно-побутовою лірикою, жартівливими й сатиричними піснями.

Збірник П. Гнідича містить цикл календарної поезії, опис весільного обряду, голосіння, окремих томів (у двох частинах) необрядової лірики (думи, історичні пісні, балади, суспільно-побутова й родинно-побутова лірика, жартівливі пісні) і том прози (казки, легенди, народні оповідання – «протоколи»). З календарно-обрядової лірики дослідник подає шість груп пісень: веснянки, петрівчані та купальські пісні, колядки, щедрівки, засівальні та віншування. Значну цінність має розлогий опис весільного обряду та його варіантів. Не уникає збирач і фіксації пісень відвертого змісту, які виконують під час підготовки шлюбного ложа та обряду «комори». Учений зазначає, що в цій традиції вже багато чого змінилося, «і тепер молодих, незабаром після їхнього приїзду, відводять до "комори" лише тільки надіти молодій "очіпок" ("ведуть скривать"). Питання про "чесність" молодої теж стоїть не так гостро». «Тільки з вечора, коли розійдеться молодь і залишаться лише одружені та заміжні, починаються справжні, нестримні веселощі», – зазначав дослідник.

Понеділок починається з того, що «бояри беруть у молодої "червону запаску", прив'язують її до довгої жердини і виставляють цю жердину де-небудь на видному місці, "щоб усякому видно було, що хорошою молода вийшла». Фіксує він і цикл «перезвянських» пісень: «Перезва» ж (молоді вже немає в понеділок) гуляє на всю. Пісня стає «скоромною». Короткі чотирирядкові пісні, які виконуються в цей період, повною мірою відбивають

буйство еротичної фантазії народу, вони сповнені відвертих сцен та обсценної лексики.

Унікальними є записані народні голосіння, які яскраво репрезентували українську народну традицію в межах цього жанру. Серед селянок П. Гнідичу зустрівся кілька виключно талановитих плакальниць, яких часто запрошували оплакати покійника і які свідомі були свого дару. Марія Трушова говорила збирачеві: «Якби це там хто умер, то я б поспівала вам». Вона з великою повагою відгукувалась про свою старшу навчительку Мотрону Пасишниченкову: «До неї люди ідуть з горем». Сама ж баба Мотрона казала про себе: «Уся земля плакатиме, як я заплачу».

Позаобрядова лірика, зібрана П. Гнідичем у Роменському повіті, займає дві частини другого тому, який набагато перевищує обсягом попередній. Сюди ввійшли історичні пісні, дума, балади, суспільно-побутова лірика, ліричні пісні про кохання та родинне життя, кілька пісень літературного походження, а також жартівливі та сатиричні пісні.

Окрасою збірника П. Гнідича є записані ним народні балади. Серед них пісні про повернення милого чарами, про отруєння зрадливого коханця, про тройзілля (цар-зілля), про зведення дівчини і втечу зі спокусником, про покритку-дітозгубницю, про інцест (кровозмішення) брата й сестри, про вбивство жінкою свого чоловіка-нелюба та про вбивство жінки чоловіком, про закляття й смерть невістки та інші драматичні сюжети, які збуджували увагу та слугували дидактичній меті.

Четвертий випуск «Матеріалів» містить казки, легенди й народні оповідання. Казки були записані від селян різного віку – діти та підлітки розповідали казки про тварин і чарівні, а дорослі ділилися побутовими й новелістичними казками. Особливо дослідник відзначив 16-річну Ганну Антоненкову як дуже гарну оповідачку. Найстарішим місцевим казкарем був сімдесятирічний Яків Коляда.

Легенди також були записані від різновікових оповідачів – починаючи від 13-річного Петра Бабака до 65-річного Романа Праска. Зафіксовані легенди відрізняє оригінальність трактування відомих фольклорних та біблійних сюжетів. Зустрічаються також унікальні сюжети, властиві лише даній місцевій оповідній традиції. Серед них твори про боротьбу Бога й диявола, про мандри Бога та святих по землі, легенди-притчі, етіологічні легенди, легенди з казковими мотивами. Одна з легенд має жартівливий характер і віршовану форму – це легенда про те, чому чоловік став старшим у сім'ї.

Оригінальним і практично ніде більш не зафіксованим є вид оповідань, званих по-місцевому «протоколами». Їхнім сюжетом є якась сільська подія, описана в гумористичному тоні: пригоди на весіллі чи досвітках, бійка місцевих парубків, несправедливий суд, родинні конфлікти тощо. «Такі оповідання, – вважає збирач, – існують, очевидно, скрізь, але особливо вони розповсюджені в Бацманах. Тут кожна подія закріплюється в таких оповіданнях, названих “протоколами” (назва бацманівська переважно). Складаються “протоколи” з приводу подій самого останнього часу. Деякі “протоколи” набувають вигляду памфлетів». Серед найцікавіших творів, які

описують нещодавні місцеві події, наступні: «Салифонова свадьба», «Макарева свадьба», «Складка» («На досвітках»), «Гавриловській бій», «Жадний дяк», «Суддя сільський, суддя мирський», «Торгівля мужиків», «Дід Гаврило», «Палазя» та інші. Деякі з них були складені вже давно місцевим оповідачем Давидом Іщенком, а складені Іваном Вовком і Филімоном Світусем «протоколи» були записані від них по гарячих слідах подій. Особливістю цих творів є ритмізація та рима, а також установка на комічний ефект.

До окремого тому під назвою «Оповіді козаків» увійшли розповіді трьох козаків, записані ними самими. «Серед матеріалів з народної словесності, зібраних в 1912–14 рр. в Роменському повіті, є три оповіді, написані козаками села Бацманів: Захаром Юхимовичем Шкурою, Наумом Івановичем Супруном і Савою Петровичем Саливоном, – зазначав дослідник. – Записування пісень, розпитування про побут і старовину зближували мене з тими, хто розумів значення такої роботи. Просиджуючи іноді у них вечорами і слухаючи бесіди стариків, вислуховуючи у себе їх нервову, квапливу розповідь про їх життя, я просив їх написати про все це. Бажання писати з'явилося у багатьох, але виконали його поки тільки троє».

Н. Супрун і С. Саливон описали своє життя, а З. Шкура взявся написати значно ширший твір. Його авторський заголовок звучить так: «Українські або малоросійські оповідання наших предків про село Бацмани, його населення». Це своєрідний посібник з народознавства, який включив у себе краєзнавчі відомості з історії села Бацмани, етнографічні дані, місцевий фольклорний матеріал, а також відомості з історії українського козацтва від часів Хмельниччини й до початку ХХ століття. А також З. Шкура розповів і про перипетії свого життя. «Захар Юхимович радіє, що десь є люди, що цікавляться минулим, і в Бацманах є що записати про старовину, закріпити в книжках, – писав П. Гнідич про нього в пізніше опублікованому нарисі. – Захар Юхимович згадує не тільки те, що сам бачив, але він знає дещо од старих. Ще хлопцем, в батьковій хаті, прислухався він до оповідань дідів, і так було і засне під їх гомін».

Окрім власне наукової фіксації фольклорного матеріалу П. Гнідич занотовував ще й особисті враження, спостереження та думки, які виникали під час його фольклорно-етнографічних експедицій. Частина цих нарисів була опублікована згодом у 1919 році в роменському часописі «Просвітянин-кооператор». Про одного з місцевих козаків, які розповідали йому про своє життя, він писав: «Вже за північ. Зараз пішов від мене Андріян Семенович. Дивно розмовляємо ми з ним: нервово, не доказуючи наших думок, перехоплюючи один одного. Він був у мене, мабуть, у третій або четвертий раз, і оце так розмовляємо ми щоразу. Кожного разу він оповідає мені про своє життя, про роки терпіння, тяжкої праці і втрат, що зазнав він після смерті батька. Потім розкажує він про ті часи свого життя, як він, почувши твердий ґрунт під ногами, вийшов за тісний круг своїх господарських замислів і хотів впливати на громаду свого села. Він розкажує, як розбились ці наміри об марудність та заздрість людську, і як він це залишив тепер. Ця невдача його

вразила, і зараз він тільки й думає про хутір, де б йому ніхто не мішав виявити свій господарський хист на окремому, нерозшматаному ґрунті. Він багато клопочеться про це і думає покинуть своє село і шукать господи де-небудь далеко-далеко. Але тяжко кидать рідне село, та й мати просе, щоб дали їй тут вмерти. А син, що добре знає географію, боїться, що там важко буде пристосуватися до нових умовин ґрунту та лагодити з людьми.

Про все це Андріян Семенович почав писать. Прокинеться вночі, засвіте й пише, поки почне розвиднятися. Ця праця захоплює його зглибока. Сьогодні ми розмовляли про Україну. Андріян Семенович гордиться тим, що він козак. Ця думка, каже він, і підбадьорює нас, додає смілості на війні. Козацтво почесніше, ніж дворянство. Я ж козак – такий довід вирішає у козака той чи інший вчинок. І Андріян Семенович вздріває краплю козацької крові в своїх господарських поспіхах, у тому, що в його є молотілка, кургон, що він сіє люцерну.

Я й голодаю, – каже він, – води наллю у капусту та ложкою їм. Ріпа та капуста, щоб не було розтрати. Якби не козацька кров, то б мужність моя пропала. В громадських справах він стоїть завсігда за правду. І це вимагає його бути завжди напруженим; між селянами він хоче бути зразком ідейної, справедливої людини».

Ця характеристика в поєднанні з автобіографічним оповіданням створюють глибокий психологічний портрет людини з народу, яка має чітко усталену життєву позицію, відчуває свій глибинний зв'язок із рідною землею та козацькою історією і традицією. Ці зустрічі молодого вченого з бацманівськими козаками надовго залишилися в пам'яті – під час експедицій слідами записів П. Гнідича в 1992 році ми зустрічалися з онуком одного з героїв книги «Оповіді козаків» Наума Супруна – Віталієм Дорофійовичем Супруном, який від свого діда багато чув про ці зустрічі.

Із сумом спостерігав учений і занепад народної творчості, викликаний різними впливами, зокрема й освітою нерідною мовою. В одному з нарисів він описує зустріч із бацманівською дівчинкою, яка була його першою оповідачкою казок, а також наспівала йому багато народних пісень. Але тепер вона пішла до школи й «забула свої гарні казки, переиначивши їх російськими книжними виразами». У школі народну пісню ніхто не згадує, а все російські вірші повторюють. «В зшитку у неї знахожу малюнки до слів «Саша плакала, как вирубалі лес», «Мальчік і дівочка гуляют во дворе», – зазначає П. Гнідич. – Так псується і нівечиться рідна мова дитини».

Ці щирі та відверті нариси разом із фольклорно-етнографічним збірником «Матеріали з народної словесності» дають достатньо повне уявлення про цю непересічну людину, відданого патріота, щирого вболівальника за українську народну культуру та мову. Його підхід до збирання і видання фольклорних матеріалів засвідчив високу фахову підготовку. Використання сучасних технічних засобів аудіозапису та фотозйомки виводило його діяльність на високий рівень, а установка на максимально вичерпне дослідження народної творчості в одній місцевості відповідала новітнім науковим принципам. Зібрані П. Гнідичем зразки

народної поезії та прози засвідчили багатство фольклорної традиції Роменщини. Вони сьогодні не лише не застаріли й не втратили актуальності, а навпаки – максимально суголосні сьогоднішнім прагненням українців до пізнання своїх витоків, до чіткої національної ідентифікації у надзвичайно складний час загрози існуванню не лише української державності, а й самої української нації.

Наукова спадщина П. Гнідича заслуговує на глибше вивчення та популяризацію. Залишається відкритим і питання її наукового перевидання. Також на гідне пошанування заслуговує і його подвижницька просвітянська та педагогічна діяльність.

Сергій П'ятаченко,
*кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та
філології СумДУ, завідувач туристсько-краєзнавчого
відділу КЗСОР ОЦПО та РТМ*

Бібліографія

Праці П. Гнідича

Матеріали по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд. Вип. II, ч. 1. Песни необрядовыя / П. А. Гнедич ; Полтавская ученая архивная комиссия. – Полтава : Типогр. Г. И. Маркевича, 1915. – 224 с.

Матеріали по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд. Вип. II, ч. 2. Песни необрядовыя / П. А. Гнедич ; Полтавская ученая архивная комиссия. – Полтава : Типогр. Г. И. Маркевича, 1915. – 329 с. : рис.

Матеріали по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд. Вип. IV. Сказки, легенды, рассказы / П. А. Гнедич ; Полтавская ученая архивная комиссия. – Полтава : Тип. Г. И. Маркевича, 1916. – 128 с.

Література про П. Гнідича

Окремі видання

П'ятаченко С. Фольклористична діяльність Павла Гнідича / С. П'ятаченко. – Суми : МакДен, 2004. – 196 с.

У книгах

Гнедич Павло Александрович // Роменщина літературна / упоряд.: Г. С. Стрельченко, І. М. Овчаренко. – Суми : Еллада, 2012. – С. 97–98 : фот.

Ротач П. П. Фольклорні перлини Павла Гнідича // Ротач П. П. Рядки за рядками, літа за літами...: про те, що було дороге й незабутнє: літературне краєзнавство, бібліографія, історія книги, літературознавство, поезія, спогади, автографи, фольклор, родинний архів. – Полтава : Верстка, 2005. – С. 432–445.

П'ятаченко С. Павло Гнідич (1884–1919) // П'ятаченко С. До народних джерел Сумщини : навч. посіб. – Суми : МакДен, 2004. – С. 49–56.

П'ятаченко С. Павло Гнідич. Повернення імені // Сумщина. – 1994. – 13 квіт. – С. 3.

П'ятаченко С. 110 зим Павла Гнідича // Уик-енд (Суми). – 1994. – 1–7 дек. – С. 4.

26 грудня
100 років від дня народження
Лукерії Андріївни Кошелевої
(1924)

**Співачка Лукерія Кошелева: «Горюни співали скрізь і завжди.
Я також співатиму, доки будуть сили і голос»**
(Републікація)

Цю маленьку приземкувату хатину у глибинному селі Линове Путивльського району на Сумщині навряд чи знають у культурно-мистецькому світі. А між іншим мешкає в ній людина, співочий талант якої відомий не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Лукерія Кошелева, ... належить до унікального слов'янського субетносу «горюни». Останній дивом зберіг свою самоідентифікацію й особливості: архаїчні звичаї, вірування, говірку, одяг, ремесла, побут. А найголовніше – унікальні співочі традиції, що характеризуються 5-голоссям і чимось нагадують грузинське багатоголосся. Учені й досі не можуть розгадати таємниці їхнього походження.

Лукерія Кошелева народилася 26 грудня 1924 року в селі Линове (нині Путивльський район на Сумщині). З 14 років працювала на торфорозробках, під час війни – на шахтах Донбасу, куди вислали. Багато літ була регентом у рідному храмі, співала в місцевому ансамблі. З гастролями побувала в Сумах, Полтаві, Харкові, Одесі, Москві та багатьох інших містах. Брала участь у звукозаписі пісень на фірмі «Мелодія». 2-го травня 2015 року відкривала півфінал другого прямого ефіру на шоу одного з телеканалів «Україна має талант». Удостоєна низки ветеранських та культурно-мистецьких медалей та відзнак.

Лукеріє Андріївно, чи пам'ятаєте, коли вперше заспівали?

Ой, мабуть, відразу, як тільки народилася (бабуся сміється – прим. О. В.). Змалечку мала гарний голос, тож не пропускала нагоди завести пісню. Горюни співали скрізь і завжди. Я також співатиму, доки будуть сили і голос. Ось і недавно згадали одну пісню, ось послухайте (Лукерія Андріївна співає високим переливчастим голосом про долю дівчини, її хлопця, кохання). А взагалі я знаю багацько пісень. І майже всі пам'ятаю. А якщо якусь і забуду, то ось подивіться оцей загальний зошит – у ньому все записано. Коли мені треба виступати, про всяк випадок беру з собою, аби за потреби підглянути.

Як жилося-велося вашій сім'ї у вашому рідному селі?

Ой, не питай, синку... Саме слово «горюни» чого варте, хоча я не думаю, що пов'язане з якимось горем. Хоч і нелегко жилося, але ми ніколи не падали духом. Усе пережили – і колективізацію, і голод, і війну. Бо з нами завжди була пісня, яка підтримує, допомагає. Чого тільки варті тридцять роки... Коли почали організовувати колгосп, ми не захотіли записуватися. То нас усіх, тоді ще були живі дідусь і бабуся, вигнали із нашої ж хати, забрали конячку, корову, вівці, зерно – все забрали. Навіть картоплю в полі, яку не встигли викопати, і ту. Залишилися ми просто неба, ніхто не хотів пускати нас ночувати. І лише тітонька Ольга Толстошеева – Царство Небесне їй – змилостивилася. У неї також були маленькі дітки, як я, донечка Ганнуса і синок – забулася, як звати. Ото вона нас усіх пригріла і врятувала. До того ж мого тата Андрія Єлисеєвича репресували за доносом, тому розумієте, яке було до нас ставлення. А якщо говорити про пісні і голос, то це в мене від мами Марфи Ареф'євни, або Оріховни по-нашому. Вона була першою співачкою не тільки в Линовому, а й в усій окрузі.

А як потрапили на шахти Донбасу?

Та як – послали мене туди насильно. Сказали, щоб їхала на відбудову. Я й тікала кілька разів, та все одно не вдалося. Але як тільки з'явилася можливість, відразу повернулася до Линового. Після війни вийшла заміж, народила сина і доньку, але невдовзі овдовіла. Немає вже і синочка мого. Зараз живу сама, донька і внук аж у Сімферополі. Добре, що хоч телефонують на мобільний – я навчилася його і заряджати, і рахунок поповнювати.

Свого часу ви разом із землячками-подругами створили ансамбль автентичного співу і навіть записали окрему платівку. Чи зберігся цей колектив?

Ой, синку, немає, немає... Я ж тоді у 70-80-х роках була наймолодшою, а мені зараз уже скоро 93. Усі вже царствують на тому світі. А ось платівка «Пісні села Линове. Після тривалої розлуки» та інші записи збереглися і, дай, Боже, зберігатимуться. А на мені тепер уся відповідальність за родову пам'ять. Мабуть, сам Господь подарував голос, аби продовжувала справу земляків. Не буду хвалитися, бо це гріх, але й зараз можу заспівати будь-яку пісню з нашого репертуару. Добре, що в 2009-му році створили фольклорно-авангардний проект на мою честь «Лукерія і діти», то я спокійна: горюньські пісні не забудуться, їх і зараз активно виконують і в селах нашого району, і в інших містах.

Маєте на увазі фольклорний народний ансамбль «Ярославна» із Путивля?

І його, синку, і його... На чолі з Оленою Черв'яковою – славна і добра жінка. Вона створила цей гурт ще в 1992 році, вже три покоління виконавців змінилися, а пісні в репертуарі залишаються. Пригадую, як на початку 90-х років приїхала до нас у Линове послухати наш спів. Підійшла до мене і каже: «Лукеріє Андріївно, я закохалася у ваші пісні. Їх повинні слухати і знати всі». Невдовзі в Путивлі створили «Ярославну», яка й дотепер виступає на всіх сценах. Та й у нас у Линовому є «Горюночка» – гарно співають.

У селі Нова Слобода, де також зберігаються традиції горюньської культури і побуту, відкрили музей...

І мене туди запросили. Я ножицями перерізала стрічку разом з начальником обласного управління культури Оленою Мельник – вона завжди, як приїздить до Путивля, намагається заїхати до Линового і до мене. До речі, разом із Світланою Давидовою, яка завідує районним відділом культури. Молодці, що так уболівають і турбуються про пісні і духовність. Завдяки таким наша культура триматиметься сама і нас усіх триматиме.

А зараз ви ще виступаєте на сцені?

Аякже, ось і недавно була в Путивлі – мене там так тепло приймали. Якби був транспорт, то поїхала б і далі. Свого часу їздила аж до Києва, на телебачення, коли був концерт «Україна має талант». Мені у величезній залі всі аплодували стоячи. І досі чую ті оплески...

Чи маєте якісь власні рецепти довголіття і здоров'я?

Ой, які там рецепти... З 14-ти років копала торф, потім шахта, город, господарство. До їжі завжди ставилася як до їжі, а не якогось ритуалу. Ось і зараз варю борщі, супи, інші прості селянські страви. Ото хіба що перед сніданком чи обідом випиваю ложечку столового вина. Це мені лікар сказав, що потроху можна і треба. Замість таблеток. А взагалі до спиртного завжди була байдужою.

Олександр Вертіль,
заслужений журналіст України
(Урядовий кур'єр. – 2017. – 30 груд. – С. 8)

Бібліографія

Література про Л. Кошелєву

Клочко А. Сокровище Сумщини, о котором мы не знаем // Ваш шанс (Сумы). – 2017. – 9–16 авг. – С. 20А, 22А : фот.

Кибрик Н. Признание // Путивльські відомості. – 2015. – 1 трав. – С. 8.

Ковалева О. Изюминка шоу – Лукерья Кошелева // Ваш шанс. – 2015. – 18 берез. – С. 16а.

Виступ 90-річної жительки с. Линове Путивльського району у програмі «Україна має талант».

Пономаренко Г. Берегиня пісенного скарбу // Путивльські відомості. – 2012. – 7 груд. – С. 4.

«Лукер'я і діти» // Сумщина. – 2012. – 14 лип. – С. 8.

Виданий диск «Лукер'я і діти» – фольклорно-авангардний проєкт, який об'єднав навколо берегині стародавніх пісен субетносу «горюни» Л. А. Кошелевої музикантів різного віку, національностей, направлення.

Самольотова М. Пенсіонерка співає пісні Київської Русі // Пенсійний кур'єр (Київ). – 2012. – 18 берез. – С. 14.

Кибрик Н. В честь Лукер'я Кошелевой // Путивльські відомості. – 2009. – 26 груд. – С. 12.

Лях В. Берегиня // Путивльські відомості. – 2006. – 8 берез. – С. 2.

**120 років від дня народження
Омеяна Лукича Сокола
(30.07.1904–1983)**

**100 років від дня народження
Григорія Омеяновича Сокола
(24.03.1924–1999)**

Батько і син Соколи. 80-ті роки

Безстрашні Соколи

Про батька і сина Омеляна Лукича та Григорія Омеляновича Соколів, наших земляків, почали розповідати засоби масової інформації наприкінці існування бувшого Радянського Союзу. А до того? Вперше за них було надруковано в січневому номері газети «Красная Звезда» 1944 року – був опублікований Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1944 року, в якому кулеметникам Соколам було присвоєне звання Героїв Радянського Союзу (посмертно). Це був єдиний випадок за роки війни, коли батько і його син одночасно були удостоєні такої високої нагороди за мужність і героїзм у боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Тоді ж детально про подвиг Омеляна Лукича та Григорія Омеляновича першою розповіла газета «Правда України». У тому ж номері йшлося і про мітинг колгоспників на батьківщині героїв, наводилася розповідь дружини і матері Варвари Остапівни Сокол: «Скільки трудов стоило мне и Емельяну сохранить Григория, спасти его от угона в немецкое рабство. Никогда не забуду я его слов: «Ну, дождусь освобождения и я немцам за все отомщу».

Високу оцінку подвигу Героїв Радянського Союзу Соколів, наших земляків, дав у своїй доповіді на шостій сесії Верховної Ради УРСР 1 березня 1944 р. партійний лідер України М. С. Хрущов. Про них писалося в газетах – республіканських, фронтових, дивізійних. Зокрема «Сталинская правда», друкований орган 1-го Українського фронту, за 14 січня 1944 р. (№ 310) писала: «...Мы не знаем, что тогда отец говорил сыну и сын отцу, но каждому из нас ясно, о чем они думали в тот последний момент, когда вступили в единоборство с танками и смерть глазела им прямо в лицо. Они думали об одном – о мести врагу, об его истреблении, о победе Отчизны».

Але сталося непередбачене. Батько і син, Омелян Лукич і Григорій, не загинули, не розім'яли їх гусениці німецького танка. Контужені й оглушені, посічені осколками – залишилися в живих Соколи! Війна рідко, але підносила людям такі сюрпризи. Німці, підібравши німецьких червоноармійців, відправили їх до свого лазарету, вилікували. Ворог інколи віддавав належне відважним смільчакам Червоної Армії, аби на їх прикладі виховувати своїх вояків.

А далі – полон. Зміна концтаборів у глибині Німеччини. Вистояли і тут Соколи! Перенесли всі табірні муки і на чехословацькій землі. Зблизившись з чеськими патріотами, брали активну участь у роззброєнні міцної охорони фашистського концтабору в місті Авсик. 5 травня 1945 р. з допомогою місцевих партизанів вирвалися на волю. Попереду їх чекали нові випробування.

А тих випробувань на Соколів випало немало. І розпочалися вони задовго до подій Другої світової війни. Омелян Лукич народився в 1904 році, його син двадцятьма роками пізніше. Роки Громадянської війни та революційних перегонів Соколів не зачепили. Але події колективізації, Голодомору страшного 1933 року, «розбудови» соціалістичного ладу їх не минули. Під час усуспільнення особистого майна селян, до колективного господарства потрапили весь їхній реманент, двоє коней та інше надбання, яке прироблялося важкою працею на землі власними руками. А голокостного року прийшли й до них, на вже пограбоване подвір'я, бусурмани-кональщики, активісти Помірянської сільради, куди входив їхній хутір Соколів, забрали все до зернини, пшонини, насінини. Вижили. А ще через п'ять років їхній небагаточисельний хутірець (дехто помер від голоду, дехто покинув село в пошуках харчів аби врятуватися від голодної смерті, декого забрав «чорний ворон») зарахували до неперспективних населених пунктів.

На 1940 рік від їхнього квітучого сільця залишилася пустка. Одні переїхали до Помірок або навколишніх сіл, зводячи наново собі житло, а інші піддалися фейковій агітації про мало не райське життя в Усурійському краї та Сибіру. На це повелися й Соколи, подавшись напередодні війни до Приморського краю. З лютого 1940 року до травня 1941 року вся сім'я проживала в с. Стальному Пожарського району Усурійського краю. Після повернення на рідну землю, не маючи власного житла, стали мешкати в своїх близьких родичів у Рудомані на Липоводолинщині (тоді Синівського району). Лише навесні 1942 року сім'я Соколів перебралася до села Помірок (тоді Штепівського району).

Горем, як і для багатьох інших, стала для сім'ї війна червневого 1941 року. Через декілька днів після її початку був призваний на фронт боронити радянські рубежі Омелян Лукич. Вже 26 липня він разом з іншими новобранцями, після проходження короткого вишкілу в Чернігові вирушили на передові позиції лінії фронту понад Десною до Дніпра. А вже вечором 3 серпня необстріляний підрозділ зайняв оборону, вранці наступного дня опинилися у ворожому оточенні. Тут Омелян перший раз попав до полону. Але в кінці вересня йому вдалося здійснити втечу з німецького табору і,

добравшись додому, став працювати у вже утвореному сільськогосподарському товаристві, яке існувало на базі бувшого місцевого колгоспу. Тут же трудився, разом з іншими, і Григорій, якому 24 березня 1942 року виповнилося 18 років. Роботи в управі мало чим відрізнялися від колгоспної. Так продовжувалося до лютого 1943 року. На початку останнього зимового місяця вищим командним складом радянської армії розпочато Харківську наступальну операцію. Постільки вона не зовсім була підготовлена до наступу на ворога на той час, то не всі військові начальники Воронежського фронту давали добро на її проведення. Побоювання не були безпідставними. Операція розпочалася на початку лютого. Спочатку вона мала успіх. Стрімка хода забезпечувала швидке просування мотострілецьких дивізій, підтримуваних танками. Вже 3 березня після звільнення Харкова вони вийшли на рубіж Лебедин-Опішня. Німці в паніці тікали. Покинули не лише обласний центр Суми, а й Недригайлів та майже всі прилягаючі хутори і села з південно-східного боку. Радянські піхотинці, передові їх підрозділи, звільнили Козельне, Голубівку, Немодруї, Сакуниху. Але ненадовго.

Переоцінивши свої можливості та недооцінивши сили противника після оволодіння Харковом, радянська армія заглибилась далеко в тил ворога, визволяючи міста і села Слобожанщини, дійшовши до Полтавщини. Але після середини лютого, внаслідок величезних утрат, перебоїв у постачанні і зниженні активності авіації та через велику віддаленість аеродромів, темпи наступу військ Воронежського фронту поступово знижувалися. Проте вони продовжували розвиватися. Аж до 3 березня. Але вже наступного, 4 березня, гітлерівці перейшли в контрнаступ. Почали стрімко просуватися на схід. Червона армія під шаленим натиском ворога поспішно стала відступати, мобілізуючи до своїх знесилених підрозділів новобранців з числа тих, хто перебував з різних причин на окупованій території. Разом з ними поповнили ряди мобілізованих і батько та син Соколи – Омелян Лукич та Григорій Омелянович. Це було здебільшого чоловіче населення Недригайлівського, Синівського, Штепівського, Лебединського районів. Вони були зараховані до батальйонів 40 Армії. Але не встигли ще їх перевдягти у військову форму, як попали в оточення німецьких військ. Сокол О. Л. під Грайвороном, а Григорій став бранцем під Межиречем. Обом вдалося виприснути з гітлерівських пазурів і повернутися додому. Григорій переховувався від вербування німецькою владою на роботи до Третього рейху. Омелян продовжував працювати на загальному дворі (таку назву мав колгосп).

В третій раз Омелян і вдруге Григорій були мобілізовані до Червоної армії 7 вересня 1943 року. В перші дні після чергового звільнення від гітлерівських окупантів нашої території. На той час вони вже проживали в селі Козельне. Поповнивши ряди бійців 340-ї Сумської стрілецької дивізії, батько з сином воювали хоробро. Ворожим кулям не кланялися. Та й доля була до них милосердною. Невдовзі обидва були представлені до медалей «За відвагу» ще до форсування Дніпра. Тут варто вдатися до документів. Зокрема нагороджувальних листів на представлення їх до найвищих нагород держави за подвиги при подоланні водного рубежу – Дніпра:

«21 октября 1943 года в районе деревни Синяк противник предпринял ожесточенную контратаку танков и пехоты. Несмотря на явную опасность для жизни, пулеметчик Сокол Е. Л. с занимаемой позиции ни шагу не отступил. Пропустив вражеские танки, ураганным огнем своего пулемета заставил залечь немецкую пехоту, при этом большую часть немецких солдат он уничтожил и тем самым отрезал пехоту от танков. Немецкий офицер, заметив огневую точку, повернул три танка на пулеметчиков – Соколов. Но отец и сын Соколы, взяв у тяжелораненого бойца противотанковое ружье, подбили два ползущих на них танка. Прорвавшийся третий танк замял гусеницами отца и сына. Павший смертью храбрых, пулеметчик Е. Л. Сокол посмертно удостоен звания Героя Советского Союза».

Точно таке ж подання третього дня після бою надійшло в Москву і на дев'ятнадцятирічного червоноармійця-пулеметника Григорія Сокола. Нагороджувальні листи підписали командир 1144-го стрілецького полку 340-ї Сумської стрілецької дивізії майор Карпович. Свої висновки стосовно героїчного вчинку зробили на листові командир дивізії полковник Зубарев, командир корпусу генерал-майор Мартиросян, командуєчий 38-ю армією генерал-полковник Москаленко, член Військової ради генерал-майор Єпішев. Є на цих документах підписи і командуєчого військами 1-го Українського фронту генерала армії Ватутіна та члена Військової Ради фронту генерала Крайнюкова.

Як відомо, до тих, хто перебував у фашистському полоні, тоді ставилися з неабиякою підозрою. Їм повезло. Вони не потрапили, як багато інших їхніх побратимів, до жодного з більш ніж сотні концтаборів, підготовлених за вказівкою Сталіна для військових, котрі поверталися з полону на Батьківщину. Можливо, якимось чином вплинула їхня участь у збройному повстанні в концтаборі Чехії? Після проходження фільтраційних процедур рядові Соколи були зараховані в 214-й запасний полк 5-ї гвардійської армії, а пізніше у військову частину ПХ № 537. Саме тут вони й дізналися про присвоєння їм за бої на Лютізькому плацдармі, при форсуванні Дніпра, звання Героїв Радянського Союзу (посмертно).

У жовтні 1945 р. Омелян Лукич був демобілізований і відбув у с. Козельне на Недригайлівщину, а Григорій продовжував службу в армії. Перед тим як поставити на військовий облік прибулого в рідне село старшого Сокола, в районі провели ще одну спецперевірку, але ніяких компрометуючих даних не виявили, про що свідчить фільтраційна справа № 27349.

Коли ж стало відомо, що Соколи залишилися в живих, Управління кадрів сухопутних військ звернулося в органи держбезпеки з пропозицією ще раз провести перевірку «обоснованности» присвоєння високих звань Героїв Соколам. У 1946 р. 7-й відділ третього управління КДБ зробив висновок: «Обоснованно». І лише тоді, 12 жовтня 1946 р., батька і сина запросили до Києва. Через кілька днів у Козельне О. Л. Сокол та його син поверталися з високими відзнаками Героїв Радянського Союзу. Командуючий Київським військовим округом генерал армії А. А. Гречко вручив їм заслужені нагороди. Омеляну Лукичу Соколу – медаль «Золота Зірка» за № 8155 та орден Леніна

№ 46774, а Григорію Омеляновичу – медаль «Золота Зірка» № 6685 та орден Леніна № 43298.

Піднімалися з руїн у перші післявоєнні роки міста і села. Було нелегко. Скрізь потрібні робочі руки. А їх не вистачало, особливо чоловічих. Раділа за своїх чоловіка і сина Варвара Остапівна. Не лише повернулися її Соколи з війни живими, а й Героями. На той час вона працювала в Козельному завідуючою фермою. Омелько Лукич – колгоспним лісником, їхній син Григорій, демобілізувавшись з армії, навчався на курсах шоферів у Сумах. Тут і познайомився з миловидою дівчиною Машею, яка працювала в дорожньому управлінні обласного центру. На Покрову, 14 жовтня 1947 р., молоді побралися. Струнким високим Григорієм із Зіркою Героя та чарівною, синьоокою Марійкою не могли намілуватися козеляни, куди привіз молоду дружину менший Сокол. Жили дружно, радісно. Мир і злагода панували в хатині над сільським ставком у Козельному, неподалік млина. В сім'ї Омеляна Лукича та Варвари Остапівни росли ще дві доньки – Люба та Оля. Дівчата готувалися до видання, були привабливими. Тож багато парубків оббивали пороги їхнього обійстя. Багато хто з односельчан по-доброму заздрив сім'ї Соколів. Та і як не позаздриш – і таким батькам, і таким дітям. Лише не в усіх завидощі були щирими. Саме з цього все й почалося.

– Я теж воював на фронті, ноги позбувся. А нагороди обійшли мене. Омелько з своїм Грицьком у полоні були, а їм ще й Героїв присвоїли. Тут щось не так. Незаслужено носять Соколи ордени і медалі, – пускав по селу плітки вчитель місцевої школи. А невдовзі злий заздрісник зробив чорну справу, написавши пасквіля-скаргу на ім'я самого Голови Президії Верховної Ради СРСР. Якими фарбами і яким брудом обливав паплюжник Героїв, стало відомо лише майже через півстоліття.

Свідомого читача не варто переконувати, що означало в роки сталінсько-беріївської влади «настукати» на когось доноса. Тож вилитий бруд у листі місцевого «стукача» Л. зіграв у подальшій долі орденосців Соколів негативну роль. 18 січня 1948 року вони отримали повістки з Недригайлівського військкомату. Районний військком В. вимагав прибути їм обом на 10-ту годину наступного дня за зазначеною адресою з військовими квитками і фронтovими нагородами.

– Прибули вчасно, як і годиться. Не встигли переступити поріг, як військком без ніяких пояснень наказав без затримки здати ордени і Золоті Зірки, – розповідав, будучи живим, Григорій Омелянович своєму синові Миколі, пригадуючи ті гіркі хвилини. – Ми з батьком не підкорилися наказу: «Не ви їх нам вручали – не вам їх і забирати». Тоді військком В. відкрив кобуру, миттю вихопивши звідти пістолет...

Григорій Омелянович до кінця своїх днів не міг заглушити в собі кривду на райвійськкома, який несправедливо зірвав нагороди. Так, той офіцер був не правий, не оголосивши фронтovикам рішення про позбавлення їх високого звання, не склав акт про забрані нагороди. Він виконував наказ зверху. Але виконував бездумно і бездушно.

Важкий моральний удар, нанесений нікчемним наклепником, і тодішній режим влади безжалісно розтоптали героїчний подвиг на Дніпрі батька і сина Соколів, але не викинули їх із життєвої колії. Молодший Сокол – Григорій Омелянович разом із дружиною Марією Харитонівною виїхали на постійне проживання до обласного центру, чесно працювали там, ростили дітей – доньку Ніну та сина Миколу. Невдовзі побудували в Сумах власний будинок, забрали до себе своїх батьків з Козельного. Старший Сокол трудився тут, у будівельному тресті. Життєвий шлях батько і син пройшли нелегкий. Мали невисоку освіту, скромну натуру. Те, що перебували в німецькому полоні, – факт беззаперечний. Тож, деякою мірою, змирилися із позбавленням їх нагород. Обидва розуміли й тогочасну політику. Що там їх, рядових, он генералів, адміралів, професорів і академіків, Героїв і двічі Героїв Радянського Союзу косили, як траву, беріївські «косарі». У концтаборах Колими, Уралу та Сибіру відбували немалі строки сотні тисяч їхніх фронтових побратимів, колишніх військовополонених.

У 1965 р. до рук Г. О. Сокола потрапила книга двічі Героя Радянського Союзу полковника С. Ф. Шутова «Червоні стріли». На її сторінках він знайшов розповідь про їхній з батьком подвиг на Дніпрі. Защеміло серце ветерана. Дав почитати Омеляну Лукичу – батькові. Той, у свою чергу, колезі по роботі П. І. Бабусенку. Петро Іванович у минулому бойовий льотчик, орденоносець, ознайомившись із документальною повістю, де йшлося про них, Соколів, порадив написати апеляцію Л. І. Брежнєву, допоміг у цьому. Перевірка про запеклі бої під Синяком через 27 років була продовжена. Генеральна прокуратура СРСР встановила і додаткові дані, хоча вони на сутність попередніх висновків не вплинули. До того ж відповіді на адресу Соколів від Генерального секретаря не надійшло.

22 листопада 1983 року, на 79 році життя, перестало битися серце Сокола-старшого. Через 2 роки Сокол-молодший на могилі батька спорудив обеліск, а на ньому надпис: «Сокол О. Л. 1904–1983 рр. Герой Радянського Союзу». Коли б не той надпис на сірому камені, хтозна, чи дізналися б читачі про героїчну і трагічну, незвичайну історію Соколів.

У 1990 р. досвідчений журналіст, власний кореспондент столичної газети В. К. Савченко хоронив на одному з сумських кладовищ товариша. Кинувши за християнським звичаєм у могилу три жменьки землі, почав пробиратися до центральної доріжки цвинтаря. Тоді й помітив за металевою огорожею однієї з доглянутих могил викарбувані слова про героя. Вони примусили зупинитися.

– У своєму журналістському архіві зібрав неначебто біографії усіх героїв-сумчан, а ось такого прізвища не пригадав, – розповідав Віктор Кирилович. Невдовзі він відшукав Григорія Омеляновича Сокола, автора невеликого монумента батькові.

– Так, це моя робота. Коли ставив пам'ятника з такими словами, дехто з товаришів захвилювався. Що ти робиш? Покарають. А мене й так жорстоко покарано. А за віщо? Коли помру, мої діти, впевнений, теж напишуть на надгробнику подібне, – повідав при зустрічі тоді Віктору Кириловичу

Г. О. Сокол. Між ними відбулася чотиригодинна розмова, після якої В. К. Савченко почав збирати документальні дані, довідки, аби воскресити славні імена Соколів із Козельного. Чим далі протоптував доріжку до істини, ведучи журналістське розслідування, тим більше відкривав фактів мужності і слави, підлості й заздрощів, бруду й бездушності...

Отримавши листа-доноса в Президії Верховної Ради СРСР, секретар парламенту держави Олександр Горкін надсилав його генеральному прокурору СРСР К. Горшеніну з приписом: «Направляем Вам переписку по делу Сокола Е. Л. й Сокола Г. Е. Прошу дать заключения о возможности сохранения за ними званий Героев Советского Союза». Зверніть увагу: «о возможности сохранения». Що це? Гуманний крок державного діяча по відношенню до долі двох рядових бійців чи, можливо, боязливість перед генералісімусом Сталіним, у якого не було полонених, а були зрадники і який міг запитати: «Які ви укази підписуєте, товаришу Горкін»? І маховик розслідування, до того ж однобокого, почав набирати обертів. У ході слідства кожен захищав свої інтереси, аби не потрапити під беріївського репресивного котка. Головному військовому прокурору генерал-лейтенанту юстиції т. Афанасьєву доручалося «... привлечь к ответственности должностных лиц, по вине которых награды вручены Соколам». Військова прокуратура Прикарпатського військового округу, в свою чергу, вчинила допит колишнього командира полку Мердамшаєва (що підписував документи на подання нагород Соколам). Той, виправдовуючись, пише, що про подвиг кулеметників Соколів йому доповів його заступник підполковник Рябишев. Останній заперечує про цей факт, мовляв, я під час бойових дій поблизу села Синяк знаходився в іншому батальйоні і про дії Соколів нічого не відаю. За його словами, бій був важким, німці ввели нові сили і батальйон змушений був відступати. Загинув його командир капітан Овчаренко. (Також удостоєний звання Героя Радянського Союзу посмертно).

У документах прокуратури збереглися докази і двох свідків-земляків, які воювали разом із Соколами. Свідок Михайленко показав, що після жорстокого бою офіцери в дивізії про дії Соколів говорили як про дії героїчні. Про їхній подвиг і смерть йшла мова між солдатами. Інший свідок – Бережний, – разом із Соколами потрапив до полону. В його свідченні йдеться лише про те, що «видел, как Емельян тащил свой пулемет в немецкий штаб». Оце і всі підтвердження про їхню позитивну чи негативну причетність до подвигу. Зрозуміло, що цього недостатньо, аби дати висновок. І тоді розпочалася накрутка інших фактів, які не мають ніякого відношення до поведінки солдатів у бою на Дніпрі.

«Проверкой установлено, – писав Генеральний прокурор, – что Сокол Емельян впервые был призван в Советскую Армию в июле 1941 года. В начале августа попал в окружение и без сопротивления сдался в плен немцам, а затем ими отпущен, и до 8 сентября 1943 года жил дома. Проживая на территории, оккупированной немцами, Сокол Емельян являлся бригадиром сельскохозяйственной общины. По показанию свидетеля Безсмертного, на

одном из собраний общины он высказывался в антисоветском духе. Сокол этот факт отрицает и другими материалами дела он не подтверждается».

Який же висновок зробила союзна прокуратура? «Установлено, що обстановка на полі боя була складною, – писав К. Горшенін Президії Верховної Ради СРСР, – рота, в складі якої знаходилися батько і син Соколи, була смята гусеницями танків противника, і у очевидців цього боя могло створитися враження, що кулеметники загинули. Перевірити це обставина на полі боя було важко, так як батальйон був відтиснений, а загиблі сильно обезображені. Командування полку без належної перевірки підготувало представлення про присвоєння померлому батьку і сину Соколам звання Героя Радянського Союзу. Схочу, щоб за ними не може бути збережено це звання».

Ось так: загинув – герой, залишився в живих – не герой. Неозброєним оком бачимо, що проявив споспівність з висновками Генеральний прокурор. До того ж, слідство велося односторонньо, без бажання посиленого вивчення ситуації. Навіть в той час ще можна було розшукати (як виявилось через десятиліття) командира і бійців другої кулеметної роти. Тоді ж, по гарячих слідах, капітан Василь Лютиков міг розповісти, що це він, командир тієї хороброї і безсмертної роти, разом із заступником командира батальйону майором Медведєвим порушили клопотання про присвоєння кулеметникам-Соколам високих нагород. До того ж невідомо, з якої причини прокуратурою не було взято до уваги і висновок 7-го відділу третього Управління Комітету держбезпеки.

Нелегка одісея зі встановлення істини батька і сина Соколів тривала. Вони ще раз писали листа, тільки тепер уже міністру оборони СРСР Д. Ф. Устинову, аби той допоміг навести довідки про справжню причину позбавлення їх високих нагород. На цей раз військова прокуратура встановила додаткові дані. Зокрема, про те, що Соколи добросовісно виконували свій військовий обов'язок, про що неодноразово зазначено в доповідях начальника політвідділу дивізії. Колишні посадові особи 1114-го стрілецького полку дали позитивну оцінку діям кулеметників у боях. Але залишався факт про перебування їх у полоні. Тож у підсумковому документі на адресу Президії Верховної Ради СРСР Державний радник 1 класу М. Малярів написав: «Оснований для відновлення Сокола Е. Л. і Сокола Г. Е. в званні Героїв не існує. Схочу б, щоб найкращим чином вручили Соколу Е. Л. і Соколу Г. Е. медалі «За відвагу»...».

Чи не наруга над уже сивочолими ветеранами? Інші нагороди – будь ласка. А кров'ю окроплені Зірки Героїв – зась! За даними, які доходили ще з тих часів, маршал Устинов у відповідь на клопотання про відновлення високих нагород Батьківщини колишнім військовополоненим говорив: «Какие там еще в плену герои? Таковых нет у нас...».

– З того часу куди тільки не зверталися дід і батько, – розповідав син Григорія Омеляновича, Микола Григорович Сокол, який проживав в Сумах, – але ніхто їм не відповідав, все замовчувалося. Ні Андропов, ні Черненко, ні Горбачов, на ім'я яких писали вони листи. Вожді не допомогли.

Наткнувся на непробивну бюрократичну стіну при встановленні правди і журналіст В. К. Савченко. І тоді в 1990 р. вони разом із Григорієм Омеляновичем звернулися до народного депутата СРСР останнього скликання земляка О. М. Царенка. Олександр Михайлович запросив необхідні документи з Комітету державної безпеки та Головного управління кадрів Міністерства оборони СРСР. Відповідь не забарилася. Героїчний вчинок батька і сина був з'ясований. Про підстави для їх реабілітації були віднайдені документи. Але до них бюрократичні чиновники доклали довідку з очевидним натяком: дивись, мовляв, народний депутате, які вони Соколи герої. Ось вона: «На оккупированной территории по месту жительства Сокол Е. Л. был начальником полицейского отделения, а его сын Сокол Г. Е. начальником следственного отделения. Принимали активное участие в карательных экспедициях. Предатели осуждены».

– Інший депутат, можливо, підписався б і все. Але Олександр Михайлович не став повідомляти про цей черговий пасквіль моєму батькові, старому солдату. Він доручив журналістові В. К. Савченку провести особисте розслідування цієї історії. Зробив усе можливе, щоб кореспондента прийняли у Військовій прокуратурі СРСР, надали йому допомогу ознайомитися з архівними документами. І тільки після того, як було все з'ясовано, О. М. Царенко надіслав батькові листа, – розповідав Микола Григорович Сокол.

Ні! Соколи не були засуджені. Вони не карателі і не зрадники. Вони справжні герої. Віктору Кириловичу Савченку вдалося відшукати в архівах справжні документи. І ось ці пожовклі папери.

«Во время оккупации Сокол Е. Л. трудился в общине на разных сельхозработах, связей с немецкими властями не имел никаких. Это подтверждает Мордань Кузьма Иванович, Валюх Геннадий Васильевич, Валюх Прасковья Максимовна и др.».

Інший документ, як і перший, завірений підписами голови колгоспу та бухгалтером, печаткою. Тут же підписи голови та секретаря сільської ради с. Василівка колишнього Штепівського району.

«Во время оккупации Сокол Г. Е. трудился в общине на разных работах, связей с немецкими властями не имел. В 1943 году его угоняли в рабство в Германию, но он с дороги убежал и прятался дома до дня освобождения». І підписи – Катерина Тищенко, Катерина Сидоренко, Марія Коржова, Галина Гамбургська, Катерина Мотрик.

Наступний документ датований 15 травня 1946 р.: «Члены проверочно-фильтрационной комиссии, рассмотрев фильтрационное дело на Сокола Е. Л., прибывшего по месту жительства, не установили преступлений, действующих в пользу немецкой власти, постановили: фильтрационное дело сдать в архив».

Не пам'ятають і нині козелянські старожили про те, щоб хтось із Соколів у їхньому селі служив поліцаєм у німців. Заперечують те звинувачення і в Помірках, де два роки перед війною і два під час війни жила сім'я Соколів.

– Героїв Соколів я знав особисто. Чогось аморального за ними не спостерігалося. Хороша була сім'я. У селі всі люди на виду. Нагороди з них познімали. За що – не знаю. Кажуть, вчитель Л. листа написав у Москву...

Про те, що служили в поліції, – брехня. Та й самі посудіть. Чи повернулися б вони, маючи за собою такий гріх, після цього в рідне село. Тим більше з полону? – підвів риску на моє питання нашої розмови інвалід праці, пенсіонер, житель с. Козельне Василь Прокопович Шевченко.

Тут я не називаю прізвищ тих, хто вготував Героям-Соколам тавро зрадників Батьківщини. Бог їм суддя – в них теж є діти. А ось інших людей, без яких не вдалося б розставити все на свої місця на життєвому шляху Соколів, називаю: народні депутати СРСР останнього скликання О. М. Царенко та В. А. Шевченко. Вже покійний, генерал-майор СБУ по Сумській області Володимир Комаров. Члени ради державного музею-заповідника «Битва за Київ у 1943 році» полковник М. Д. Захар'ян, підполковники П. М. Тимохович, А. І. Осадченко, зібравши фронтові листівки, газети, повідомлення про подвиг Соколів, інші матеріали, у квітні 1991 р. звернулися особисто до М. С. Горбачова. Вони писали: «Красноармейцы Емельян и Григорий Соколы – боевой расчет «Максима» из 2-й роты второго батальона, 1144 стрелкового полка 340 стрелковой дивизии – были незаконно лишены звания Героя Советского Союза, ошибочным решением Президиума Верховного Совета СССР «За пребывание их в немецком плену». Ветераны чекали від останнього Генсека і Президента СРСР справедливого вердикту, але не отримали навіть казенної відповіді. Імперія розпалася.

– Мне, как и многим моим коллегам, отдавшим многие годы поиску и раскрытию подвига, документального подтверждения ошибочности решения Президиума Верховного Совета СССР об отмене своего Указа о присвоении звания Героя Советского Союза Соколам Е. Л. и Г. Е., остается ждать положительного решения вопроса на правах государственных органов Украины и России, на уровне их Президентов, – такої думки Микита Давидович Захар'ян, який не мало доклав зусиль до реабілітації героїв. «И отец, и сын Соколы до сих пор не исключены из числа 2438 человек, удостоенных звания Героя Советского Союза за форсирование Днепра, захват и расширение плацдармов, опубликованных в 16 указах Президиума Верховного Совета СССР в период с 16 октября 1943 года по 22 февраля 1944 года», – писав він в останньому листі дружині Григорія Омеляновича, Марії Харитонівні Сокол. З вересня 1999 р. пішов на вічний спокій старий солдат Сокол-молодший. На його могилі, що знаходиться на Засумському цвинтарі в Сумах, встановлено обеліск із надписом: «Тут похований Г. О. Сокол – Герой Радянського Союзу».

Іван Абаровський,
*директор Недригайлівського краєзнавчого музею,
член Національної спілки краєзнавців України*

Бібліографія

Про батька і сина Соколів

У книгах

Підлісний В. І. Штепівка та навколишні хутори і села. Долі людей та поселень. – Суми : Триторія, 2019. – С. 529–531.

Ткаченко Б. Лебедія у пазурах червоного антихриста. Кн. 2. Болючі і маловідомі сторінки історії перлини Слобожанського краю – Лебединщини перших трьох десятиліть радянської влади. – Харків : Видавець Савчук О. О., 2014. – С. 470–471.

Савченко В. Раненые соколы : о превратностях судьбы двух солдат – отца и сына, бывших Героев Советского Союза // Савченко В. Зарницы. – Сумы : Мрия, 2011. – С. 43–51.

Абаровський І. Подвиг скасуванню не підлягає. Живі та мертві герої: запізніла спокута // Земляки : альм. Сум. земляцтва в Києві / редкол.: А. Коваленко, Д. Білоус, М. Гриценко (голов. ред.) та ін. – Суми : Собор, 2004. – Вип. 1. – С. 118–122.

У періодиці

Корнієнко О. Зламани крила Соколів // Панорама. – 2013. – 20–27 февр. – С. А14 : фот.

Жмурков В. Соколи знову стануть героями? // Голос України. – 2013. – 14 лют. – С. 11.

Вергіль О. Тільки сороки хапають блискуче, а соколи – ніколи // Урядовий кур'єр. – 2012. – 30 жовт. – С. 7.

Жежера В. Колишні герої колишньої війни / В. Жежера, В. Максютенко // Голос України. – 1995. – 6 трав. – С. 9 : фот.

Календар знаменних і пам'ятних дат Сумщини на 2024 рік / Сумська обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. О. К. Линник. – Суми, 2023. – 132 с.